

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ESTERHÁZY PÉTER: Hrabal könyve (*A hűség fejezete I.*) 993
TAKÁTS GYULA verse 996
SÁNDOR IVÁN: Arabeszk (regény, II.) 998
ZALÁN TIBOR verse 1011

*

Határ Győző hetvenöt éves

HATÁR GYŐZŐ: Kutyaharapás (elbeszélés) 1013
VITÉZ GYÖRGY verse 1025
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Határ Győző könyve (*Őzön közöny*) 1025
HATÁR GYŐZŐ: Elvesztett otthonok (*Kabdebó Lóránt interjúja*)
1029
RUGÁSI GYULA: Ezoterikus író (*Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós,*
Határ Győző) 1045

*

DOMAHIDY MIKLÓS: Csikók, lányok, elmenőben (regényrészlet)
1060
SZILÁGYI ESZTER ANNA versei 1071
MÉSZÖLY MIKLÓS: Könnyű mélynek lenni – a felszín lényege nélkül
(*Szilágyi Eszter Anna és Babics Imre verseskötetéről*) 1073
GERGELY ÁGNES versei 1075
HALLAMA ERZSÉBET: Végjáték tulipánnal (elbeszélés) 1077
RADNÓTI ZSUZSA: Füst Milán egzisztencializmusa 1079
TAKÁCS IMRE versei 1088

*

DÉRCZY PÉTER: Vonzás és választás 6. (*Tar Sándor: Mért jó a*
póknak) 1089
ERDŐDY EDIT: Egy istennő hazatér (*Határ Győző: Anibel*) 1093

1989

NOVEMBER

PAPP ISTVÁN: Méh szárny és cseresznye virág (*Takáts Gyula verseiről*) 1096

SZENDI ZOLTÁN: Bábu vagy áldozat? (*Hallama Erzsébet: A bábu*) 1099

RÓNAY LÁSZLÓ: Török Sophie: Csontig meztelen 1101

S. NAGY KATALIN: Gergely Ágnes: Riportnapló Északról 1101

E számunk a

támogatásával készült.

A Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó könyvheti könyvei:

Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (*mintamondatok nulla*)
Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (*regény*)

A MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN

NOVEMBERBEN: 4-én a *Magyar Zongorás Trió* hangversenyét, 10-én *Gergely László* hegedűfestjét, 29-én *Zsigmond Zoltán* zongoraestjét rendezik meg. — 8-án kerül sor *Károlyi Amy Bezárt ház* című, a Pannónia Könyvek sorozatában megjelent kötetének bemutatójára. Bevezetőt mond *Tüskés Tibor*, közreműködik *Csernus Mariann* színművész. — 13-án *Binder Károly* zongora-szólóestjét hallgathatják meg a jazz kedvelői.

24,—Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXII. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Szerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai
CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN,
TAKÁTS JÓZSEF

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, Széchenyi tér 17.

Telefon: 72/10-673

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

Előfizethető bármely hírlapkézesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest, Lehel u. 10/A –

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzetszáma,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre 264,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Sokszorosítás: 89-2535 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

VILENICA '89. Cseh költő, *Jan Škácel* kapta idén a Szlovén Íróegyesület közép-európai díját, a Vilenica '89 díjat. Vilenica kristályát a zágrábi írónőnek, *Dubravka Ugrešić*nek ítélte oda a nemzetközi zsűri. Az idei találkozó bevezető esszéjét *Konrád György* írta, *Középről* címmel. *Esterházy Péter*, a tavalyi díjazott, *A szfv segédigéi* című könyvének premierjére érkezett Szlovéniába.

A MŰÉRTELMEZÉS HELYE AZ IRODALOMTUDOMÁNYBAN címmel szeptember 20. és 22. között konferenciát rendeztek Szegeden, melyen a pécsi egyetem oktatói, *Bécsy Tamás*, *Bókay Antal*, *Hárs György Péter*, *Horváth Károly*, *P. Müller Péter* és *Tarnay László* is előadást tartottak. A konferencia második napján került sor *Esterházy Péter* és *Nádas Péter*, valamint a *Diptychon* című kötetben szereplő kritikusok nyilvános beszélgetésére.

SZÍNHÁZ- ÉS DRÁMAELMÉLETI KONFERENCIÁT rendez a TIT Pécssett október 5-6-án a Bartók Klubban. A konferencián *Bécsy Tamás*, *Hetesi István*, *Lengyel György*, *Nánai István* és *Szakonyi Károly* előadásait hallhatják az érdeklődők.

A NEMZETKÖZI DANTE TÁRSASÁG fennállásának 100. évfordulójáról Pécssett szeptember 27-én az Egyetemi Könyvtárban emlékeztek meg.

JAK-HAJÓ indult szeptember 29-én Budapestről Visegrádra. A hajón rendezett irodal-

mi felolvasás témája az „az irónia vége” volt; *Abody Rita*, *Hévízi Ottó*, *Jónás Csaba*, *Kelemen István*, *Kovács Imre*, *Krausz Tivadar* és *Szijj Ferenc* írásai hangzottak el.

MEGJELENT A HOLMI című új irodalmi folyóirat első száma. Szeretettel köszöntjük új laptársunkat.

A HARMADKOR legújabb, 10. számában olvashatunk két Borges- novellát, összeállítást a posztmodernről, tanulmányt Nemes Nagy Ágnes esszéírásáról, valamint kritikái és naplószerű szövegeket Oravecz Imre költészetéről.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ november 17-én mutatja be Verdi *A trubadúr* című operáját *Eck Imre* rendezésében. A stúdiószínház november 14-én felújítja Nádas Péter *Találkozás* című színdarabjának előadását.

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában november 17-én *Hegyi Lóránd* művészettörténész nyitja meg a *T.É.R.* című, öt magyar és öt osztrák művész munkáit bemutató kiállítást, mely december 10-ig lesz látható. - A Pécsi Kisgalériában november 14. és december 1. között *Videoperformance* címmel fiatal NSZK-beli művészek alkotásai tekinthetők meg.

VIDOVSKY LÁSZLÓ bemutató estjét október 8-án rendezik a Zeneakadémián.

A Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó megjelent és készülő könyvei:

Balassa Péter: *Hiába: valóság (Civilpróza)*
268 oldal, ára 86 Ft

Hegyi Lóránd: *Utak az avantgárdból (tanulmányok)*
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft

Mészöly Miklós: *A pille magánya (esszék)*
228 oldal, ára 86 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17.) Kérjük az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

ESTERHÁZY PÉTER

Hrabal könyve

A húség fejezetéből

„Uram, én csehszlovák vagyok!” – A másik pedig pofozza, és azt mondja: „Na és aztán?”

Hrabal: Tükrök árulása

1.

A két angyal, hogyan is másképp, az angyalok nyelvén beszélt egymással. Fiatal férfiak képét vették magukra, Balázs volt az egyikőjük neve és Gábor a másiké, akit azonban mindenki, az Úristen is, csak Csocsónak szólított.

– Csocsókám, nézzenek utána, már megbocsát, mi az úristent csinálnak ezek... Pregnánsan, szikáran, de óvatosan, tudja, hogyan van ez... szabadakarat és tapintat és satöbbi. Vigyen magával valakit... Jobb, ha ketten vannak.

– Tanúnak?

– Most maga szórakozik velem, Csocsókám. Maga egy ázesz pónem, fölteszem. Hát ne szórakozzék. És ne beszéljen annyit. Nem kell mindent néven nevezni. Mit lajstromoz itten? Maga engem ne revolverezzen velem.

E szavak, nem lephet meg ez senkit, soha nem verték föl a Világmindenség csöndjét, szavak, melyekre csillagpor nem tapad, hisz angyal nem beszél az Isten nyelvén, csak az alacsonyabb rendűekén, az emberén, az állatén, a növényén, a köveken, a kristályok nyelvén, a molekulák nyelvén, az atomokén – de állj!, mit lajstromoz maga itten?, a világot nem lehet fölszeletelni egyre kisebb elemekre, duzzadunk az energiától, a rész itt már nem kisebb, mint az egész, kozmikus tánc, ürességnek és formának új a kapocsa, és jaj, térnek s időnek van viszonya, létezés és történéis helyett létezési és történési tendenciákról kell beszélni, a Világ elől s hátul egybeér, a segge helyén van a feje s viszont, és nem volnék meglepődve, ha az atommag legközepén leptonok dicsőnéktől övezve az Úristen gubbasztana – szóval az angyalok tudnak görögül is, ismerik a katonai titkosírások természetét, következésképp a véges algebrákhoz is konyítanak, ezért azután az Úristen kénytelen az ő angyalai nyelvén szólani.

Most jut eszembe, hogy az Úristen a saját nyelvén kizárólag önmagával tudhat beszélgetni, minthogy az Úristennél nincsen nagyobb, mert ha volna, az volna az Úristen, és lehet, hogy már most is így, ilyen komikusan áll ez a dolog. Az Isten nyelve tehát az önszeretet nyelve (azaz a hallgatásé, de csitt). Jó, hogy ez így van. Nagy bajban volnánk, ha az Úr nem szeretné önmagát, nyilván tenne róla, hogy ne legyen nekünk se okunk magunkat rokonszenvünkbe fogadni. Mi meg, Isten gyermekei, tovább-bosszulnánk; hamar vége volna mindennek, egy pillantás, egy kecses és velőtrázó pillantás alatt. Úgy látom azonban, az Úristen („akár a tenger”) epikus természetű.

Az angyalok nyelvéről szépen, nagy erővel és rémületben beszélnek némely III. századi apokrifek, különösen megdöbbenő Mihály főangyal és Szeth, a „megmaradt fiú” kíméletlen és nívótlan vitája („csak hat napig szomorkodjatok stb.”), legteljesebb az Apocalypses Apocryphae-ben, p. 24-33, G. Olms, Hildesheim, 1966. Szellemesen jegyzi meg Barthes: „Mintha Wittgenstein a halálos ágyán visszatért volna a Tractatushoz. Az angyalok nyelve ez, barátaim, nem a diadalé.”

Okkal legyintünk, hasonlatok.

Az utca embere közvetlenebbül beszél. Kik ezek? Kire jöttek? Lehet, hogy rám? Így történik ez, a valódit az ártatlanság váltja föl, az ártatlanságot a lapuló rosszindulat, a rosszindulatot a félelem. És minthogy örökké nem lehet félelemben élni, a várakozó autók pedig a várakozás után tova gurulnak, a félelmet ismét az ártatlanság váltja föl. Ez a proletárdiktatúra kései, soft változata.

A két hallgatag, fiatal férfi az AI-s (állami) rendszámú Ladában kezdetben nem keltett a környéken föltűnést. A városnak ez a szeglete még őrizte, nem a nyomát vagy töredékét, inkább az árnyékát... azaz tehát nem is őrizte, csupán rávetült az emléke annak a településnek, falu félének, amely itt állt volt, s olvadt azután bele a század huszas éveinek végén a nagyvárosba.

Fölrémlettek a falu reflexei, a mozgások, az amputált láb fájdalma, a semminél több, a szokásnál kevesebb (a tradícióról nem is szólva). Külvárosnak nem lehetne nevezni, bár távol esett a város központjától, akik itt laktak, be mentek a városba, ami előzetes fontolgatást és elszánást, azaz döntést igényelt, volt egy platánokkal és jegenyékkal szegélyezett főutcája, jórészt kertes házakkal, nem villák, annál szerényebbek vagy szegényesebbek, még inkább gyakorlatiasabbak, családiház a neve az ilyen stílus nélküli, praktikus építményeknek, mondták ezért kertvárosnak is e részt, és mondták üdülőtelepnek is, mert volt egy mondén sávja a Dunaparton, csónakházakkal, stranddal, víziélettal. Ennek fokozatosan lett vége, részint a Duna szennyeződése, részint a szórakozási szokások változása révén, a vízízületből teniszélet lett vagy semmilyen, a fürdőzők pedig áttelepültek a főutca mellett lévő strandra (melyet ezért rögvest korszerűsíteni kellett, azaz bezárták; de aztán kinyitották).

Volt cukrászda, két konkurrens kocsmá, melyet mindenki a régi nevéen hívott, a Serház meg a Kondász (az öreg Kondász még élt, asztala volt a sarokban, és pintenként rendelte a sört, amiről a gyakran cserélődő új meg új csapások ritkán tudták mennyi, hát, fiacskám, egy korsó meg egy vágás!, ti. egy félliter meg a hiányzó „vágott pintrészet”, hogy aztán unottan kiegyezzenek a korsóban), volt fodrász, butik, korábban harisnyaszemfelszedő, és voltak óslakosok és voltak gyötmöntek. Ismerni mindenki mindenki nem ismert, ahogy az egy faluban illős és szokás, de volt a dolgoknak egy közös tudása, tudása annak tehát, hogy múlik az idő – ami talán csak annyit jelentett, hogy volt közvé-

lemény, mely a szokásos csatornákon mutatta magát, közértben, postánál (postás által), hentesnél, a templom előtt.

Engem indokolatlanul meg szokott nyugtatni, ha látom így az idő rétegződését, pinttől a korsóig, anyaserpénztől a szakszervezetekig és tovább, ha azt látom, hogy a jelen nem tud minden mást megfojtani, mindent, ami nem ő, hanem, tehát, múlt és jövő. Az organikus növekedés láttán érzett öröm ez, talán a természet istenítése is, ami balgaság volna, de legalábbis kellemetlen következményeiben. Ha valamiben, amit az ember teremtett, a természetre ismernek, amelyet pedig az Isten teremtett, akkor azt jónak gondolom, helyénvalónak. Jónak s helyénvalónak ilyen összekutyulása vajon valóság? vagy ártatlanság?, lapuló rosszindulat vagy félelem-e? Akárhogy is, olyan valami, aminek előbb-utóbb ki-ki megfizeti az árát.

Az idő első pillanata azonos a Teremtés pillanatával, írja Szent Ágoston; az időre vonatkozó megjegyzések komolytalanok, nincs mit védekezni, a mondatokat úgy átitatta az idő, tocsognak benne, korántsem lubickolnak, legjobb esetben tapicskolnak, csavarni lehet belőlük az időt, mint nyirkos konyharuhából a réges-régi vizet. Ez a helyzet. Ki tud elszámolni két órával? Két óra telt el azóta, hogy a vajszerű Lada lassan, tapogatózva begördült a földes zsákutcába, amely a főutcáról nyílt a strand magasságában. A házban, melyet az idegenek két órája megfigyelés alatt tartottak, egy család lakott, családi ház!, egy házaspár három gyerekkel, az asszonyt Annának hívták, a férfi pedig író volt.

A kis utca felé eső kerítés mentén sűrű sövény emelkedett, illetve ő maga volt a kerítés, és nem is sövény volt, inkább bozótos, bokrok, facsemeték elmulasztott meg- vagy visszametszése, ez a mulasztás volt a sövény, sűrűsége így érthető. Az író kedvelte, védelmet érzett általa. A két angyal pillantásának ez természetesen nem jelentett akadályt; amikor olajozatlan zsanérok szegényes zenéjével nyílt a ház bejárati ajtaja, s kilépett az asszony, azt jól látták. Rá vártak. És Csocsó akkor így szólt:

– De jó segge van.

Balázska elpirult, a rózsza színe vetődött az ég aljára, szél készül?, s az angyali szempilla, mázsás lepkeszárny megbillent.

– Világi beszéd, rút szó, jaj testvérem, de szép! – Csocsó szívott egyet az orrán, ez a legrosszabb, a hirtelen nyári hűvös, rögtön megfázik az ember. Az asszony nyújtózott, még nyögött is hozzá, mintha reggel volna és egyedül.

(A kisregény első felét hét folytatásban közöljük.)

Így egész

Egy hajdanvolt délután idézése

*És akkor a kéményünk fölött,
akár a füst ahogy,
egy vérestorkú bárány
legelni kezdte a ködöt
s idézve azt a régi délutánt,
a varjú is ott ült a fán...*

*A poharak üveg-szoknyáján
átvillogott a voltak teste
s a záró, izzadó retesz
a karját fölemelve,
átnyílt oda, ahol
ami csak volt, lakott
és átláttam oda,
ahol a pincén túl
egy messzi táj
még azt a délutánt őrizte...*

*A bárányt, kéményt,
varjút s ahol a poharak
és gyökerük fölött
azok a régi fák...
És mind, akik még ott
csak egyre várták,
elindultak felém,
hogy onnan itt,
megint e tar hegyen,
túl árnyukon és nevükön,
– mint akkor –, újra
élők legyenek...*

S bár sorban mind együtt,
s már itt, de mégsem az
mi volt a régi ábra,
de gazdagabb és mind!
Nem úgy, ahogy
a régi kémény látta,
mert pincén, füstön át,
a varjú és a bárány lábnyomán,
már velük, rajtuk át
együtt fénylett az itt
és az a túl
s a túlon is tovább...

Hol minden vers
és minden antológiák
világán túl
a tiszta lépték
tág képletében él a volt,
s onnan ide,
most vissza, így
hozták még azt
az istent is talán,
aki kezében tartja azt
és minden hajnalt és napot
és minden délutánt,
hogy lássatok, ahogy
a világból kilát a vers...

S a vérestorkú bárány
legelte egyre a ködöt
tovább, mert vállainkon
mindig több a volt...
És minden kondér
és kémény fölött
a képlet rózsájában
így egész a van!
Velük s velünk csak így,
– ezen az itten át -
teljes az Istent hordozó
és teremtő világ...

Arabeszk

(II.)

A tizenhatodik születésnapom után kértem, vigyenek ki a temetőbe, ahová ők minden évben kijártak. Most, hogy megismertem egyet s mást, nemcsak mások múltjáról, hanem a magaméről is (két temető, a sírok márványlapjai, a kereszték, az aranyozott fekete, vagy a kő szürke színéből kidomborodó mintázatok, az angyalszárnyak, az összekulcsolódó gyermekkezek, a bazalt kockákba süllyesztett katonafényképek, lánykafotók, a menyasszonyi koszorúkkal, mirtuszágakkal, sötétkéék öltönyökben, fekete nyakkendőkkal megörökített esküvői képek, latin évszámok, héber betűk, elszáradt virágok, rituális kavicsok, vésett versidézetek, hatszögletű zsidó csillagok üzenetei), és mivel úgy éreztem, egyik sem az enyém, összekapcsolódott bennem a sáros sírok között a sokféle múlt.

Apám szüleinek és nagyszüleinek közös fehér sírköve volt, egy aranyozását már régen elveszített keresztrel a kő felső részén. Alatta a nevek elfedték az egész felületet, a hátlapra is jutott a nagybácsik keresztneveiből. Anyám a ballonkabátja zsebéből előhúzott vászondarabkával tisztogatta a sarat meg a madárürüléket a szürkülő kőről, miközben apám körüljárta a még múlt évi avarral teli hantot, mint aki a maga nevének keres helyet. A bokrok rügyeiben némán feszültek a nedvek. A lépések súrlódásának hangja felemésztődött a nedves avaron, semmivé vált, akár a föld alá került testek. Valami közöset hozott létre a két elmúlás, az egyikben lépéseink elfulladás neszezése, a másikban a láthatatlan sávok közé szorult elpárolgó Idő. Amikor a zsidó temetőhöz értünk, szemerkélt az eső. Apám és anyám minden évben felkeresték azt a kis kőlapot is, amely a héber betűs emlékmű falába volt csavarozva, több ezer hasonló kőlap közé. Nem találtam meglepőnek, hogy Sárka és Edit neve előtt ugyanaz a név volt, ami az én nevem, és tudtam, hogy a nevek félmillió név közül kerültek oda. Miközben kifelé haladtunk, megkérdeztem anyámtól, mik azok az íves rózsaszínű sírkövek, azt mondta, nagyon halkan, bár kissé türelmetlenül, hogy ő aztán igazán nem tudja, de talán régi, középkori zsidó sírkövek. A szél az arcába fújt, akart valamit még mondani, de nem folytatta, nekem pedig az jutott az eszembe, hogy az ő szüleinek a sírjára gondol, ahova ilyenkor nem juthattunk el, mert Kassára azért nem jártunk.

Ennyi felé voltak a számomra nem létező, mégis családomat jelentő asszonyok, férfiak és gyermekek sírjai.

Egy lányka közeledett. Elhagyta a ravatalozó szürke tömbjét. Korai orgonaágot tartott a kezében. Kis körök képzelt vonalán futkározott, mintha egy játszótér pocsolyáit kerülgetné, néha beletrappolt a mélyedésekben összegyűlt vízbe, ilyenkor szabad kézfejjével törülgette az arcára fröccsenő sarat. Rózsaszín sírkő előtt állt meg, tovább folytatva za varatlan játékát, a magasra emelt orgonaággal előbb tilost intett, aztán vízszintesen tartva, bizonyára közlekedési rendőrként utat engedett, tovább körözött, a nedves orgonaágot

az egyik hantot fedő márványlapra dobta; egy kiáltásra felemelte és a következő sírra helyezte, a mögötte érkező férfi újabb figyelmeztetésére utána nyúlt, s most már csak akkor tette le az ágat a következő sírra, mikor a férfi felszólította rá. Láttam, hogy a lányka nedves tenyerét nem zsebkendőjébe törli, hanem kis mozdulatokkal szárítgatja, s úgy néz a mellette álló férfira, mintha a felszólítását várná: helyezze az éppen csak rügyező ágat mégis más-hova.

A virágárosok pedig, akik a villamosmegállónál nyújtogatták (a temetőkapunál, a bódék előtt, útszélre kirakott ruháskosarak, ócska cserepek, szakadt pokrócokon spárgával, dróttal, ritkán szalaggal összekötözött, kertészetekből hordott, udvarokból gyűjtött, netán névnapra, évfordulókra ajándékba kapott, ám néhány forint, pengő, korona, fillér reményében a vázákból is kiszedett és áruba bocsátott) virágjaikat, hogy aztán a szegfűcsokrok, a fenyőgallyak, a petúniák, árvácskák, őszirózsák és igen, az orgonaágak, a muskátlik, aranyeső szálak, a tömör kis koszorúk, a tearózsák, a liliomok, akár hervadó pipacsok, búzavirágok, rozsdásodó margaréták gondtalan gyermektenyerekben, kesztyűs asszonykezekben, szájalmasan erezett markokban elkezdjék vándorlásukat a föld egy másik darabja felé, mint ahonnan kiemelték, tépték, netán vágták a szálakat, miközben az emlékekben üres asztalok, üres székek, üres ágyak, üres szobák jelentek meg, s az ürességet nem pótolták a falra akasztott, keretbe zárt, éjjeliszekrényre, konyhakredencekre, íróasztalra, könyvespolcra helyezett fényképek, miközben előbb a fiatalok, később a középkorúak, egy idő után már az öregek sem tudták, hogy volt valamikor különbség halál és halál, fegyver, vértanúság, kivégzés, ágyú, lánc-talp, aknamező, siralomház, krematórium, tömegsír között, mert a Történelem elmosta a csákók színváltozatait, a huszársujtást, a vörös szegfűt, a fehér tollat és Gábor Áron rézágyújából, a világháborús mozsárágyúból, a harminchét milliméteres könnyű légvédelmi lövegéből is egyaránt lövedékek repültek, az pedig, aki még az aradi tábornokok és a sopronkőhidai kivégzettek nevét is összekeverte, hogyan tudott volna egy obeliszket, vésett oszlopot, netán csupasz kőtáblát, egyszerű kopjafát, néma siratófalat szemrevételezve különbséget tenni a halálok között; mégis, miközben minden gyászoló a maga gyászát tekintette a legnagyobb gyásznak, a pusztulás monotóniájában egymás ellen fordultak a halálok, a gyilkos és az áldozat mégsem válhatott mindenki számára eggyé, nem mintha az erkölcsnek bármiféle szerepe lett volna, de a fájdalom még szavazott, kirajzolta a mindent egybemosó Történelem mocskos zónáinak különböző árnyalatú foltjait, bár azon nem tudott változtatni, hogy miközben ájtatos arccal engedélyt adott arra, hogy ez a szétválasztás, vagyis szembeállítás megtörténjen, úgy intézkedett, hogy nemcsak az áldozat, hanem a gyilkos is elég könnyen áldozatnak minősüljön; amivel együtt járt, hogy egy idő után akármelyiket érhetne éppen annyi vád, mint amennyi védelmet is kaphatott, gyermekek, unokák, dédunokák tudatában végleg összerosódott a kiürített, a bomba verte lakásokban elpusztult, frontokra hajszolt, gázkamrákba hurcolt, börtönökből akasztófákra juttatott apák, testvérek, anyák, gyermekek emléke, a halálmódozatoknak a hajdani jelenidőben felejtethetetlennek látszó különbözőségei már régen belemosódtak az Idő rothadásába, és a virágárosoktól a sírokig tartó menetben – így volt ez rendjén – eggyé vált minden, mint közös Elmúlás; a tavaszi szél is ugyanolyan erővel fúj a sírokhoz igyekvőkkel szemben, a szegényes csokrokat, apró koszorúkat ugyanúgy oda kellett szorítania mindenkinek a foszla-

dozó, frissen tisztított, prémes, vászon, bőr, szörme vagy szövetkabátokhoz; igen, a Történelem ezúttal a csokrok halmazállapotába transzponálódott át, közös némaságba, amely tehát elnémítás is volt, vagyis a félelem némasága, amelyben a holtak arcának emléke úszott, a keresés csöndjévé is változott, sokszor a sírok keresésének, és nemcsak fölkeresésének csöndjévé, mert annyi emlékoszlop, sőt egyszerű jelzés, kereszt, kopjafa nélküli beszántott, elgazosodott, rendőröktől figyelt, fölkereshetetlen rög, mint arrafelé, máshol semerre, így az emlékek közös égboltja alatt a hiány, amit éreztem, éppen attól támadt fel, hogy nekem nincsenek emlékeim; miközben persze a saját múltamból jöttem, ám az átláthatatlan; és hiába nyugtattak osztálytársaim, mikor minderről néhányukkal beszélgettem, hogy ők se értenek semmit abból, ami megszületésük előtt vagy gyermekkorukban történt, netán éppen most történik körülöttük, ne higgyem tehát, hogy az én sorsom olyannyira különbözik, az övék is homályban van, hiába mondtam erre, hogy nekem vannak pontos emlékeim, mert apám és anyám folyamatos szívóssággal plántálták azokat belém, csak hogy mindaz, ami így a sorsom előzménye és része lett, valójában mégsem az én valódi múltam, s ezért nem természetes része az életemnek; nos, erre csak legyintettek az osztálytársaim, hagyjam, túl bonyolult, akár így, akár úgy, egyremegy, se nekik, se nekem nincsenek valódi támpontjaink, s hogy ezért vagy azért, az mindegy; így tehát hosszan és irigyen néztem a kislányt, aki a sírok között a köröket róta, mert úgy éreztem, hogy ő valóban annak egykori mozdulatához hasonlóan emelte fel – a szélnek kiszolgáltatót szárnalmas mozdulattal – az orgonaág szárától nedves tenyerét, akinek a csontjai fölé a gally odakerült.

Egy idő után, mikor már elég rég nem folytattam tovább a baráti kitarulkozásokat, és visszatért minden a megszokott rendjébe – amit most már hárman óvtunk, mint egy szorgosan takarított szobát, amelyben mindenkinek van feladata a tisztántartásban –, mikor ez a rend nemcsak apám céljaként, hanem mindhármunk életformájaként tartósodott és olyan erős lett, hogy belőle új kapcsolatok is kiágazhattak, tehát amikor már az iparművészeti főiskolára jártam, egy bulin összetalálkoztam hajdani diákbarátommal, Pistával. Azóta nem láttam, hogy az orgonabokrok közül sírva fölszaladtam a házba, otthagya őt, a helyszín nedvességétől még bizonyára nedves ujjhegyekkel. Nagy magnózás, cigizés és világmegváltás folyt, mikor vékonyan, előregörbült gerinccel, rugalmasra nyírt, illatos szakállal belépett, megkopogtatta a vállam, s mielőtt azt kérdezhetné volna, hogy emlékszem-e rá, anélkül, hogy bármelyikünk megszólalt volna, átfutott mind a kettőnkön a régi emlék. Azt hiszem, még a mondatok is ugyanúgy, ahogy a szavakat akkor a gyengéden erotikus sikamlósságba bevezettük, igen, egészen bizonyos, hogy rajta is ugyanúgy átborzongott, mint rajtam. Ezt mondta a szeme, miközben némán megkopogtatta a vállamat. Volt a tekintetében valami abból a fénylő folyékonyságból, ami egy arcon akkor ömlik végig, amikor minden elnémul az emberben, és elveszíti a körülmények tartozékait, a zenét, a zsongást, a trikóktól szabadon hagyott hónaljak izzadsággyöngyeinek a páráját. Egy másodperccel előbb még ez vett körül, olyan zsúfolt kékszürke tájként, melyben elvesznek a tárgyak szélei, a koloniál állólámpák cigarettafüstbe boruló hajóvitorlákkal, dereglyékkel telepíngált burái, melyek ugyanúgy takarják a világítás forrásait, miként a mozgások és a hangok hullámmozgása azokat, akik mozognak és beszélnek. Ez az elúszó, zsúfolt, meghatározhatatlan táj attól volt olyannyira otthonos, hogy a modellje is lehetett volna életünk valóság-

gos, és a gomolygásban ugyanúgy eltakart, tisztázhatatlan háttérű tájainak, melyek előtt a zene dimenziót váltó, marionettszalként mozgó hangjaira fűzve jelen voltunk.

A falon (festőkollégánk lakása volt a színhely, piktorkodási igyekezetében nemcsak családi hagyományokat igyekezett hivatkozni és a lehetőség minden jele nélkül követni) elég jó, bizonyára mesterműhelyben készült Watteau-másolat függött. A középpontja lett mindennek attól, hogy Pista annak a fotelnak a karfáján helyezkedve el, amelyben ültem, miközben hozzám beszélt, a képet nézte; mintha talán én is a topolyafákkal körülvett tisztáson lettem volna. Ott is persze a multság, tehát miért ne vehettünk volna részt abban. Máskor bántott volna, hogy valaki hozzám beszél és máshova pillant. De az elkalandozó tekintet most részesévé avatott a szelíd ünnepségnak, és ez megfért az orgonabokrok között álló kópad régi képével, amit az első mondataink felidéztek, anélkül, hogy bármelyikünk szóba hozta volna azt, amire olyan élesen emlékeztünk.

(Négy facsoport töltötte ki a füves helyszínt, nyílt sátoresként borultak az üldögélőkre, újabb facsoportok voltak mögöttük is, egybemosott, olivzöld, sötétedő háttérfüggönyként. A levegős tömörülés, melyet ágak, törzsek és lombkoronák indáztak be, bár minden kidomborodó gyökér és duzzadó levélerezet látható volt, mégis áttekinthetetlen homállyá sűrűsödött. Ám a társaság tagjainak mozdulatai, az üldögélők szelíd előre- és hátrahajlása, az összekapcsolódó pillantások, a csoportok meghitt elrendeződése – melynek jóvoltából minden alak úgy határolódott el a többitől, mintegy önmaga helyszínét birtokba véve és őrizve, hogy egyben azért részese maradt a kialakult együtteseknek –, azért jól kivehető volt. A mozdulatok egyszerűségétől föl-tisztult fák labirintusa, a zöld homály, amely az alakok nélkül bizonyára sűrű és átláthatatlan imbolygás maradt volna.) Különösen magához vonzotta Pista tekintetét, s ettől az enyémet is a kép jobb oldalán álló selyemköpenyes, selyembarettes férfi (háttal állt, selyemcipőt viselt, jobb lábbal előrelépett a hármaskörzű fa árnyékában ülő csoport irányába. Oly közel volt hozzájuk, mintha az üldögélő három hölgy és a két férfi együttesében éppen ő tartozna a vele szemben kissé hátradőlő, szemét lesütő harmadik hölgyhöz; ám azért volt olyan távol tőlük, mintha nézné csak őket. Ez a bent és kint növelte a meghittséget és a szuverenitást), segítve a kép nézőjét, hogy egyszerre kerüljön a hozzátartozás és kívülkerülés állapotába, amire egyaránt alkalmas volt a hívogató együttlét látomása és a kék cigarettafüstbe burkolt hangzavar.

Kiáltást hallottunk. A fürdőszoba felől jött, bugyborékoló befejezését föl-visszhangosította a sötét előszoba. Mintha víz alól érkezett volna. Kifutottunk, s persze nem láttunk mást, mint ami a bulik harmadik felvonásában, a játékok vége felé szokásos, amikor az egyik szereplő a tus alá tartja egy másik szereplő fejét. A kar, amely a fejet lenyomta, feszesebb volt a szokásosnál, kiduzzadtak rajta az izmok, az ujjak is kifehéredtek a nyomástól, melyet a koponyára gyakoroltak, miközben a másik kézben fűgén dolgozott a hideg víz sugárzó tusrózsa. A koponya, amely a kád fölött imbolygott, kopasz volt, sőt fényesre borotvált. Volt a munkában valami szakszerű, a jobb kéz nyomta is lefelé a fejet, de ha kellett, emelte is, a bal kéz rutinosan járatta a vízszugarat, mintha a magas fiút, aki a műveletet végezte, a bulik utolsó felvonására alkalmazták volna, amolyan kijózanítóknak. A tar koponya egy idő után kiemelkedett, tulajdonosa lábba állt, szembefordult velünk, ám pillantásában semmi sem volt a részegség homályából, nem lehetett így benne a kijózano-

dás megbékélése sem. Szomorúság volt inkább. Törülközővel dörgölve a fejét elindult az előszoba felé. Akit pedig kijózanítójának véltünk, nem volt elégedett azzal, hogy a nyugodt léptek, az emelt fej korántsem az ő akciójának eredménye, hanem éppenhogy mintha független lenne attól; eléje lépett, nevetett, na öreg, remélem észhez térél; hogyne, válaszolta a fénylőfejű, s mintha a falon függő kép egyik szereplője lett volna, karjával szelíd, mégis gáláns mozdulatot tett. Éppen csak a selyembarett hiányzott a fejeről, a selyemköpeny a válláról. Hogyne, mondta, megerősíthetem, kedvesem, hogy ön egy fosadék, és terjeszteni fogom, hogy aki a karrierjét azzal alapozza meg, hogy hadnagyi egyenruhában bevonul Prágába, holmi orosz harckocsik nyomában, annak bizony szarszaga van. Meghajolt, bevonult a szoba kék füstjébe.

Pista az úton hazafelé elmondta, hogy a tarfej költő, a másik újságíró, és önkéntesként kísérte ősszel a Prágába bevonuló csapatokat. Belém karolt. Hogy ő az amatőr színjátszóival miképpen rendezte meg egy jelenetsort, amely kifejezné a korhangulatot; mindenképpen összekapcsolná a Watteau-képet és az iménti társaságot, ezért foglalkoztatta annyira a másolat, ugyanis amatőr társulata új előadásán, amire éppen készül, hasonló parkhelyszínt lát maga előtt, ilyen rokkó hangulatút, stilizáltat, amilyen Watteau-nál. Ha nem vettem volna észre, az a gyönyörű indázása a fáknak, ama bájos melankólia mint létváltozat (így beszélt), vagyis az időtlen öröm, ami persze azt jelenti, hogy éppen az öröm hiányzik, hiszen amit állandóan megjelenítünk, az egy bennünk lévő és szóra nem bírható érzést jelent, az öröm esetében annak kívánását; emlékezek csak vissza rá, milyen virulóan nyári a képen minden, a lombok mégis barnák, s ettől az eltolódástól még a fű is világos dohányszínű, és a természet, miközben nem veszíti el telítettségét, azért az elmúlás hangulatát kelti, ellenpontozza a vegetációt; s ami még ennél is gyönyörűen rejtélyesebb – folytatta –, hiszen a kompozíció erre épül, vagyis szintézissel van dolgunk, nos, emlékezzünk csak rá, az egész háttér, annak ellenére, hogy indák, egymásbafonódások és homály, mégis pontosan érzékelhető; az előtérben üldögélő alakok mozdulatai, tekintete, egymáshoz és a helyszínhez való kapcsolata olyan átlátható, hogy a szemlélő érzése, miközben az egészre tekint, nem abból születik meg, ami a *látzat*, vagyis a kép belső terének stilizált homálya, hanem éppen az alakok kapcsolatának áttekinthetőségéből; vettem-e észre, hogy végül ez az átláthatóság tisztítja ki a természetet, titkos mélységét, mint a lét bozótosát; gondoljuk csak meg, mi volna akkor, ha a topolyafák előtt a ma esti társaságunk tagjai üldögélnének, pontosabban ilyen, a cigarettafüst homályába burkolt tébláboló alakok kontúrjai úsznának a barnuló lombok alatt: vajon kiemelné-e ez a természetnek mint léthelyszínnek a tiszta formáit, vagy éppen elfedné?; hiszen a várakozás és emlékezés attól várakozás, hogy a társaság tagjai mintha nem is arra figyelnének, ami ott van, hanem annak eljövetelére, ami lehetséges, s hogy mi lehetséges, ez csak azért képzelhető el, mert az emlékekben ott van, hogyan is volt valamikor; ám a *mi* társaságunk (most már így mondta), éppen a múlt- és jövőnélküliségben semmihez sem kötődve, várakozás és emlékezés nélkül burkolódzott a cigarettafüstbe, a sehonnan nem jövő, sehová nem tartó, ősök és utódok nélküli kavargásban, melyben már a „honnan?” és a „miért?” is eltűnik; hiszen, gondoljam csak meg, semmi sem vezethető vissza semmire, még az okaira sem, olyanmire fedett, kontúrok nélküli; s persze – visszatérve a képhez –, emlékezzünk csak rá, hogy baloldalt hátul a facsoportok között egy megvilágított,

teljesen üres tisztás, ám nem a kopárság és mozdulatlanság helyszínéként, hanem a bejárhatóság érzetét keltve, hívó színtérként tehát, ettől kissé megemelten; amitől persze a kép erővonalai mintha egy hátulról enyhén lejtő színpadra emlékeztetnének; így a selyemköpenyes, selyembarettes férfi, alul a kép másik sarkában, miközben kívülről befelé lép, vagyis közeledik a minden bizonnyal rá váró, lesütött tekintetű, harangszoknyás, haját kontyban viselő hölgyhöz (a leszegett áll és a keblek elég szabadon tartott halma közötti öböl, mintegy külön tisztás, a kép egyik centruma); nos, megfigyeltem-e, hogy miközben kívül van és mindent lát *innen*, egyben őt is mindenki észreveheti *onnan*: vagyis – folytatta egészen lázasan, mint aki egy jelenetet állít már be –, az ő segítségével egyszerre pillanthatunk a kép színpadára, miközben a színpadon lévők nem kisebb figyelemmel és várakozással bennünket vesznek szemügyre; ugye világos, hogy ez akkor most az előadásnak, amit elképzelsz, az egyik legfőbb motívuma volna: háttérben a vegetáció burjánzása, előtérben mi magunk, s természetesen ama lejtős színtér ugyanúgy nemcsak az innen és onnan együttes kapcsolatának biztosítását szolgálja majd, hanem a lejtő szögét még fokozva is, az egész kompozíció *dőlését* kihangsúlyozva a labilitást mint a közönségben is megszülető érzést. Ne vegyem rossz néven, hogy a bulin szinte alig beszélgettünk, miközben a képet nézte, teljesen lefoglalták őt ezek a gondolatok.

Ott voltunk már a régi kertben, a hajdani kőpad helyétől alig néhány méterre. Virradt. Látszottak a félévszázados orgonabokrok, a kusza száruk, néhány fentmaradt, nyárra összeszáradt virágfürt. A régi együttlétünk jutott az eszembe, a kínlódó kamaszságunk, amikor sírva futottam fel a szobába.

Megkezdődött az érzések visszarendeződése. Az emlék újra helyezetté lett, ahonnan persze más irányba, most továbbhaladtunk. Nem említettük egy szóval se a régi pillanatokat, mintha elmosolyodott volna, s ez valószínűvé tette azért, hogy ő sem a jelenben van, hanem a közös múltban, amely akkor kudarc volt, innen nézve azonban mégiscsak kezdet. S ettől az érzéstől még nagyobb időtávok eseményei is megmozdultak bennem, mintha az összekarolásunk most nemcsak a kezünk hajdani tétova, hiedelgélős tapogatózásainak az immár határozott és meghitt folytatása lett volna, hanem még régebbi mozdulatoké, amelyek odatartoztak az orgonabokrokhoz, a hajdani kőpad vendégeinek mozdulataihoz. Mióta megtudtam, hogy apám és anyám nem vér szerinti szüleim, most először kapcsolódtak megint olyan természetességgel hozzám az életük előzményei, mint kislánykoromban.

De ezt már nem ott lent a kertben állva éreztem, hanem hajnalban, amikor a mélyálomból együtt felriadva újra átöleltük egymást, s aztán megfordultam, hátamat a melléhez szorítva befészkelődtem az ölébe. Kezdődhetek újra a simogatások, a szemek lecsukódása, az enyém talán egy másodperccel később, mert még láttam a fölém hajló arcot, miközben visszafordultam, és a tenyerem nekifeszült kétoldalt a lepedőnek; mert mint valami tornaverse nyen, amikor hátsó támaszba kerülhet az ember, a legjobb volt így kifeszülni, hogy a tartás azért mozgás is legyen, átvétele az ő mozgásának, hosszan; aztán újra, az oldalt fordulás, hogy a hátam elérje a mellkasát, mintha kinyújtóznék, nagyon lazán, de közben hátradőlnek, mint valami karosszékben. És ez nemcsak a kényelemért volt jó; úgy tehettem, mint aki észre sem veszi, hogy mi következik. Csak felhúztam a lábamat, mintha mindig így tennék, mikor oldalt fordulva belemocorgom magam az álomba; holott a lélegzésem gyorsulását már a füljárataimban hallottam, mintha belülről törekedne a

hang kifelé, és nem is azt hallani, ahogy átkúszik a dobhártyán és ott bent szólal meg, hanem a kisivítés pillanatában a levegővel való ütközést.

Reggel, amikor jöttem vissza a fürdőszobából, hallottam, hogy apám átszól, ha akarunk, jöhetünk reggelizni. Benyitottam a konyhába, anyám a tejet szűrte, az asztalon négy teríték volt. Visszamentem, leültem az ágy szélére, lóbáztam a lábamat és készültem rá, hogy kis beszámolót rögtönzők az invitálásról, de Pista közbevágott, pisilnie kellett, mehetsz, kiment, hallottam a víz zuhogását, visszajött: szóval reggelizni kell a családdal? Nem kell, azt mondták, ha akarunk, akarjunk? Nem tudta. Én sem, nem kis kérdés az ilyen. Érdeklődök a szüleid? Mi az, hogy érdeklődök? Hát csak azt akarják, hogy ne halj éhen, vagy rám kíváncsiak? Azt feleltem, hogy még sohasem hívtak meg senkit reggelizni, aki nálam aludt. Sokan aludtak nálad? Erről szó sincs. Nem szeretném, ha most jönnének azok a finoman beszúrt kérdések, s a végén te is a baracklekvárba fulladva hallanád meg, hogy van egy elvált nejem, meg egy hároméves kislányom, ne félj, vele él... a nejemmel.

Kalimpáltam tovább az ágy szélén ülve. Pista fölkel, elment az ablakhoz. Nem akart, vagy nem mert rám nézni. Elfordult, de mintha a bőrével is figyelt volna, a szakállával, az ujjhegyével is. És mintha nagyon fontos lett volna a számára, hogy ez a kapcsolat meglegyen, ne szakítsa meg semmi, sem az, amit én válaszolok, sem az, amit majd arra ő mondhat. Nem akartam vele ilyesmiről beszélni, csak az lehetett az indíték, hogy túl akartam őt licitálni, mint a kislányok egymást, „kinek van nagyobb titka”, azt mondtam: nem hiszem, hogy bármiféle faggatás következik, különben is, ők nem az édes szüleim. Megmozdult valami bennem, ahogy ezt mondtam, mint mikor hazudik az ember. Pista is úgy állt elém, mintha ő is megérezte volna, amit én úgy életem át, mint belső rezgést (tovább hullámszórt tehát, őt is elérte, de ha őt, akkor akár apát és anyát is), ettől máris jött a szomorúság. Azt is együtt éreztük meg, hogy ha most nem fogunk össze, akkor ledönt minket az, amit csak úgy odavetettünk egymásnak, mert ami a szavakkal kicsúszott, az szétszakíthat közöttünk mindent, ha hagyjuk, hogy kibontakozzon. És mivel egyszerre éreztük meg, ugyanazon pillanatban közeledtünk egymáshoz, ő lépett egyet az ágy felé, én odanyújtottam a kezemet, s így miközben nem zártuk ki mindazt, ami hozzánk tartozott, megtettük az első kísérletet, hogy függetlenítsük magunkat tőle.

Vasárnap volt, ilyenkor reggeli után apával rendszerint sétára indultunk. Már nem a környék utcáinak múltjába avat be, ezt megtette kislánykoromban. Régóta tudom, hogy szemben valamikor a Rózsakert vendéglő volt, ahonnan a nyári estéken hallani lehetett a szalonzenét, s apám szüleinek ilyenkor be kellett csukni az ablakot, hogy a kisfiú el tudjon aludni. Azt is tudom, hogy a vendéglő tulajdonosa, Halmai úr, az államosítás után a söntésben mérte a sört, míg nem az ugyancsak államosított ligeti Gundel vendéglőnek lett az egyik üzletvezetője. A Kolumbusz utcán végighaladva következik a Thököly út sarkán a hajdani Erzsébet jégpálya, nyáron persze teniszpálya. A legkedvesebb sétahely a Gyarmat utca, itt a leglombosabbak az akácok is. Tudom, apám kisfiúként sokszor járt erre, az Amerikai út sarkán álló földszintes üzletházban, ahol most Közért van, hajdan trafik volt, mellette cipésműhely. Szívesen elkísérte apját, neki Extra cigarettát vásároltak, apám anyjának Mirjamot, beszélgettek Vágány úrral, a trafikossal, és a cipésműhelyben Ágyik úrral, aki alacsony ember volt. Mindezt már régóta tudom. Az emlékek határozottan kirajzolt nyomaiban sétálunk. Karomat apám karjába

fűzöm, már megszoktam, hogy erre az órára előkerül a szekrény mélyéről egy nagyon régi, ám mindig frissen tisztított tropikál nadrág, hasonló mostanában nem is készül, a szabása ómódi, vagyis túl széles a szára és vastag a felhajtója, a fehér ing is mindig frissen vasalt, ilyent sem hordanak már, anyámtól tudom, hogy apacsingnek nevezték. Megtesszük ketten az utat, hajdani sétáit követjük, most már nem említve ezt, miközben tudjuk azt is, hogy azok a léptek viszont bizonyára ugyanúgy követték a még korábbi nyomokat, amelyekről ő ugyancsak félszavakból szerzett tudomást valamikor.

Ezen a reggelen négyen ülünk a konyhában a reggeliző asztal körül. Ismerkedés nélküli ismerkedés, senki nem kérdez a másiktól semmit, ami arra engedne következtetni, hogy érdeklődik valami iránt, de mindenki valami olyanról beszél, aminek az említése valójában amolyan névjegy kíván lenni, vagyis miközben mindannyian bizonyítjuk a tapintatunkat, s azt, hogy tudjuk, mi az a szuverenitás, ugyanakkor kérdezősködés nélkül bocsátjuk rendelkezésére a többieknek mindazt, ami máshol talán a csevegésbe kevert felszólítások válasza volna. Apám arról beszél, hogy a Statisztikai Hivatal jelentéseit (ott osztályvezető) talán komolyan veszik végre az illetékesek, mire Pista azzal az udvarias tétovasággal, amivel a világ megítélésében való magabiztosságát takarja el, megemlíti, hogy bizony a reform megindítását szerrinte máris akadályozza a tavalyi prágai bevonulás utáni politika megkeményedése, ez az ide-oda, csiki-csuki elég nehezen viselhető el, anyám arról hoz fel példát, hogy az iskolában, ahol tanít, harmincötös az osztályátlag, és lehetetlen gondosan foglalkozni a gyerekekkel, én előadom, hogy a színházak és a filmgyár olyannyira tele vannak jelmeztervezőkkel, hogy a végzősöknek nem jut állás. Mikor idáig érünk, apám átmegy a szobájába, fölveszi a tropikál nadrágot és az apacsinget, ám ezúttal nem fordul felém, viszont anyám egy elég régi piros mintás dirndliben csatlakozik hozzá, ugyanúgy karol bele, mint máskor én. Jó óra múlva jövünk, mondja apám, elindulnak, egymásba karolva végighaladnak a kerti úton.

Ilyenkor már átnyúlnak a kerítésen, az úttest fölé hajolnak a szomszédos kertből a század első éveiben telepített vadgesztenyefák ágai. A széles felhajtójú tropikál nadrágjában haladó ötvenéves férfi gyermekkorában alattuk szedte a gesztenyét, bámulta a törzsükön mászó bogarakat, miközben az utcába befordult a jegeskocsi, vagy a többnyire söröslovak húzta gumikerekes szállítókocsi; a gombsapat kiegészítésére alkalmas lapos gesztenyétet válogatta, a focimeccsek eredményeiről beszélgetett a sarki fűszerestől triciklijén friss péksüteményt, pasztörözött tejet, zöldpaprikát, piros retket szállító, nála alig idősebb fiúval; a gesztenyefák lombjai kísérték, mikor iskolatáskával a hátán, aktatáskával a kezében, karpaszományos csíkkal tiszthelyettesi zubbonyán elindult, akkor is, amikor Szibériából kopogó talpú szakadt bakancsában visszaérkezett; tudta, hogy most már az egykori, a láthatatlan nyomokban lépkedve teszi majd meg hátralévő útjait, maga alá gyűrve ifjúságának emlékeit, öregkorának kudarcait, miközben az el nem mosódó arcok, nagyszüleinek, szüleinek tekintete, első feleségének, elpusztult gyermekének pillantása, régen Amerikába vándorolt iskolatársak hátitáskájának, játszótársak pattogó labdáinak, a lövészárkokba taposott hullák emléképe, a hadifogoly-barakkokba zsúfolt, megráncosodott arcú fiatalemberek kiáltásainak visszahangzása, a szomszédos házak előtt éjszaka fékező ávos gépkocsik zúgásának hangja, az épületek falába csapódó géppisztoly-sorozatok kattogása kíséri; mindez a hallójárataiban, a recehártyáján. És sok esztendő

után – azóta talán, hogy kislánya megszületett –, most úgy érezte, hogy végre talán megállhat egy lélegzetvételre, hiszen megjelent ez a kedvesnek látszó szakállas fiatalember, akiben van annyi biztonságérzet – hacsak nem ítéli meg rosszul –, hogy tarthat egy kis pihenőt, mert legalább Vera élete talán folytatható lesz. Ez azért volt számára annyira fontos, mert mindig úgy érezte, hogy az ő élete csak Vera jelenlétével lett folytatható.

Meg is állt az egyik fa alatt, amelynek ágai az elmúlt évszázadot is látták, felesége alsó karját gyengéden végigsimítva kiemelte kezét a karolásból. Lehajolt, felemelt egy gesztenyét, amely éppen csak kicsúszott a tüskés zöld burokból, és ugyanolyan volt, mint a negyven esztendeje ugyanott felemelt gesztenyék, nagyobb állandóságot húzva közben az olyan mozdulatok közé, mint egy lehajolás, egy kikapcsolás, az ujjak simításai. Felesége nem szólt, hiszen sokszor állt így mellette, miközben ő egy gesztenyével felemelte a múltját, s így sokszor érezhette azt, amit ő érzett, nem volt közöttük nehéz az ilyen kapcsolat megteremtése. Hála is volt ebben. A férfi részéről azért, hogy a másik sohasem sérelmezte, bár tudta azt, hogy nem ő, hanem fogadott lányuk létezése a kettőjük közös életének alapja, az asszony részéről meg azért, mert vele ezt a férfi, habár nyilvánvaló volt, nem érezte.

Fogta hát a sima, fényes gesztenyét, és miközben összefűzte magában a történesek annyiszor szétszakított rendjét, arra gondolt: kész maradt a helyreállításra, annak ellenére, hogy a külvilág ajánlatait mindig csak visszautasította. Úgy érezte, leginkább a szeretet volt segítségére. Ifjúsága óta bízott abban, hogy a világ – így mondta –, összeszerelhető, mint egy működő masina, amelyben minden a helyére kerülhet. Törvényekkel persze. Ezért lett jogász. De úgy látta, hogy a törvényeket mindig azok igazították paragrafusokká, akik a hatalmat gyakorolták, a paragrafusok nevében pedig mindent meg lehetett cselekedni, ezért tartós eszményekkel felruházhatatlanok maradtak; és bár átvillant rajta, hogy talán túlbecsüli az egymáshoz tartozás biztonságának azokat a jeleit, amelyek Vera és a szakállas fiú párosából reggel eljutottak hozzá, azt mégis most érezte meg először: lehet reménye arra, hogy Vera élete önélkül is folytatható lesz. Talán sikerült átadnia annyit a szeretetből, amennyivel mindaz, ami kívül elrendezhetetlen, belül, a dolgok és események eredeti rendje szerint egymásra talál.

Elhaladtak a Gyarmat utca villái előtt, befordultak az Uzsoki utcába. Fölpillantott a kórházépületre, a második emelet utolsó ablaka zárva volt, de miként gyermekkorra óta örökösen, most is lengett, úgy, ahogy nagyapja halála után a nővérek kitérték. Őt akkor már nem engedték fel, anyja mondta el, hogy mi történt, miért van nyitva az ablak. Újra feleségébe karolt, aki jól ismerte a régi történetet, maga is fölpillantott az ablakra, miközben rövid időre megálltak. Következett az Erzsébet királyné út, itt villamosok közlekedtek, ők gyorsítottak, elértek a Vadászkertig, a kerthelység Mexikói útra tekintő részén egy imbolygó asztal mellé telepedve elég rossz kávé ittak, miközben a férfi a milleniumi földalatti nemrégiben megépített új végállomásának csarnokát bámulta; emlékeiben a hajdan a sín párok helyén levő sporttelepet látta, ahol gimnazistaként rúgta a labdát, s ahová – a fogságból hazaérkezve tudta meg – Sárkát és a kislányát negyvennégy november tizenötödikén elhozták; fél napig álltak ott egy csoportban a nyilas katonák őrizetében, azután a Mexikói úton, a Thököly úton, a Rákóczi úton kísérték végig suhancok és fegyveresek a menetet, következett az Erzsébet-híd, a Bécsi út, végén az óbudai téglagyár, ahonnan a transzportok az esős novemberbe-

ri őszben tovább masíroztak a halálba. Egyetlen szóval sem mondta feleségének, hogy miféle emlékeket sorakoztat fel, de az asszony pontosan ismerte mindegyiket, és annak jeleként, hogy igen, ez a néhány perc az emlékezés ideje, most ő helyezte kezét a férfi felsőkarjára.

Kijátszottuk ezeket, fordult a feleségéhez. Az asszony tudta, hogy amit ő ezeknek nevez, az nem testesíthető meg néhány emberben, sem ismerősökben, sem idegenekben, még hatalmi erők képviselőiben sem, az a sorsuknak szól, amit annyiféle formában kívántak volna mások irányítani. Azt is tudta, hogy miközben a férfi *kijátszásról* beszél, nem valamiféle rafinériára gondol, s főképpen nem a befejezettségre, egyszerűen csak a szeretetre, amely biztonságot jelent, s ennyiben felülkerekedést.

A fiúról kezdtek beszélni; bár ő még Vera arcát látta. Volt valami rajta, amit először látott. A szája körüli árkok. Nem voltak mélyek, szinte kifürkészhetetlenek, mégis zárták az arc alsó részét. Sem az ő arcán, sem a felesége arcán, sem a szüleien ilyen vonalak nem voltak. Másféle ráncok, igen, de ilyen elszánt, mégis befogadó, hajlíthatatlan, magányos vonást nem tudott maga elé idézni az ismerős arcokról. Talán az ő szüleinek az arcáról való. Annyi év után a tropikál nadrágos férfi most gondolt először arra, hogy bár az érzésekben sok minden összekapcsolható, ám van valami a megközelíthetõn túl, ami Verát egy, az ő számára elérhetetlen tartományhoz kapcsolja.

Maga elé pillantott, a másodosztályú nyári vendéglő kopott abroszára. Nem nézett máskor soha a kezére, de most, ahogy jobbát visszahúzta, tekintete megállapodott az ujjain, a rózsaszínű körmök ápolat körömágyain, és továbbcsúszott a kézfejére. Mint valami csipke, gondolta, agyonrovátkált felület, pedig még csak ötvenéves vagyok. Botránynak érezte, hogy ennyire ráncos a bőre. Legszívesebben elfelejtette volna, de nem bírt elszakadni a kezétől. A felesége valami olyasmit mondott, hogy Verát most már valószínűleg ritkábban fogja látni. De miért mondja olyan gyengéden, mintha kímélni akarná őt valamitől. Ha ritkábban, hát akkor ritkábban, és nemcsak ő, hanem mind a ketten. Ezt akarták, elérték a céljukat, útnak indíthatták. Újra a kezére nézett. Most nem látta olyan mélynek a ráncokat, mégis, mintha nem az övé lett volna a kéz. Fizetett, felálltak. Bánta, hogy nem kért szódát a kávé után, mert szomjas volt. Azt mondta a feleségének, siessenek. A fiúra volt kíváncsi. Nem tudta miért, de a szomjúság most ebben a kíváncsiságban fokozódott fel. Úgy érezte, hogy valami távolodik tőle, és bizonyos dolgokra már soha nem fog választ kapni. Ezek majd kilépnek. Úgy kell tennie, mint aki tudomást sem vesz bizonyos dolgokról, pedig nagyon figyel, igen, figyelmes és elővigyázatos. Felsietett a lépcsőn. A lakás üresnek hatott, de Vera az elfüggyönyözött szoba homályában ült. Egyedül volt, de az első kopogtatásra nem válaszolt. Az arcát mintha végigsimította volna egy tenyér, aminek a nyomában a riadtság járt. Nem Vera tekintete volt riadt, az üres és várakozó volt, de a bőrén, a kéz simítása után, valamiféle máz maradt.

Néhány lépést tett a szobában, úgy igyekezett lépni, mint aki a legtermészetesebbnek tekinti, hogy Vera hallgat és a takaróréteggel az arcán figyelni őt, de megérezte, hogy a hallgatás folytathatatlan, lecsapódik róla, mint valami visszafojtott erjedésben egy hang, vagy mozdulat, ami éppen hogy nem azt fejezi ki, amit mutatni próbál, vagyishogy ő semmi természetellenest nem talál abban, ami történt. Megállt. Azt hittem, nem vagy egyedül, azt hittük, Pista itt van még, sétáltunk egy jót anyáddal, csak azt a kávé kellett volna megúszni a Vadászkerthben. Tudta, hogy amit mond, az maga a feleslegesség,

de mégis jobb volt, mint a hallgatással felsűrűsödő csend, és Verán is látta, hogy átláboltak a pillanat szakadéka fölött a néhány szóval. Így hát, mint már annyiszor, sikerült feloldania benne a riadtságot. Megnyugodott, mert úgy érezte, hogy ha ez most megtörténhetett, akkor talán majd máskor is még. Elmosolyodott, bár attól inkább, hogy ki kellett mondania valamit, amiről tudta, hogy Vera számára semmit sem jelent: negyed órája akarok inni egy pohár vizet. Kiment a konyhába. A kerek, fehér asztal körül négy ülőke volt, s mindössze ettől hallani vélte a szakállas fiú szavait. Reggelizés közben nem figyelt föl rá, de most megtelt minden a hanggal, mintha megjárta volna a sarkokat, kisurrant volna az előszobába is, és magával hozta volna a külvilág áramlásait. Elviselhetetlen... Ennyi. Mire érthette? A prágai bevonulás utáni légkörről volt szó. Mit tudják ezek, hogy mi az igazán elviselhetetlen? Mennyi mindent kell elviselni, amiről az ember úgy gondolja, hogy az már túl van az elviselhetőség határán?

Ivott. Fogta a poharat, újra látta a kézfejét. Ahogy szorította a poharat, feszült a bőre. Mégis, mint a fölszántott föld. Nem félelem volt, amit érzett. Kapcsolatban volt ugyan az idő múlásával, de nem oly módon, mint amikor feltör az öregedés tudata. Inkább olyan érzés volt, mint amikor az ember utólag veszi észre, hogy ott felejtett valahol valamit. Nem bizonyos benne, hogy elveszítette, de nem találja. Lehet, hogy körülkerítette magát az élményeivel? Annyira, hogy bezárult olyan dolgok előtt, amelyek pedig itt vannak, kopogtatnak, de ő észre sem veszi? Lehet, hogy valóban történnek olyan események, amelyekről ez a fiú úgy érzi, hogy elviselhetetlenek, s valóban nem lehet, legalábbis nem kellene szóltanul elviselni? Lehet, hogy kifelé vezet az útja, lassú távolodás már csak minden, és ezért nem jutnak el hozzá olyan események, amelyek ma sokak életét meghatározzák? A tények, mondta fejét lassan ingatva Pista. Mi az, hogy „a tények”? Lehetnek még új tények? Történhet olyasmi, ami vele nem történt meg? A szakállal borított száj, amint tagoltan mondja, hogy ő csak az oppozíciót tartja erkölcsösnek. Persze, de hát mindig minden végiggondolás oppozíció, és hová jutott vele? Próbált Verának mást ajánlani, tartósabbat. Tévedett volna?

A tropikál nadrágos férfi állt a konyhában, kezében az üres vizespohárral, és úgy érezte, neki van oka a riadtságra, nem a lányának. Minek kell történnie ahhoz, hogy valami ennyire megváltozzon? Véde Verát. Elmondott neki mindent arról, amit tudott. Igen, meg akarta előzni, hogy védtelen legyen a félelemtől, bármilyen formában találkozik vele. Lehet, hogy miközben így, a tapasztalatai átadásával óvta, nem figyelt fel arra, ami Verát valóban riadtá teheti? Persze, amit ő átélt, ahhoz hasonlítva ezeknek az élete lehet unalmas, erkölcstelen, kilátástalan, álszent, valóban erőszakos, balkánian megalázó, agyonnyomorított, ám mindez külön-külön, de még együttesen sem annyira unalmas, erkölcstelen, kilátástalan, álszent, erőszakos, balkáni, megalázó, agyonnyomorított, mint amennyi unalmat, erkölcstelenséget, kilátástalanságot, álszentséget, erőszakot, sötét balkániságot, megaláztatást, agyonnyomorítást ő már megismert. És most jön a szakállas, és azt mondja: elviselhetetlen. Akkor itt minden megfordult, és bár mindig megelégette azt, ha valami elviselhetetlen, próbált föléje kerülni a megnyomorítottságának, már észre sem veszi, ha más megelégetli az élete elviselhetetlenségét? Amíg sétáltak, addig Vera és a fiú biztosan róla beszéltek. Vera nem is azért várta riadtan, mert restellte, hogy a szakállas éppen csak kibújt az ágyából, hanem attól, amit a fiú mondhatott neki órála.

Bement a dolgozószobába. A redőny leeresztve, a szőnyegen fénysávok. Leült a karosszékre. A szoba kemény rendszeretettel kialakított nyugalma most olyan poros volt. Fulladásérzet jött rá. Legszívesebben felhúzta volna a redőnyt, kitárta volna az ablakot, de kint meleg volt, a fák nem szűrték meg a fényeket. Nem töprengett semmin. Sorba se próbálta rakni az alakokat, akik között gyermekkorá óta élt, mégis vonultak előtte, rendezett alakzatban. Ő meg, mint valami sűrű iszapfélében, egészen az alján az áthatolhatatlan rétegeknek. Annyit érzett, hogy ami történt, az sohasem úgy történt, mint ahogy ő magában utólag próbálta elrendezni. Azt hitte, hogy mindent elmondott Verának, holott egyetlen érzést kellett volna megosztania vele: bárhogyan is próbált nem alulmaradni, mindent mégis az határozott meg, hogy érezte, ami történt és történik vele, az elviselhetetlen. Talán éppen ezért tudott fölébe kerülni a sorsának, ez adott erőt és értelmet. Ezt kellett volna Verának elmondani: elviselhetetlen, hogy nem te vagy a kislányom, elviselhetetlen, hogy az anyád nem az anyád, és hogy nem is Sárika, és az, hogy őt mégis úgy tudom szeretni, mint *azt* az asszonyt, téged meg úgy, mint *azt* a kislányt, akiket megöltek, azért lehetséges, mert ismerem, mi az, ami elviselhetetlen. Erre gondolt a karosszéket elborító iszapréteg mélyén és megnyugodott, nem azért, mert azt is tudta, hogy mindezt utólag úgysem lehet már helyrehozni, hanem mert úgy érezte, hogy Verát a fiú talán megtanítja majd arra, ami az ő részéről már nem volna hiteles, ha most kezdene hozzá. Eszébe ötlött az is, hogy mégiscsak meg kellene találni Vera szüleit, ha vannak, ha élnek még, Vera érdekében kellene megtalálni őket, talán már akkor sem veszítenék el, ha valahonnan, a közös mocsár aljáról, az a két arc élve vagy holtan, de a maga tekintetével fölmerülne.

Kinyitotta az íróasztal legalsó fiókját. Bőrmappájában tartotta a családi iratokat. Ott voltak a szülők, a nagyszülők okmányai, a felesége tanári diplomája, érettségi bizonyítványok, az ő SAS-behívója, első felesége és kislánya svájci védlevele, széttépvve ugyan, de ragasztószalaggal összefűzve. A képek és okmányok között ott volt az „Állami Központi Menhely” pecsétjével ellátott, 1954. február 23-áról keltezett „Jegyzék”, amely két tanú és egy közjegyző aláírásával „hivatalból” igazolja a „Vera nevet viselő”, 1951. november 23-án született leánygyermek „kiadását”, „kinek szülei ismeretlenek”. Hogy tudhatják a pontos születési dátumát, ha a szüleinek még a nevét sem ismerik? Ezek átvett adatok, mondta a menhely vezetője, s ennél többet sajnos nem hoztak a tudomásunkra. De hát, kezdte a felesége is, ám a felügyelő félbeszakította: ennyit tudunk elvtársnő, többet hiába kérdez. Megszorította Klári karját, hallgasson, nehogy elrontson mindent. Vera kék szemű volt akkor, teljesen elsötétült azóta a szeme. Némán nézte őt, egyetlen felszólítás nélkül nyújtotta a kezét, megfogta, érezte a kis ujjakat, a tenyere közepét érintették, mintha kaparták volna, de nem izgatottan, vagy rakoncátlanul, inkább úgy, mint valami kis párnázott kutyamancs, amelyik átadja az érintéssel a teste melegét. A másik kezét Klári fogta, nem szólalt meg. Sohasem beszéltek erről, de akkor úgy érezte, hogy a felesége azért hallgat, mert úgy gondolja, ha nem volt képes gyereket szülni, akkor most nem akadályozhatja meg, hogy örökbe fogadják a kislányt.

Tizenöt éve nem vette elő a papírokat. Gyorsan visszarakta a bőrmappába. Valamit lezárultnak érzett. Újrakezdehetetlennek. Semmit sem tud Veráról, és ez a nem tudás most legkevésbé jelentette azt, hogy a szüleit nem ismeri, még azt sem jelentette, hogy magáról Veráról, a születéséről, meg arról,

ami két és fél éves koráig történt velem, nem tud semmit, mert annyi más fontosabból mindent tudott, de a tudás mélyén ott voltak a határok; a Verára vonatkozó végső nem tudás csak az egyetlen földnyelv volt abból az univerzumból, amelyben ugyanúgy benne volt az ő sorsa is, mint minden történés, amelyre a bőrmappában megőrzött ívek, levelek, fényképek és okiratok emlékeztették, így gondolta) én meg, miután Pista már elment, meghallottam, hogy a szüleim visszaérkeznek.

(Folytatjuk)

HEGYI LÓRÁND

**UTAK AZ
AVANTGÁRDBÓL**

Kopszohiládeszi versek

1. Elégia

Szemközt az ürességgel. Pedig a tenger az, hiszen csapdos
 kék-zöld és végtelen – amint látható az olajfák zuhogásán át.
 Pálmafák mélyarany árnyékában alszik el a kifáradt
 vízholdó számár; mintha térdemen nyugtatná el bogáncsos
 reszkető fejét, bögése meglebbenti a fentebb magasodó leánderek
 finom csipkézetét. Most kettesben vagyunk, a hőség emelkedő
 süllyedő rétegei alól szeme egykedvűen szegeződik rám
 – ahogy tenyerében a tengerek; ahogy Korfu álmatag szigetét
 úsztatja a túlméretezett Nap alatt. És a számár, de ő
 nem harmadik, csupán mint a völgyet fölverő harsány páfrányok,
 ide termett a csikorgó, vörös kövekkel bevetett földre.
 Szemközt. Sovány árnyam, akár a törpék álma, nagyobb
 nálam. Hogyan, ha elveszik a húsos növényiszörnyek ringásában
 mégis?

Nem firtatom, mi hozott ide, de megérezem a rámszakadt csöndben
 : fáj, hogy nincs, ami rám emlékezzék, ha elmegyek innen.
 Túlon túl egyszerű gondolat, mi a sós széllel nyomtalanul
 tűnik el. Valami mégis! sípol elő gyulladt tudómból hirtelen,
 azért valamit még, mielőtt a láz lever! Nem meghalni jöttem
 fekete olajbogyók hullása közé. Ráncigál a félelem – – –
 harangoz bennem gyávaságom: a végén igazán meghalok. Ha
 valóban ketten vagyunk, elmondhatná, vagy adhatna valami jelet,
 hogy tudnám: célja van, és tudnám, ma beéri velem, szíven
 üt, lenyel, kifordít bőrömből mint piócát a sáros kisgyerek
 tóparton. Én nem tudom belátni meddig terjedek, mikor vált
 át bennem idegenné a kígyós ösvényen bandukoló férfi.
 Majd fekete ruhában jön el, sugaras haja barna vállát
 veri – cédád ez csak, hogy megalázz, így, vele. Hódítók arany
 vértjei csörrennek a fölfelé záruló égben. Majd fekete
 ruhában jön el. Ragadozó szája romlott idegen nyálakkal
 rámtapad. Akkor eszembe jutnak bűneim, a vétkek, majd meg
 gyónni akarok a hegyoldalra tapadt fehér falú apró házak
 alatt. Szemközt, hiányt nyit a délutánban egykedvű hallgatása.
 Betegen, legalább tekintsd, erőtlen vagyok! Fekete ruhában jön
 el, csak hogy fölkarjon. Fekete sugarai a vállát verik. Vízre
 ereszkednek így lomha párák: hanyatt fekszem, ruhában rajtam
 lovagol, felhúzott combjai pumpálják föl az életet belőlem.
 A teraszon halott madár, kutya szétrohadó testéből
 ég felé merednek a bordák. Lakoma készül, irgalmatlanul csörögnek
 az égben arany fegyverek. El nem rohadott szeme néz még, néz

és lát még, talán. Vagy nem jön el. Tengeri csillagok nyálkás
kínja fölszakad. Tüdőmre rakódik nehéz tekintete. A tekintet!
Vagy el se jön. Nem küldi el. És hiába céda, hiába fekszik
szétvetett lábbal a szirtfokon, a Nap teherbe ökleli komoran
őt is; ahogy mindüket. Akháj fürge hajók seregelenek lent az
öbölben. Arany vértéken mutatja magát tengernek az ég.
Ha nem küldi el. Majd mi lesz? A láz órái közelegnek, a láz
legnehezebb órája közel. A vízen robajló szikla már ismét
maroknyi káprázat csupán. De egyre néz, a hőség duzzadt
rétegei mögül, kinéz meredten. Kevés, amit tudok, hamisan szólna,
ha elmondanám. Így mulasztom el, ami ma még talán büntelen
elmondható. Büntelen, kinek? S meddig elmondható, honnantól
fedik el szavak a mélyekből előbukkanót? Tüdőm kemény italokkal
húttóm, verejték – ezüst elmosódásfoltok arcomon. Szomjazom a
levegőt, feneketlen már minden sóhajtásom, tenger nehéz
ritmusára hullámzik a mellkasom. Feketén kereng át a szobán,
forog sötét gyönyörben az utcára ki. Úgy hívom: növénymadár.
Ha majd eljön, hívom így. Sűrű és fullasztó, mint a dzsungel,
akár a vadonban fölhasadó éj. Őt az éj s a szél a sötét ölében
– s kering a mindenségben azóta is. Moccan a dögöböl kiálló
borda.

Csóréből ejt el vért halott madár. A te idődből vasak állnak
ki. Vasfénybe merednek a felnyúló ciprusok. Ketten és a papírra
rajzolt elalvó számár. Ő majd átlátja csontjaimon a titkaimat.
Gyöngéd, ahogy néz, de halott, mozdulatlanul könnyörtelen.
Megcsörrennek rengeteg égben az arany fegyverek. Emelem a
fejem, árnyéka serceg a forró kövön. Lefoszlik tapintásról a
bőr. Érzékszerveim tagadják így meg az érinthetőt. Legyek szállnak
a húsból felmeredő porceláncsontra, korallparazsú álmos
legyek. A párna töredezett széle alatta fölnevet. A komp már
elindult és a kompon ő is rajta van. A sirályok megismerik,
kezüből fogadják el a véres magvakat. Hányatt, a lomb rácsai
között, a forróság dobzenéjében; hanyatt. Idegen halotti maszkot
emel le tenger arcáról a tűnődő angyal

Kutyaharapás

Macskási Márton a lenini-sztálini párt megbízásából állt az űbé élén, tudta, hogy a szakszervezet a mozgalom hajtószíja, de hűségesebb hajtószíj már akkor sem telt volna ki belőle, hogyha ezt a szíjat a hátából hasítják. Mégis, a SAFRANKÓ EMÁNUEL KENDERKÁRTOLÓ-ÉS VIZAFOGÓÜZEM termelési értekezletén kínos helyzetbe hozta a pártot azzal, hogy amikor az önkritika vallásos mámorea átcsapott a lelkeken és a tagság egymást túllícitálva feketítette önmagát a kollektív megtisztulás reményében, Macskási elvtárs olyan benső, személyes titkokkal hozakodott elő, amelyek enyhén szólva nem tartoznak oda.

– Elftársak, a lemaradásnak, a szájtátiságnak, a lemorzsolódásnak, ami még tapasztalható, olyan hangok hallatszanak, hogy legelsősorban is én vagyok az oka; és ha ellanyhult az aprómunka, ha nincs kellő átpolitizálás a SAFRANKÓBAN, és úton-útfélen az éberség hiányába ütközünk, hát egyesek azt is az én hanyagságom javára írják. Olyan suttogó propaganda is volt a hátam mögött és a titkár elftárs a megmondhatója, ő is tud róla – – –

A dúsan lógó dekorációk alatt sugdolódzás és ideges moraj. A lenini-sztálini pártoltár előtt az emelvényen kínos feszengés, a vállalatvezető összenéz a diszpécserrel, Egesdi alapszervi titkár boldogtalan pillantásokat vált Zsabka elvtárrsal, a központ küldöttjével, s noha Zsabka először jár a SAFRANKÓBAN, ő is érzi, hogy az önkritika rituáléja megbomlott s valami nincs rendjén. Mit akar ez a szerencsétlen a suttogó propagandával a háta mögött, mire akar kilyukadni? De Macskásit akkor már nem lehetett megállítani:

– Legfőbb ideje, elftársak, hogy a mennyiségi változás átcsapjon bennünk minőségibe, és ne csak nálunk a SAFRANKÓBAN. És ha egyes elftársak azt állítják, hogy a szakszervezetben szabálytalanságokat tussoltam el a szűréseknél, vagy pláne, hogy az űbé rendelkezési alapból hiányzik, meg más efféle, hát nem vonom kétségbe ezen elftársak szavahihetőségét. Ott voltam a mozgalom gyerekcipőinél, amit tettem, marxista alapon és nem azért, mint-ha a fűrészelés a kenyerem volna, de lássák be, nem tehettem egyebet. Vesse-nek alá alapos központi vizsgálatnak, de műtéti úton, az még tán segíthet. Ez olyan-de-olyan szopornycás, hogy a hashajtó nekije meg se kottyán. Úgy igaz, ahogy mondom, és nem állok vele egyedül. Engem harapnak. Versenyben vagyunk, de amerikázásból még nem lesz sztahanovista, és ezt jól tudja, rusnya féрге. De igen, de igen, amint ezt a diszpécser elftársnak is bátorkodtam annakidején, harapnak alulról, sőt, a Rákosi-titkárságot is kiértésítettem, de még nem értünk rá kitárgyalni, és azóta is. Ámbátor!... Az is csak az én hanyagságom. A nadrágomba is belebújik, velem jön a SAFRANKÓBA, és ha be nem dugom, kilóg, egész nap, nedves, itt, itt, a combom körül és mindenütt ott a foga nyoma. Szopornycás, beláthatatlan következményekkel. Egy kutya – – –

Macskási még mondta volna, „de igen, de igen, széthordta, amit meg-evevett, a beleimből, itt-itt, húzom a földön”, ám körülötte a jobbérzésű bérel-

számolók észbekaptak; Vanyó bácsi, volt pénzügyőr, Huber elvtárs, aki a mérleghivatalból potyogott ide, meg a kis Kabdebó, a normás. Hóna alá nyúltak, megragadták és gyengéd erőszakkal kivezették Macskási Mártont a kultúrteremből. Egy percre utánasiertett Egesdi, az alapszervi titkár, s akkor már rajongó-elválhatatlan alapszervi árnyéka, a cigányképű-koromhajú Milike is utánaszegődött. Az ingóajtó kétszer is csapódott; és mialatt Zsabka elvtárs a központtól iparkodott nyomatékosan napirendre térni a dolog fölött a nagy lendülettel bedobott felajánlási vitával, kétszer is beszűrődött a farsangi színekben pompázó kultúrterembe Macskási elvtárs illedelmes-szerény, de szilárd protestálása:

– Ne, ne, Milike hagyjon, az elvtársaknak tudniuk kell, mi megy itt végbe. Elvégre nem én csempésztem be, és szó nélkül túrném, de maholnap a combom tövét is elrágja már. Ne, ne, Kabdebókám, hallgassatok ide, Milike igazán, hallgasson ide. Egy kutya. Nem hisz nekem, hogy szopornyicás? fél tőle? megmutassam?!

Egesdi elvtárs intézkedett, hogy Huber Ödön és Milike kísérje haza, amíg ő telefonál a feleségének. Telefonált is rögtön, de a kagylót senki nem vette fel. – Hogy az vajon hol kujtorog, az a ringyó Macskásiné, káderértekezlet ürügyén! – dörmögte bosszúsan, és visszament a terembe, gondolván, hogy amazok ketten majd csak hazaviszik Marcit. Macskásinak viszont jót tett a friss levegő a holdsütötte gyárudvaron keresztülmenet, szemmel láthatólag megnyugodott és mintha az esze is helyrebillent volna. A főkapunál bocsánatot kért és biztosította az elvtársakat, hogy minden rendben. Egesdi ügyis telefonál a szaki feleségének – gondolta Huber Ödön; és a szemérmes tiltakozást aprózza siető léptekre váltó Milike is, azzal a nagy laba hajával s korom cigány képével, olyigen megörült ennek a váratlan aranyszabadságnak, hogy nem bánta. Feltették Macskásit a villamosra és kettecskén megindultak a Népliget felé.

*

Macskásiék egy kiutalt leválasztásban laktak, ha „lakni” lett volna idejük, mert inkább csak hálni jártak haza; igazában a szocializmus építésében laktak s dicséretükre legyen mondva: szívvel-lélekkel. Hamisság az ő lelkükben nem vala; Macskási jóformán észre sem vette a deportáltak ottmaradt holmiját – hogy a „Porosz Vértes”, a „Pomerániai Lándzsás” első világháborús díszfényképei, a ficam-cirádás képkeretek, a szecessziós kanapé meg a kulcsa-vesztett pohárszéke nem az ő környezete. A régi gárda börtönözött tagja lévén, az ő környezete az „1930-as Lebukás”, az „1936-os Lebukás”, az „1942-es Lebukás” meg az „1943-as Országos Éhségstrájk” volt: ez volt az ő világa, nem a múltó sallangok, szőnyegek-függönyök, hitvány kacabajkák. Nem mintha 1943-ban az egész ország lépett volna éhségstrájkba a párttal való harcos rokonszenve jeléül; de Macskási érzelmi világában az ország e sallangoknál-kacabajkánál többet nem számított – lévén dialektikusan az Igazi Valóság a földalatti párt. Házasságuk is mozgalmi házasság volt, a földalatti kapcsolat egybeolvadása, de Juditban azért maradt valami halovány visszfény a nőiségnek; mert robotos élete miatt ő sem ért rá ugyan, hogy a mennyezetig érő beépített szekrényekben felleltározzon minden otthagyt holmit, molytalanítsa a négy városi bundát, vagy hogy Mekka felé mutató szőnyeget porszívózzon az otffejejtett angol porszívóval; de a gyönyörű kaktusz-

kat azért napjában kétszer is, bőven megöntözte, amitől is a kaktuszok naponta két halált haltak.

– Dög fáradt vagyok. Mért nem vacsoráztál? – kérdezte Jutka, késő este, hogy hazatért, s férjét ott találta a nagy nappali mohazöld plüssbársony zsöllyéjébe süppedve, ahogy az asszony az előszobából futólag bekukkantott. Anélkül, hogy a kabátját ledobta volna, meggyújtotta a vizeslábosba állított konzerv alatt a gázt és a konyhából bekiabált:

– Marcikám. Valami zúr van?

– Ugyan. Mi volna?

– Tessék? Szóltál valamit?

– Mondom, semmi zúr. Kivagyok, mint a liba, ez az egész.

– Én is. Majd ledobbanok. Ma korán fekszünk, fiacskám, hajcsi-hajcsi.

– Hogyan mondd, fiam?

– Mondom, ma korán lesz hajcsi-hajcsi, alig vonszolom magam. Jössz?

– Jövök – felelte Macskási, és meg se mozdult. Mintha kezét belül odabi-lincselte volna a zsebe-fenekéhez. Megpróbálta visszaidézni az értekezle-tet, és nem volt bizonyos benne, felszólt-e, vagy csak akart. Lehetnek-e az embernek titkai a párt előtt, olyasmi, amit csak a feleségének gyónhat meg, vagy még annak se?! Ostoba polgári nyavalygás – ütötte el az egészset, és el-határozta, hogy nem szól a szopornycásról, hátha elmegy a dög. Egy hashaj-tó-kúrával.

– Hát mégse jössz, szívem? – állt meg az ajtóban Jutka; és Macskási tápász-kodni kezdett.

– Arra gondoltam, hogy.

– Mire, Marcikám?

– Mi volna, ha megváltoztatnám a nevem?

– Megint? Mért, mi baj a Macskásival?

– Tudod, hehe, kutya-macska barátság. A kutyák nem szeretik a macskákat. Hátha azért van az egész fúrás ellenem.

– Szamárság. Lecsókonzervet melegítettem, nagyon finom. Mit szólsz, a volt nyilas Szalatnait felfele akarják buktatni.

– És jó az nekünk?

– Irén azt mondja, minden kisnyilasnak meg kell bocsátani, hát még annak, amelyik becsületesen bemenekül a párt védőszárnya alá. De milyen kis nyilas a kisnyilas? Azt mondja, valahol meg kell húzni azt a határvonalat, mert megrohanak bennünket, azt mondja: hacsak nem akarunk kacsasegget csinálni a szájunkból. Szerintem viszont akármilyen nagy nyilas volt is ez az undok Szalatnai, elsőrangú statikus és előfeszített vasbetonszakértő, a tíz ujjamon meg tudom számlálni az egész országban ahányan vannak, amilyen új ez az izé...

– Te Jutka, mi az az előfeszített vasbetonszakértő?

– Az egész agitprop fel van háborodva, Irén azt mondja, nem engedi, azt mondja: azt mondja, a saját fülével hallotta, hogy Hutást, a diszpécserünket még a gettós időkben, amikor bujkált, libamájzsídónak nevezte. De feljelen-tette? Mondom, nem jelentette fel, sülve-főve együtt vannak, a legjobb barátok, mondom. Szalatnai önkritikát gyakorolt, mondom, nagyon rendes a lap-ja, márpedig ha a vonal az, hogy minden kisnyilasnak meg kell bocsátani...

A hálószoba sötétjén Macskási ijedten figyelte a felesége egyenletes pihe-gését. Nem a pártvonal járt az eszébe, amiről jól tudta, micsoda; sem nem a Hofhauser Gabi feltörése, akit sikerült elgáblizni a NEHÉZGÉPIPARI elől;

sem nem a Palotás Sári pártfegyelmije, hiszen mindenki tudta róla a sitten, hogy vamzernak vitték ki a folyosóra, és a mosodába is csak azért járt, hogy leadja magát a katonáknak, már rég ki kellett volna zárni, ha egyszer rajta van a káderlapján; s nem is a földalatti mozgalom többi régi jó ismerősének feltörése, vagy lebukása. Hanem a kutya. Nem volt biztos benne, a nadrágban hagyta-e; mert ha meglapul a dunyha alatt, hagyján, de ha közéjük talál feküdni, fészkelődni kezd, vagy csak farkat csóvál – és amilyen az a ronda szelindek fajtája, sohasem lehet tudni, mikor barátságos és mikor esik neki az ember fartövének – hát akkor bizony őt rossz. Felébreszti az asszonyt, s neki elő kell rukkolni a titokkal. Arra gondolni sem mert, hogy esetleg arra a dög-re rájön a szopornycázás.

Reggel éktelen hascsikarásra ébredt; az asszony már öltözködött. Jutka ott állt kombinéban a szőnyegen, s míg a harisnyáját húzigálta, az asztalon szétterített újságlepedőn legeltette a szemét: szabadnépfélőrára készült, amit tartania kell, a belga bányászsztrájk jelentősége, Molotov elvtárs gépe a genfi repülőtéren, Koreában püfölik az imperialista fenevadat, maholnap beszorítják a tengerbe, „koreai” volt az öröm... – Marci! Marcikám, mozgás, ha nem akarsz elkésni.

Macskási egy kanyarintással hátradobta a dunyhát. A papucsát kajtatta, de nem volt sehol. Mezítláb szaladt a vécére. A jéghideg márványmozaikon szinte odafagyott a talpa, s igyekezett a nagylábujjára gebeszkedni. Balsejtelmek környékezték, s amikor már semmi kétsége nem lehetett, hogy honnan jön az ugatás, homlokát elöntötte a veríték. A csészéből. A nyomorult dögje. Nem a nadrágban van, sohasem is volt. Ott van őbenne, elfekszik a beleiben, az az ólmos nyomás, attól duzzad úgy a hasa már napok óta. Szelindek-feje kilóg a kagylóba és belülről a végbelét harapja. Megszédült, homlokával nekivágódott a kilincsnek és fájdalmasan felordított. Ájulás környékezte. Már nem is próbálkozott vele tovább, hogy a titkot magának tartsa meg, hanem – félig a kagylón ülve, félig a kilincstre kapaszkodva és az ajtó lengedező szárnyán az előszobába előlógva – segélykérően kiszólt.

– Fiam. Hamar.

– Mi az, Marci, kell valami? Elkésünk. Papír?

– Hamar. Fiam. Itt van. Itt a szopornycázós, a fene megette. Harapnak, fiam, a végbelem körül, ugyanaz a kutya, a tegnapi. Már napok óta. Most mar bele, most-most, a foga közt vagyok, hívd el. Ugyanaz a nagy dög szelindek, aki tegnap már elmarta a fél combomat, nem látod? Hiányzik. Most meg az a gyanúm, hogy veszett. Füttyülj neki! Nem akartam szólni, de úgyis megláttad volna az ingemen.

A vécéből kiverő hars világításban meglátta a vergődő embert, szeme talákozott a férje zavarodott tekintetével. Az asszony villámsújtottan állt.

– Marcikám, egek, csak még ez hiányzott, jóságos isten.

– Mert nem elég neki, hogy hetek óta eszi a beleimet, már a vastaghúsomat is elrágta, alig marad belőlem valami. Látod, fiam? Itt-itt: ez. Szelindek-lyuk az ingemen. Telefonálj a SAFRANKÓBA, kutyám van, operálni kell. Szólj be a Zsabkának a központba, elftársak! Megműteni, még ma. Eltávolítani. Jutka, Jutka-aaa! Félek! Felzabál ez a szelindek. Füttyülj neki!

Ki tudja, ha Jutka akkor szót fogad és füttyöl neki, megtörténik a csoda és a szelindek tágul az oldala mellől. De Jutka észlény volt, s csupán az épelméjű logika érvényét és uralmát ismerte el. Azonnal felmérte a helyzetet. Először telefonált az ÉPÍTÉSÜGYI Agitprop Osztályára és megkérte Irént, hogy

a szabadnépfélórát tartsa meg helyette; utána telefonált a SAFRANKÓBA, hogy Marcival valami nagy baj van, közelebbit még nem mondhat – de legnagyobb megrökönyödésére a SAFRANKÓBAN már tudtak közelebbit is. Felháborodásában lekapta Egesdit, az alapszervi titkárt, aki fel nem foghatta, hogyan történhetett, hiszen ő Huber Ödönnel és Milikével hazakísértette Macskási elvtársat és szigorúan meghagyta, hogy. Végül odacsengetett Hübner helyettes igazgató főorvos elvtársnak – Frédinek – a pártkórházba, és odarendelte a mentőket. Neki, az ÉPÍTÉSÜGYI kádervezetőjének ne beszéljenek, hogy nincs ágy. Frédikém, Frédi édes!... Az más. Angyal vagy. Ugye, hogy minden van, csak akarni kell. Estére Macskásit már vérvizsgálták, petyhüsztyötték- lankasztották, elleninjekciózták. Jutka késő este látogatta meg, külön engedéllyel a külön szobában. A férje lamentálva panaszolta:

– Nem értem az elftársakat. Mért nem operálják?! Műtéti eltávolítással, az istenért! Mit akarnak, egy szelindekkel szépen beszélni? Virágnyelven? Egy veszett kutyával...?!

*

A pártkórházi Hármas Elkülönítőben, amelynek Macskási Márton búvalbélelt lakója, különös körelete és közkedvelt figurája lett, nem sokáig alkalmatlankodott, nem ez a bolondház volt végső állomása, hanem Hutaragyinca, a fővárostól egy vicinális kőhajításnyira a pálospelsőci vonalon. Jutkától sem lehetett elvárni, hogy a vasárnapjait bumlizással töltse, látogatásai megritkultak: egyszer egy szökőhónapban, majd egyszer egy szökőévben. Ragyincán éveket töltött az ódon kolostorfalak között és arca felvette azt a borzas-tűzök kifejezést, amely többé soha nem hagyta el; legfeljebb az elkínzott, kányamarta-tűzök tekintet enyhült némileg, ahogy haja, szemöldöke kidereedett, s alatta a vécékagylóban megritkult a kutyaugatás. Ragadványneve – a „Kutyás Marci” – elkísérte a fővárosból, így ismerte a szakácstól a brigádvezetőig mindenki abban a csöndes, bájos bolondvilágban a gyógyterápián, ahol valahogyan nemigen ismerték fel arravalóságát, és mindig valaki más harcolta ki a bizalmi tisztet, ami, a jóisten a megmondhatója pedig, mozgalmi múltjánál fogva őt illette volna meg, aki ott volt a mozgalom gyerekcipőnél. Ez sem tette keserűvé; s hogy ösztönösen érezte-e meg vagy a Szabad Nép lepedőiből értékelte ki az osztályharc állását: élvezte a fegyverszünetet a magas kőkerítés mögött; élvezte, hogy az országon végigsőprő termelési csaták, irányított hisztériák, elemi viharok szele meg se legyinti az ő idilli-sóvány, hústalan csontleves világát.

Meglegyintette ugyan, de ha még él, Kutyás Marci úgy fog meghalni, hogy sohasem tud meg róla semmi biztosat. A Rajk-perben a moszkvai emigráció irtóháborúba kezdett az olyan, többségben lévő nemkívánatos elemek ellen, amelyeket az EGYÉB címszó alatt tartott számon a mozgalmi palmárium – ha lett volna a mozgalomnak palmáriuma. Macskási is az EGYÉB végzetes kategóriájába tartozott, s ha nem is volt *spanyolos* (nem indult a spanyol polgárháborúba harcolni ifjonti-ostoba fejjel, hogy megássa tizenöt-éves kérésőbbi-sírját), moszkovita sem volt, s vesznie kellett. Ezért a Hatalmas Pártagy, amely gyönyörűségét lelta a perirati tényálladékolás tündérvárainak tervelgetésében és építésében, azt a szerepet osztotta rá (Mautner-Macskási-ra), hogy Szecső, huszonharmadrendű vádlott felső kapcsolata volt, s úgy irányította a tengerentúlról s a háború előttről az elhajló Szecső aknamunká-

ját – noha Macskási azt sem tudta, merre keresse Tangert, s életében az országból ki nem mozdult. A karhatalmi négyesfogat ki is szállt a pártkórházba, miután telefonon megbizonyosodott a frakciós elhajló Macskási otlletéről; de a Hármas Elkülönítő megmutatta az átírat másolatát, amely elkerülte az elftársak közfigyelmét, hogy Kutyás Marci Hutaragyincán van, a ragyincai műintézetben, s egy farkaskodó szelindek kutya harapja alulról, mely állítólag szopornycás. Az elftársak visszabújtak a gépkocsiba és kirobogtak Ragyincára. Disznó szerencséjére rajta volt a rohama és a hadnagy elftárs a kukucskálón csak egy megtört öregembert láthatott, amint szeme-kifordulva vergődik a priccsen, és olykor sivalkodva felordít:

– Ne ugass, bűdös! Eleget rágtál! Zavarjátok el ezt a bűdös dögöt, valaki! Engedd el a seggemet, szopornycás! Főorvos elftárs! Operálni-iii!

A hadnagy elftárs sem tartotta valószínűnek, hogy ez a kányamarta borzas tűzök bemagolná a ráosztott vallomást, és telefonon utasítást kért a Hatvantól. A Hatvan a fejét vakarta és kiadta az ordrét: távollétében. Olybá vesszük, hogy Jugóba szökött. Nemsokára a fekete Zisz az elftársakkal élelet fordult a templomtérén, mintha minden gumijával káromkodna; és a ragyincai Vorosilov sugárút libáit szétzavarva, nagy porfelhőben elszárguldott a főváros felé.

Macskási álmában sem gyanította, hogy átlépte a halál. Sztálin elpatkolása, Nagy Imre zászlóbontása a debreceni nagytemplomban, de még a kínai százmiliók őrzöngése sem volt elegendő ahhoz, hogy a világ jobban érdekelje az aznapi kosztánál. Önfeledten pepecselt a bolondház munkatermeiben, végigjárta a gyógyterápia minden nyájas pokolkörét: öreg sztaniolt „mentett”, öreg parafadugót „újított”, öreg afrikot „fosztott”, termelt, felajánlott, megint termelt, megint felajánlott. Mindez jobb volt a börtönnél; s amikor már eleget termelt és kiérdemelte, Kutyás Marcit előléptették. Kivítették a kerítészetbe.

Dugványozás közben érte az a baleset, amely fordulópontot jelentett életében; s úgy látszik, van valami alapja annak a marxista közmondásnak, hogy kutyamarás szórével gyógyul. Honnan került, honnan nem, sohasem jöttek a nyomára, pedig gondosan végigturkálták a kerítés romlatag alját, hogy nincs-e rajta lyuk, s ha volt is, csupán a menyét vagy a borz tudott volna átsiklani rajta, s az is csak kicsire húzódkodva, nemhogy egy *szelindek*. A bolond-elftársak közül utóbb akadt, aki erősködött, hogy csak a ragyincai hússzék szelindeke lehetett – már nyugállományban –, s a hússzék volt tulajja, egy kulák, így akart bosszút állni az államosításért; ám ez csak afféle pártos találgatás. Egyesek hajlottak arra, hogy nem is volt semmiféle szelindek, s az egészet Kutyás Marci csak úgy kitalálta, félnederes szokás szerint, mert utána se, sehol a határban ilyen kutya nem mutatkozott. Ennek viszont elle ne szólt a hatalmas harapás Macskási combtövén – az bizony nem volt kitalálás és még csak azt sem mondhatták, hogy a világot lóvátéendő, kígyóember módjára a saját farába harapott.

Nem látomás, nem káprázat: egy valóságos *szelindek* állt Macskási előtt, mintha a földből nőtt volna ki: nyálát csurrantotta és iszonyú pofáját rázva, vészjóslóan morgott. Marci nem volt olyan ósbolond, hogy ne tudta volna megkülönböztetni – ez nem az ő bolondériája: a veszett kutya, amely a nadrágjában tanyázik, vagy a végbeléből lóg elő; az a kutya a saját szakállára *veszett*. Meggyávulva rászólt, hogy térjen észre:

– No. Blöki. Eredj a fenébe. Blöki-iii!

A küzdelem egyenlőtlennek ígérkezett. Marci abbahagyta a dugványozást és a kapája után nyúlt. A szelindek azonnal nekifeszültek és minden ízében megremegett. Marci elengedte a kapanyelet. A kutya izmai ellankadtak, de mérges morgással közelebb lépett. Mit tehetett, Marci megint utánakapott a kapanyélnek – azaz hogy csak kapott volna; mert kétkézzel ejtette el. Repülő homokzsák módjára vágódott neki a borjú nagyságú állat. Kutyás Marci összecuklott, mint a samunadrágja. Az érzés ismerős volt: kutyaharapás a fartővénel; s ugyanakkor éles visítással ismerte fel, hogy ez mennyire másminlyen. A valóság kutyaharapása volt. Ordítózása felverte a kertészet csendjét, tízen rohantak elő fészerből, üvegházból; de csak Marcit találták ott a hagyomány közt végigvágódva a hasán: tenyerét ülepére tapasztva vinnyogott, mint az eltaposott féreg, rongy nadrágjából dőlt a vér. Addigra a szelindeknek hűlt helye volt.

Hogy-hogy nem, amilyen vad lövöldözés kezdődött a határban, senkinek sem akaródzott, hogy utánanézzon, csakugyan vészett volt-e a rusnya dögje; s a nagy zenebonában kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, mint hogy kihüvelyezzék Marci szopornyicás beszédét. Elkéstek-e az injekcióval vagy sem, sokszor elkérdezte magától, amikor rájött a láz; de napok elmúltak anélkül, hogy valaki rányitotta volna az ajtót. Mégiscsak disznóság – morfondírozott, amikor előhozta az éhség – hagyják, hogy az ember éhen vesszen, ha magam nem gondoskodom egy kis harapnivalóról. Tankok dübörögtek el a falak előtt, kipufogójuk mint a lángszóró világított az esti sötétben. Amilyen marhák, most ott lógnak az ablakokon, lesik a nyomjelző rakétákat – gondolta az ágyán –, mintha nem láttak volna még tankhadosztályt gyakorlatozni. De senki nem lógott az ablakokon.

Hanem a zenebona is végetért, s Ragyincán minden újság három napig tart; a bolondház élete is visszazökkent a rendes tésztaleves kerékvágásba; csak épp Marci nem volt a régi.

– Hol a szelindek, Marci?

Elkomorodott s indult a dolgára. Elmaradozott a kutyája. Hébehóba még maga alá figyelt: mintha szaglálódna, mintha elősunyítana a nadrágjából. Néha arra ébredt, hogy feszíti a végbelét a szopornyicája, de már fogatlan volt és nem tudott harapni. Macskásit státusba vették annak rendje-módja szerint, mint régi bútordarabot, s nemigen firtatta senki gyógyulását; és mint a kertészeti gyógyterápiások munkavezetője, még rendes fizetést is kapott. Gyógyulásának első hivatalos szentesítése az volt, amikor nem Kutyás Marci, hanem Macskási Márton úr címére végzés érkezett 1958 januári keltezésel, amelyben a kerületi járásbíróság kimondta a válást. Felesége lemorzsolódását természetesnek vette, s nem is annyira a tényen ütközött meg, mint inkább a címezésen. Macskási úr – így mutatták be az új, cselédkönyves orvosoknak, így szólították az ősbolondok. Putnokival, a hadirokkant szakáccsal igen megértették egymást, kártyáztak-borozgattak a filagóriában nyaranta estéknél; egyszer, kissé megkedvesedett állapotban s a vasárnap ünnepi unalmában Marcinak mesélhetnékje támadt és még a maga élete elgörbülését is elébetárta a féllábúnak, a mozgalom gyerekcipőitől:

– Nem is tudom neked elmondani azt az érzést. Tudod, Putnoki, olyanokat képzeltem, hogy engem alulról egy kutya rág. Amíg egy szép napon rá nem jöttem.

– ?!

– Hogy csak úgy mondom. Volt kutya, nincs kutya.

Mire Putnoki finoman megjegyezte:

– Sose hittem neked, Marcikám.

A gyógyulás szentesítése 1962 tavaszán történt. A személyzettel közölték, hogy feloszlanak – és a kórházépületet visszaadják a rendnek. A „rendnek”, egy kórházépületet? Miféle „rendnek”?! Ám az öreg ragyinciaiak még emlékeztek, hogy kolostor volt biz a’ – amíg a minoritákat szét nem zavarták. A valóság sokk-kezelése kezdődött. Olvasatlanul továbbadta a feliratkozók névsorát, akik áthelyezésüket kérik, bevágta cuccát alumínium-bőröndjébe, és a helyi érdekűvel felkövetkezett a fővárosba.

*

A visszatérést az életbe vakmerő kalandnak érezte s az izgalom megfiatalította. Míg a szerelvény lassan begördült, megnyalta tenyerét s a vonatablak tükörében megpróbálta lenyalni, odatapasztani tűzök-frizuráját. Sehogyse ment.

Kissé megszédült a pályaudvari nagy nyüzsgéstől, s ahogy az érkezési oldal diadalkapuján kibukkant, pillanatokig csak vakult a verőfényben. Lassan, az emlékek dédelgetett részleteiből egybeállt az optimista összkép: a galambetetés, az ordibáló srácok, a megrovó tekintettel elsiető szép nő, a meghitt tolongás a sárga villamosok hosszú sora előtt. A gyaloglást választotta, jólesett a mozgás. Első útja a pártba vezetett a Lobacsevszkij úton. A Lobacsevszkij útból Bolyai sétány lett, a pártházról csak annyit tudott meg, hogy kifüstölték, amikor a cégó volt; hatemeletes új bérház fehérlett a helyén. A Szentágota közben akadt rá valahára – szerény egyemeletes öreg épület első emeletén volt az emeszempé-alapszerv a felismerhetetlenségig összezsugorodva. Besandított a kultúrterembe – két összenyitott szoba –, de nem tudott rájönni, honnan szűrődik be az a négeres, riszálós-részeses tamtam, ami mindenre emlékeztet, csak csasztuskára nem. Sehol egy ismerős arc, sehol egy lélek. Csak valami ficsúr-forma kultúrfelelőst talált a helyén, azt is véletlenül: visszaugrott egy lemezért, házibuliba készült. Micsoda Nyálas Dani – gondolta. Nyálas Dani viszont nem szenvedhette az ő Savanyú Vendel képét és azt tanácsolta, sürgősen menjen vissza régi üzemébe – amilyen fogytán volt a türelme.

– Hol dolgozott, kérem?

– Hát addig, amíg ez a kis baleset nem történt velem...

– Miféle baleset, üzemi?

– Nem egészen. Inkább olyan hosszú betegség; hogy úgy mondjam: hosszú üdülő szabadság...

– Vagy úgy. Értem. Itt a rehabilitációs okmánya, magával hozta...?!

– Okmányom? Milyen okmányom?!

– Magával kellett volna hoznia. Menjen vele a mit is mondott, melyik volt a régi üzeme?

– SAFRANKÓ EMÁNUEL KENDERKÁRTOLÓ-ÉS VIZAFOGÓ –

– Ilyen üzemet nem ismerünk. Ki az a Safrankó, a vállalatvezető...?

– Dehogy, kérem. Rákosi elvtárs hűséges kísérőtársa a moszkvai emigrációban, első kínai nagykövetségünk, az elftársnak tudni kellene...

– Megkérdezhetem a központot, ha akarja, de kötve hiszem. – Nyálas Dani vállat vont és eltűnt. A telefonbeszélgetés örökkévalóságnak tűnt; Macs-

kási leejtette zörgő alumínium-bőröndjét a szék mellé és a percekét számolta.

– Megvan. ÁLLAMI KENDERFONÓ, Kőbányai út. Ez az?

Estébe hajló délután volt, a Kőbányai útra kissé elkésve érkezett. A gyárkapun kifele tóduló tömeget figyelte, mintha valami túlméretezett rendőrségi szembesítésnél a tettest kereste volna hol reménykedő, hol csüggedő lélekkel. Egy ismerőst...! Egy pillanatra úgy rémlett, mintha Milikét látná, erősen kibegyessedve: ugyanolyan cigányképű, koromhajú, de valami-döglesztően elegáns; amikor valaki hátulról a vállára vereget.

– Nicsak, Marci! Mit keresel errefelé?!

Vanyó bácsi, egykori pénzügyőr: rezesorrú fehéregér, csak úgy, tavasziasan. Szép, mint az üdvöztető.

– Vanyókám! Megismersz még?

Vanyó bácsi végignéz a kánya-tépázta tűzok-ábrázaton és leszúrja az alamizsnát:

– Semmit se változtál.

Féltrevonulnak a sarokba, mert körülöttük a szétváló sorban, nyalka leányok-legények, bájgúnárok, bömbölygicék furcsálkodó pillantással motozák Macskási napon fehérülő alumínium-ládáját. Marci öt perc alatt többet tanult, mint tizenkét év alatt tanult az intézetben. Az már világos, hogy aznap semmit sem lehet intézni, tódulnak a zöldbe; de holnap esetleg, ha szerencséje van, elkaphatja Hubert urat, a vállalatvezetőt.

– A kis Huber? Vállalatvezető?! Akit a mérleghivatalból kivágtak az igazolásnál, az Ödön?!

– Ami elég disznóság volt, ha azt vesszük, öregem, de legalább megcsinálta a szerencséjét, amennyi beléfér. Vagy a Kabdebóval, bár nehéz hozzá bejutni.

– A kis Kabdebó, akit irgalomból megtettem normásnak?

– A nagy Kabdebó, öregem. Az export elszipkázta, utazik az IMPEXNEK, amennyi beléfér.

– Hát Egesdi elftárs?

– A párttitkár aki volt? Megugrott a cégóban, Franciaországban él.

– Milivel?

– Milike? Ott ment az orrod előtt, Huberné őnagysága, az Ödön vette el. Te se panaszkodhatsz, Marcikám, olvastam, rehabilitáltak. Mikor jöttél vissza Jugóból, mennyi ütötte a markodat?

– Engem?!

– Hát! Ne szerénykedj: harmincezer?

A villamoson eltűnődött. Elítélték-rehabilitáltak: hol-mikor?! Ugratás az egész. Kifogyott az ötletekből, ezért választotta Jutkát s lehet, hogy jobban üt ki az egész, semmint gondolná. Judit okos nő, emberséges ember; és nem lehet a földalatti mozgalom együtt töltött éveit csak úgy máról-holnapra letörölni. A vér nem válik vízzé. Meg fogja érteni. Tanácsért. Nem koldulni, hiszen van ez a megtakarított pénzecskeje. Ha az ÉPÍTÉSÜGYIT nem lopták el, még ma is káderosztályvezető – márpedig minisztériumokat még ellenforradalmárok se lopnak el manapság csak úgy uk-muk-fukra: hacsak a lakást el nem lopták.

Eltelt Judit iránt görcsös bizalommal. Nem, Judit nem olyan ember.

Előkelő bérpalota. Hűvös, márványlépcsős, belvárosi. A másodikra fel, végig a bolthajtásos, méltóságos folyosón – mert a nappali a parkra néz. Az

ajtón ezüst alapon rubintűzű betűk, DITTA SZALON. Az udvarit kiadta volna albérlésbe? Szíve a torkában kalapál. Csöngetésre ruhasuhogás, siető léptek.

– Jutka!

Az alumínium-bőrönd a gang márványára, zörömbölve lekoppan.

– Isten az atyám: Marci. Mit keresel itt?

Forró ölelés helyett suta tessékelés: nem tudni, ki vagy be.

– Gondoltam, felnézek. Hogy tán...

– „Hogy tán”: mit „hogyan”? Ne állj ott a küszöbömön, nem hoz szerencsét. És ez a bőrönd, hogy ne is lássam. Lök be a konyhába. Pipikém: így a nyakamba szakadni, micsoda szitu.

– Rosszkor jöttem?

– Meghülyültél, szivikém, tisztára meghülyültél, ennyi az egész.

Eszpresszóba illő anyag modernség, absztrakt heverők és konkrét kaktuszok a földön, olajdudor-tablók és sejtelmes májlepedék-foltok keret nélkül a falon; hangulatlámpák tobzódása. Bőrhevederes csőszékeken tanyáznak a lányok, tűznek-fércelnek, kezitcsókolomoznak-hercigesznek; egyikük, egy kaptárfrizurás őzike, csupa-szemét nagy kíváncsian a belépőn felejt (új vice van?). A sarokban villanyvarrógép zümmög, versenyt a táskarádióval. A DITTA SZALON.

– Amilyen rumlis napom van. Tudhatnád, most van a tavaszi szezon, Pipikém. Örültem örülök, jól tetted azért, micsoda meglepetés; csak tudnám, hova tegyelek.

– Ha tudom, hogy alkalmatlan vagyok...

– Hülyüske, hiszen örültem örülök. Kisanyám, pipikék, hova mehetnének szobára, beszélgetni? Kinga fiam. Kinga! A próbaszoba?

A kaptárfrizurás őzike. A „Kinga”. Macskásival forog a világ.

– A próbaszobába ne. A Marianne próbál a Szalatnai őnagyságával.

– Az udvariban?

– A Manyika próbál a művésznővel.

– Mindegy, a konyhában is elleszünk; de hívjon ki, ha kell valami, és kopogjon előbb, Kinga fiam. Nem tart soká.

– Igenis, nagyságos asszony.

A konyha ismerős, az még a régi, Macskási egy pillantással felleltározza: csak a hűtőszekrény meg az aranybarna eszpresszógép, az új. Az asztalon két tucat mosatlan moka-szészé, arany.

– Ül le, Marci, mit nézel, a csészéimet? Különből raboltam, valaki úgy hozta nekem, ugye zabálnivaló? Akármi legyen, ha ma nem gondoltam rád.

– Ez a Szalatnainé, ez az a Szalatnai?

– Ez a Szalatnai az építésügyi miniszterhelyettes, ugyanaz a Szalatnai, annak a felesége.

– Aki volt, az a kisnyilas? Építésügyi miniszterhelyettes?! És mit szólnak ehhez a káderosztályon?!

– Ugyan ne undokoskodj, pofikám. A káderosztályt pedig ne nagyon emlegetsd, ha jóba akarsz lenni velem, senki se tudja. Álmaimban se jöjjön elő.

– És ez a DITTA SZALON, ez te vagy? Judit.

– Most még csak az hiányzik, hogy a fejemre olvasd. Hogy kapitalista nagyvállalkozó vagyok. Hat lánynak adok kenyeret, tisztességes megélhetést, azonkívül nekem is marad tejbeaprítanivaló. Ez bűn?

– És a mozgalom?

– Mért jöttél, Marcikám, ha ilyesmikkel akarsz traktálni? Pénz kell? Zsarolni akarsz a káderosztállyal? Elmúlt, mint a gyerekbetegség, veled is elmúlik, meglásd; csak nálad eltart, amíg benő a fejed-lágya, nekem viszont egy hajszálon múlt, hogy be nem törték. Érted?!

Macskási értette.

– Bocsáss meg, Jutka, marhaság, nem jól fejeztem ki magam. Örülök, hogy jól megy a sorod. Látom, színháziak is járnak hozzád. És milyen... milyen profitra dolgozol?

„Profitra dolgozó iparbáró”... bele kell bődülni. Profit, extraprofit. Judit a szemínáriumi mellékszöngé hallatára az oldalát fogja. Haláli ez a Marci, haláli jó. Mikor kikacagta magát, nyakbalógó bécsi bizsujával játszadozva az üde kis ruha „diáklányos” kivágása fölött (most ez a nyakvonal a divat) – ingerkedve magyarázza.

– Ha nem tudnám, hogy diliházból szöktél, azt mondanám, a Nemzeti Múzeum őslénytárából bújtál elő, Pipikém. Édes hülye tudsz lenni! Élünk, ahogy tudunk. Nézem a hasznomat, Pipi: nézem, nem számítom. Gyurkovits Pálma művésznőt sem azért eszi ide a penész, mert az államiban nem csinálják meg ugyanazt az észbontó párizsi kollekciót. Hanem amit a pult alól adok el neki, van londoni strassz, brüsszeli brilon, svéd műszempilla, milánói eszpresszógép, frankfurti fogamzástgátló pirula, hupilila harisnyanadrág, miegymás. Irén se olyan búsbarom, hogy fellógassa magát a ti szép szemetekért.

– Az Irén? Az agitprop nálatok aki volt?!

Mintha kicserélték volna. Judit, a *Nem-Judit*. Epésen vágott vissza:

– Volt-nem-volt. Nem „nálunk”, ezt vedd tudomásul, fiacskám, egyszer és mindenkorra, ne varrd a nyakamba. Az Építésügyiben. Irén ma a BŐRIMPEX fővásárlója. Állami megbízásból, félmaszek, félévet itthon, félévet külföldön. Egymás kezére dolgozunk, ha úgy adódik, de ha el akarod vágni magad nála, hát csak járjon el a szád, nyiss rá a hivatalában, hogy elvtársnő. Hogy szembeköpjön, ha éppen az kell neked! Ha az kell, hogy még be se lépsz és kirúgva érezheted magad, a lábad ahová még be se tetted, mert nála ráfáztál, az Irénnél, aki neked agitprop, de nálam is, a kibaszott kurvaistenedet, Marci. Akarsz egy kávé? Igaz is, mert mindig csak rólam beszélünk. Idegekre menő vagy.

– Tudom. Telefonálnom kellett volna.

– Az a hülye dög Irén felizgatott, egészen belesápadtál. Marcikám!... Rosszul érzed magad?

– Semmi semmi.

– Úgy belesápadtál.

– Ja.

– Mi van a kutyáddal? Harap még?!

És Judit anyáskodva elmosolyodott.

– Hogy?... Tessék?... Igen, azt hiszem, az igen jó volna. Egy kávé...

Ráfért. Judit kitöltötte a kávét és ő, orrával az arany csésze fölött kóvályogva, érezte: langyos; illatos; méregerős-jóféle. Alig nedvesítette meg a nyelvét, Juditra rákopogtak.

– Nagyságos Asszony!

– Ki az, kisanyám? Kinga fiam, maga? Kellek? Jövök.

Doromboló melegség és úri nyomaték csendült szavaiból. Valami negédes-belvárosias, finomkodó kiejtés ragadt rá, a jobb körök gömbölyű szófor-

málása, ahogy valaha bankárfeleségek csicseregtek nagypolgári kultúrszalonokban, még a kultúrtermek feltalálása előtt. Vagy mint amikor a művésznőnek a hasába belebeszéli a gyereket – a frankfurti fogamzásgátló pirulát. Nem tuszkolta ki, de a marasztalás a háta közepének szólt. Mire a „pá, Pipi, vizslát” elhangzott, körülötte a márványfolyosó rideg magánya visszhangozta, „se itt, se a másvilágon”. Alumínium-ládáját a fokokhoz ütingetve, Macskási lebotorkált a királyi lépcsőkön; és a butik-kirakatok mesevilága mellett körülkerülve a tömbön, örült, hogy leejthette teste terhét. Kiült a parkba.

Kánya-tépte borzas tűzök ül a padon, ül, csak ül, ő beissza a látványt, de rá senki sem hederít. Babakocsik jönnek-mennek, elegáns párok suhannak el, s egyik-másik nő olyan, mint a monopolkapitalista kizsákmányolás elérhetetlen-szép, kitenyészített dologtalanjai voltak, ha jelmezbálra készültek. De ilyenek a fiatal emberek is: gavallérsarok, színes mellény. Selyemfiúk lengése, bájjúnárok ácsorgása a felgyulladó lámpák neoncsovei alatt. Jelmezbálra készül a világ. Fehér alumínium bőröndjét szemérmesen betolta a pad alá; de annyira túladagolták a valóság sokk-kezelését, hogy Macskási sem jogos felháborodást, se elkeseredést nem érez, amiért nem tudja, hol fogja tölteni az éjszakát – ő, aki ott volt a mozgalom gyerekcipőjében.

Macskási megpróbál eligazodni a történeteken. Nagy erőfeszítést tett, hogy belegondolja magát a titok legközepébe, ahol az országos rongyszedés szíve lüktet. Elsőbbit akaratlanul oda összpontosította mélyérzéseit, ahol a két nadrágszár alatta összeér és fartónél, valamikor, a húsavastagjába belelevásta fogát a rusnya döggje. Majd merengésében szemlét tartott egy képzeletbeli luxuskirakat kihívó parádézásán. Londoni strassz, brüsszeli brilon, milánói eszpresszógép, frankfurti fogamzásgátló pirula. S mint aki gondolatai szórakozott rajzásában arra eszmél, hogy nálánál bölcsebb dolgok gondolódnak benne, hamarabb, semmint kimondta – a szó készületlenül találta, sújtó értelmével. A szentencia egy ideig kalimpált a levegőben, de aztán úgy ütötte homlokon, mint a bumeráng, s még utána is, hogy kiejtette a száján, elcsudálkozva bambálkodott rajta:

– Akkor talán mégiscsak igaz volt az a kutya.

Szeretettel köszöntjük munkatársunkat hetvenötödik születésnapján.

VITÉZ GYÖRGY

Harmadik nagypénteki szonett

Határ Győzőnek

*Az Olajfák hegyén öleb se jár
Nárcisz dombján bezzeg telik a kvóta
Fájdalmas Út szentegyház zsinagóga
zarándok turistát hiába vár.*

*Bazár butik vásár Augusztus óta
hamis bukás hamis portéka már
aki keresne semmiből kínál
s akinek volt – sírkeresztre róttta.*

*Szent sír fölött ha füttyent a golyó
tudják akik az árokban lapulnak
hogy élni szép (?) de meghalni se jó*

*s kockára vetett köntösét az Úrnak
újjátervezi két gúnyás lator
Yves St. Laurent meg Christian (:) Dior.*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

Határ Győző könyve

Özön közöny

A könyvek sorsához az elhasználódásuk is hozzátartozik. Vannak könyvek, amelyek egyszeri olvasásukat követően a szekrény hátuljába kerülnek, hiábavalóan várva, hogy még egyszer kézbe vegyék őket; s ha ez – selejtezés vagy takarítás közben – mégis megtörténik, úgy sorsuk eldőlt. Mások mindig elől vannak: kézikönyvként rongyolódnak el. Ismét mások felvágatlanul – soha ki nem nyitva – várják az olvasóknak egy újabb generációját, azok érdeklődésében bízva. Van, amelyik viszont mindig elől van, noha semmi szükség nincs rá; az egyik cserélgeti a helyét, anélkül, hogy bárhova is besorolódhatna, a másiknak meg nincs helye, s évek óta mindig keresztben fekszik a többin. Vannak az elegánsak, és vannak a megkopottak; a megsárgultak és a mindig-vadonatújak; a megtört gerincűek és a ragasztott borítójúak; a túlságosan na-

gyok és az elpusztíthatatlanok; a gyermekkorból ittmaradtak és a nem tudni, honnan ide kerültek.

Határ Győző *Özön közöny* című könyve könyvtáram elhasználódott darabjai közé tartozik. Ha a művet említem, mindenekelőtt egy *könyv* látványa merül fel előttem, s ezzel együtt egy tapintásérzet is. Érzem ujjaim begye alatt az aranyszínű borító sima fedelét, s csuklómban benne van az óvatos mozdulat, amellyel a könyv puha gerincét szétnyitom, vigyázva, nehogy túlzottan kinyíljon. Mert ez már többször is megtörtént, s az első és utolsó lapokat immár a kihullás veszélye fenyegeti – azt, amelyiken egy szép ajánlás olvasható, és azt, amelyiken a szerző kézírásával egy hibajegyzék lapul, ezekkel a ceruzavégre szúrt, összefüggéstelen, együttesen mégis árulkodó szavakkal: „halálíg”, „artikulálatlan”, „szörnyeteg”, „omne, riadnánk”, „epekeiné”, „Athanasziosz”. Az aranyszínű gerincet függőleges irányban fehér sávok barázdálják – a sok nyitogatásnak a jelei, s annak a megengedhetetlen és mégis gyakori mozdulatnak a nyomai, amellyel lapjával lefelé, kitérve fektettem le a könyvet. S ha lapjait ujjammal végigpergetem, ceruza és – bocsánat! – tintanyomok ötlenek a szemembe: aláhúzások, lapszéli jegyzetek, kérdőjelek, felkiáltójelek, s a hümmögésnek, az egyetértésnek vagy a berzenkedésnek egyéb más kalligrafikus nyomai. S időnként dátumok is; miként Határ Győző helyenként dátummal jelzi, hogy bölcséleti könyvének valamelyik részét milyen nap éjszakáján álmodta volt meg, úgy itt-ott én is bejegyeztem egy-egy megjegyzésem dátumát. S éppen ezek a dátumok árulják el azt, amire pedig magam sem gondoltam volna: hogy a könyv lapozgatása, olvasása, jegyzetelése és alkalmankénti kommentálása időben legyezőszerűen szétterül, s hogy az ajánlás dátuma (1985. november 7.) és a mai nap közötti (1989. szeptember 9.) idő immár nemcsak egy könyvnek, hanem e könyv olvasónaplójának a történetével is azonos.

Hozzámnőtt ez a könyv. Nemcsak a szerzője iránti *személyes* vonzalom tette ezt indokolttá, hanem maga a mű is, a maga sűrűn aláhúzgált soraival és bekezdéseivel. Mert nem ismerek még egy olyan *magyar* nyelven írt bölcséleti művet, amelynek látóköre ennyire *európai* lenne – de még kevésbé olyat, amely az őt önmagából kisarjasztó hagyományos európai szellemnek ilyen vakmerően, körültekintés nélkül támadna neki. „Mindennapos táplálékul” szánta szerzője azok számára, „akik erőt vesznek magukon és bölcs egykedvűségükben szembenéznek a valóval”, s célja nem kevesebb, minthogy megtanítsa őket arra, hogy „hogyan kell utoljára elcsendesedni, elfogadni a végmagányt, kibontakozni belőle” – vagyis olyasmire, ami gyaníthatóan sohasem tanulható meg. Mert ha nekiszegezzük ennek a különös című könyvnek a kérdést, hogy mi is a „való”, akkor a válasz gyökeresen különbözik attól, amit a filozófusok – s különösen a magyarok – többségétől kapni szoktunk. A való ugyanis maga a lét, ami mindent fenntart, éltet, „létesít”, de éppily kérlelhetetlenül el is pusztít és szétrombol, s aminek ezért legfőbb jellemzője a jellemezhetetlenség. Hiszen bármit mondjunk is róla, némaságának, megfeythetlenségének, „özönny közönyének” mindig alatta maradunk.

„A megismerhetőség mögötti létözönben – olvashatjuk – minden amorf és egyszeri, semminek »modellje« nincs, mert minden maga a modell, semminek eszméje nincs, mert maga az egyszeri megvalósulás minden esemény-szegmentumának *logikáját* egyszerre teremti-rombolja – a háborgás már ilyen

minden törvény őstörvény, de csak egyszeri használatra.”

Erről a felfoghatatlan közönyről szól a könyv. Erejét és nagyságát azonban nem a felfoghatatlanság ecsetelésének köszönheti, hiszen ezt sokan és sokszor megtették már előtte. Ha ennyiben maradna, akkor a „misztika logikájának” engedelmessé válna, és sok újat nem mondana – költőileg lenne csupán megragadó. Nem, Határ Győző gondolatai – bár bevallottan rokonszenvez a nagy misztikusokkal – más irányba tartanak: a felfoghatatlant vállatóra fogja, s végső kérdése nem arra irányul, hogy milyen is ez a felfoghatatlan, hanem hogy honnan van róla egyáltalán tudomásunk, ha egyszer felfoghatatlan. S válasza alighanem mindenkit kielégíthet: onnan, hogy e felfoghatatlannak mi is részesei vagyunk, sőt, megtestesítői.

„A közöny bennünk is jelentkezik. Belénkhatol; a bennünk le-
rakódó holt anyagban elküldi előhírnőket

ez a »befejele-temetkezésünk« előrejelzése annak, ami majd be-
következik; amikor visszaölel magába a közöny s mi magunk is a
kozmosz közöny részesei és hordozói leszünk: fegyverhordozói.

Természetesen még a közöny is *emberi* diszpozíció; még az is,
afféle boci-illatú, meleg-tej szagú »lelkiállapot« – szemben a koz-
mosz közönnyel, amelynek döntő dimenzió különbsége az,
hogy felőlünk éppoly kevéssé van ismerete, mint önmaga felől.”

S a könyv ettől válik valóban filozofikussá. Mint Platón tanította, minden valódi filozófia a csodálkozásból születik; Határ Győző könyve is a véget nem érő csodálkozás emléke. Mert ha a lét – a való, az özőn közöny, az univerzum (vagy kedvelt kifejezését használva: multiverzum) – bennünk, szemlélődő és eszmélkedő lényekben is jelentkezik, akkor egy különös ellentmondásnak vagyunk az áldozatai és ugyanakkor folytonos teremtői is: az egyetemes közöny éppen az emberben, ebben az alighanem *legkevésbé közönyös* lényben ébred ön-
nön tudomására – ami továbbgondolva azt jelenti, hogy a ráébredés, a gondolkodás maga is a közöny megnyilvánulása. S a halandó lény mi egyebet tehetne, minthogy elcsodálkozik azon, hogy a létnek, a kozmosznak, a „közönynek” ő csupán ingerülete, amely által az önmagát észleli. Természetesen örülhetne is neki, s jó keresztény módjára annak bizonyítékát fedezhetné fel ebben, hogy ő a teremtés koronája – vagy átkozódhatna s busonghatna; de mindkét esetben egy téveszme áldozata lenne: *kivételezett* lénynek tekintené magát. Sok-sok elemzés nyomán fejti ki Határ Győző a kritikáját azok ellenében, akik a *létet az élettel* összetévesztik, s az egzisztencialista „fájdalomromantikának” ugyanazt veti a szemére, amit az élet „önünneplőinek”: hogy a léten innen vannak. Pedig „a valóság az, hogy előjel nélküli szenzorok vagyunk, s míg tágrányított szemmel »vakon« percipiálunk, csak azt nem tudjuk, hogy mi a rendeltetésünk”. Azzal, hogy elutasítja a „keresztény évszázadok bölcséleti rémuralmát”, amely a gondolatot egy hagyományos, „euklidészi”, „egylépcsős transzcendenciába” igyekezett berekeszteni, Határ Győző nem kevesebbre vállalkozik, minthogy majdnem a teljes európai filozófiai hagyománnyal szembeszegüljön, s éppúgy a preszókratikusok között keressen magának szövetségeseket, mint előtte Nietzsche vagy Heidegger – csak éppen más megfontolásból. Mert a „közöny” közönyösségének a gondolata arra kényszeríti, hogy magukat a preszókratikusokat is egy Európán kívüli világ-

gal, az indiai filozófia nagy alakjaival rokonítsa. Különös módon az embernek a mifelénk túlságosan is gyakran emlegetett „méltóságát” azáltal véli megmenthetőnek, ha előbb megfosztják őt ettől a hamisan értelmezett méltóságtól (mintha bizony azáltal, hogy tudattal rendelkezik, kívül is tudna lépni a mindenségben, s arra „felülről” lenne képes letekinteni), s valódi helye felől világosítják fel. A világ ugyanis „sem nem jó, sem nem gonosz, hanem oly viharzó-közönyös, hogy ez az univerzális közöny magasan az emberjóság epizodikus egykedvősége fölött, a kozmosz hatványain, a kozmikus erők rangjára emelve jelentkezik” – ami azt vonja maga után, hogy az ember a közöny megtestesítőjeként semmiféle különállásra-felsőbbrendűsége nem tarthat jogot. Pusztá létezése által is sorstársa egy földön heverő kódarabnak – sorsát tekintve nem sokban különbözik tőle. „Aki nem tud úgy »gondolkozni«, mint a kavics – írja – ...az az ontológiai vizsgálódáson kívülreked”. S hogy mi ennek a képességnek a feltétele? Nem a felkészültség, nem a műveltség, nem az éles elme és nem is a tehetség csupán. Olvassuk a gondolat folytatását: „Míg halálközelségbe nem érünk, mi sem természetesebb, mint leküzdhetetlen rokonszenyünk a bioszféra iránt; ...mégis, egy lassan felfeslő gondolat azt mondatja velem, az ontológusnak még sokkalta titokszerűbb annak a multiverzumnak a létezése, amelyet — önkényesen és elfogultan — élettelenként tartunk számon.” Az ember, hogy gondolatainak elfoglaltságot biztosítson, értékemélettelen, etikával, esztétikával, szociológiával, összehasonlító ideológiakritikával, komparatív vallástudománnyal, történelemfilozófiával, gazdaságpolitikával stb. foglalkozik; az *ontológia* iránt viszont akkor kezd bensőséges érdeklődést tanúsítani, ha „a halál deltájába érkezik”, s a rá várakozó közönhöz képest az addig határtalannak hitt élet egy átmeneti mozzanattá redukálódik. Ekkor sejlik fel előtte az is, hogy „talán nem az a sztereotipikus kérdés a helyénvaló..., hogy »miért élünk«, hogy »mi az élet célja«, vagy hogy »miért vagyunk itt a földön« meg más efféle; hanem az, hogy miféle kozmikus kíváncsiság tölti el az (anyagi) lét tömegtengerét és miért van az, hogy a kíváncsiság oly önészlelékeny pontokká serked, amelyekkel mintegy »visszahajolva« – szemlélni kívánja önmagát.”

A megismerés e kényszerének, ennek az „önészlelékenységnek” az eredetét sűrű homály fedi. A fátylat azonban hiába is próbálnánk fellebbenteni: mi magunk is belé vagyunk szöve. Határ Győző több mint ötszáz oldalas könyve e fátyolnak egy darabja. Attól vérbeli filozófiai mű, mert nem veselkedik neki, hogy azt mindenáron félrelibbentse (nem óhajtja hajánál fogva felemelni magát). Ráfoghatnánk, hogy a szerző alkati adottságánál fogva inkább kérdez, csodálkozik, sőt istent tagadva imádkozik, semmint megoldási kényszertől úzve állítást állításra halmoz. Ám ez aligha alkati kérdése csupán – a távlatok megpillantásáé inkább. S kell-e mondani, hogy e távlatokat a magyar nyelvű értekező prózában ritkán pillantani meg, s akkor is csak véletlenül, a szerző szándéka ellenére, aki többnyire maga is megriad a feltároló látványtól. Határ Győzőt ez a látvány tartja fogva; könyve ettől különleges és kivételes mű. Az *Özön közöny* a könyvespolcomon az Aurora Ezotériák többi kötete között sorakozik (e pillanatban a filozófiai katedrálisokat és katedrákat gúnyoló-aláaknázó *Szélhárfa* harmadik kötete és *Az ég csarnokai* között). Homorúan behajlító gerince s a törésektől kialakuló hosszanti fehér csíkozás megszakítja a szép arany sorozatot. Nem engedi, hogy ne vegyem észre. Nem véletlen hát, hogy újra meg újra kézbe veszem.

Elvesztett otthonok

Kabdebó Lóránt interjúja

KL: – Elvesztett otthonaidról kérdezlek, ám az a körülmény, hogy londoni lakásodban ülünk, és hogy Angliába kell jönni azért, hogy Veled, egy magyar íróval együtt lehessünk, ennek a jelzős összetételnek különös jelentőséget kölcsönöz. Valóságos otthonaidról kérdeznék – azt gondolom, a belőlük kirajzolódó, mögöttük húzódtó történet magyarázatot ad arra, hogyan is kerültél Magyarországról, Hungaryból Hongriusculeba, Kis-Magyarországba?

HGY: – Hongriuscule, de nem angolosan: ez francia szó; ennek a története az, hogy kedves jó francia költőbarátom, Jean Rousselot egy alkalommal eljött és körülnézett a házikómban – az még nem ez volt, hanem egy másik, kisebb ház –, ami tele volt mindenféle szöttesekkel, buzsákival, tulipántos ládával, mindenféle népi holmikkal a falakon, meg terrakottával. Meglátta és azt mondta: „Mon dieu, c’est une véritable Hongriuscule!” – „Édes öregem, ez valóságos Kis-Magyarország!” – Aztán mikor leköltöztem Észak-Londonból Dél-Londonba, és most Wimbledonnak a lankáján, a domb felé, a közepe táján meglakok egy nagyocska házat, ez a ház is örökölte ezt a nevet, ez is Hongriuscule. Angliában szokás, hogy az ilyen nagyobbcska házaknak nevük van, nemcsak számuk. Persze ebből már kikoptak a népi eredetű szöttesek meg terítők meg abroszok, eltűntek a terrakották, most már csak a neve maradt. Azért mégis van egy fontos alkotórész, ami ezt a házat Kis-Magyarországgá avatja, nézz körül itt, ahol ülünk: a könyvek tekintélyes része magyar. Ott vannak a prózaírók, ábécé-sorrendben, itt vannak a költők, ábécérendben, hozzá kell tennem, nem annyira itt vannak, mint inkább itt kezdődnek, mert aztán annyira felszaporodtak a kötetek, hogy kénytelen voltam polcokat avatkozni az előtérben; ez a ház tele van könyvekkel. Ez az ötödik könyvtáram; nem csak elvesztett otthonaim, elvesztett könyvtáram is vannak.

KL: – Ugorjunk vissza az időben valahova Gyomára.

HGY: – Gyomaendrődre, úgy tudom, hogy most már így hívják, mert a két falu összeépült.

KL: – Van emléked róla?

HGY: – Hogyne, van, noha hatéves koromban elkerültem, és csak egyszer mentem vissza tizenkét éves koromban nyaralni és a szüzességem elveszteni. Amikor én ott kiserkedtem a földből, akkor még Gyomának hívták, és Endrőd, ahol Rózsahegyi Kálmán, a színész született, messzebb volt. Nem is tudom, hol kezdjem el. Hadd lepjelek meg, hadd kezdjem azzal, hogy nekem volt a világon a legszebb pesztonkám. Olyan szuperpesztonka volt, olyan szuperdajka, hogy párját ritkítja. Az a különös, hogy semmiféle vizuális emlékem róla nincs, és csak a családi legendárból, a szüleim elbeszéléséből tudom, hogy gyönyörű szép parasztlány volt, de az a különös, hogy ennek a nőnek az *engram*-ja, a benyomása annyira beleivódott a pszichémbe, annyira eluralkodott-elúrhodott rajtam az imágója, hogy egész életemben ezt a nőtipust üldöztem-kerestem. Ez a nő a leírások szerint fejjel magaslott ki minden tömegből, fejedelmi jelenség volt szép hosszú nyakkal, ovális arccal, ébenfekete hajjal – és a megtesztült Vénusz Kallipügé, vagyis rendkívül keskeny csípő és gyönyörű asszonyterebély, hogy finoman szóljak. Így aztán én a nővilágból, a nővilágnak a kilencvennyolc százalékából kirekedtem, mert az nem számított, csak ez a két százalék számított. – Most hogy rátegyem az egészre a koronáriumot, hogy nem volt akármilyen szuperpesztonka ez a hölgy, a történet tovább megy, nevet nem említhetek, mert már nem is igen emlékszem, melyik volt az a grófi család, amelyiknek a grófi sarja, egy nyalka huszártiszt szeme megakadt ezen

a kislányon, elragadta a paraszti környezetből, felvitte Pestre, aztán Bécsbe, iskoláztatta, kiruházta, elvette feleségül és grófnő lett belőle, híres társaságbeli szépség.

Édesapám a Kner Nyomdának az egyik oszlopos tagja volt, mint papírszakértő került Izidor bácsihoz, akiről szintén vannak emlékeim. Például jól emlékszem, hogy egyszer a portánk előtt ültem a porban. A járdának azon a szakaszán homokkal kihézagolt téglá volt. Én kaptam egy jókora marék szöveget meg egy kalapácsot, és azzal szórakoztam, hogy ültem a fenekecskémén, és bevertem a téglák közötti hézagokba a szegeket. Persze, nagyon könnyen belement, nem értettem, tetszett a dolog, örültem, technikai érdeklődésem itt ébredt fel. Arra jött Izidor bácsi, még élénken emlékszem a szikár alakjára. Kérdezte, hogy „mit csinálsz, kisfiam, mit csinálsz te?“, és én nagyon buzgón, hadarva ráfeleltem, hogy „szedetelek-szedetelek-szedetelek-szedetelek“. Arra is emlékszem, hogy egyszer ellátogattam a nyomdába, és ott a bácsiknak a lába alatt settenkedtem, mindenhova benéztem. Édesapám hazahordozta a gyönyörű bibliofil kiadványoknak egy-egy példányát, az mind gyűlt a házbán.

Nagyon kedves édesapám volt, akinek sokat köszönhetek, sajnos, nagyon későn jöttem rá, és igen vásott kölyök voltam, bizonyára sok borsot törtem az orra alá. Igen értelmes fiatalember lehetett.

KL: – Ők édesanyáddal Gyomán ismerkedtek össze?

HGY: – Édesanyám tanítónő volt Mezőtúron. Azt tudom, hogy táncmultságban ismerkedtek meg, mert a családi legendák szerint édesapám legényemberkorában a társaság központja, afféle született népszórakoztató volt, ilyen ünnepségeken konferan-szié meg micsoda. Azt hiszem, hogy kispolgári értelmiségi, így mondanám, de rendkívül érdeklődő, és a könyvtára alapján, ami ránk maradt, látom, hogy mi volt a beállítottsága. Tudod, ő a század elején összevásárolta az akkor divatos népszerűsítő-tudományos könyveket. Ott volt Bölschétől a *Szerelem az élők világában*, ott volt Haeckelnek a *Weltraetzleje*, mindenféle, igen sok kitűnő könyv. A német klasszikusok mind ott voltak egytől egyig, nemcsak a nagyok, Goethe, Schiller, Heine, hanem Grillparzer, Lenau, meg mindenki, az osztrákok is.

KL: – Németül beszélt?

HGY: – Kétnyelvű volt. Ugyanúgy beszélt magyarul, mint németül.

KL: – Hogy kerültek el Gyomárról?

HGY: – Feljöttek a szüleim Pestre. Itt most átugrottál valamit, amit el kell mondanom. Egy *quantité négligeable*-t ugrottál át, a világháborút. Édesapámat bevitték katonának, első időben még futárszolgálatos volt, gyorsvonatokon cikázott katonai sürgönyökkel meg portfóliókkal, különleges tasakban vitt titkos üzenetekkel. Mikor én megszülettem, és a felesége meg akarta mutatni a gyermeket a papájának, akkor vonatra ült és utazott le Szarajevóba, mire odaért, apámat már átvezényelték az északi frontra, akkor utazott oda. Csak azt tudom, hogy mint csecsemő, mint pólyás baba beutaztam a Monarchiát anélkül, hogy erről tudtam volna, azért, hogy engem megmutassanak a papának. Nem sikerült. Jó lett volna, ha megmutattak volna, mert édesapám aztán borzalmasan szerencsétlenül járt a háborúval. Doberdónál szétverték az osztagját, három napig az erdőben bolyongott. Nagy nehezen meglelték, vitték kórházba, mert sérült volt. A kórház találatot kapott, belővést, apámat gránátnyomás érte; rokkantként került haza. Három évig kórházban volt. A kórházi főorvos félrevonta édesanyámat, azt mondta, „asszonyom, vegye tudomásul, hogy eztán maga a családfeje. Válasszon valami olyan foglalkozást, ahol a kedves férje félreülhet, nem kell érintkeznie emberekkel, mert esetleg hirtelen dührohamok jöhetnek rá.“ Így aztán feljöttek velem együtt Pestre. Itt adódott, hogy édesapámnak egy katonabajtársa eladta a fűszerüzletét éppen az Akácfa utcában, a VII. kerületben. Apám megvette, és édesanyám volt a lelke ennek az üzletnek. Apám elvonult, fűrt-faragott, csinált ezt-azt.

KL: – Hol volt pontosan?

HGY: – Akácfa utca 38.

KL: – Ti hol laktatok?

HGY: – Volt lakásunk először a Kertész utcában, később azt hiszem, ebből Nagyatádi Szabó utca lett.

KL: – Most megint Kertész utca, ahol a Fészek van.

HGY: – Megmondom, hol laktunk: nem messze a Fészekből, szemközt azzal a nagy, modern házzal, amelynek a földszintjén garázs volt, és az első emeletén lakott valami híres színész (Lábass Juci?), már nem emlékszem, kicsoda, csak tudom, hogy amikor nagyanyám haldoklott, akkor felüzentünk, hogy valaki itt haldoklik, és legyen csendesebb a társaság; ők nagy tisztelettel becsukták az ablakot és bocsánatot kértek. Onnan átköltöztünk egy kisebb lakásba, mert a Kertész utcai kétszobás lakás volt, egy egyszobásba, a környéken, a Nyár utcában.

Aztán beütött egy újabb krach, akkor már én tizenhét éves voltam, éppen érettségiző, tönkremenőfélben voltunk, és választani kellett, hogy vagy elmegy állásba apám, ha kap állást, vagy pedig fel kell adni a lakást. Feladtuk a lakást, és az üzlet mögötti betonos raktárszobát édesapám cukrosládákból felpallózta, úgy, ahogy lehetett. Ennek a rácsos ablaka a zárt lépcsőházra nézett, levegőtlen volt, mellette volt egy rossz kis konyhaszerűség, annak a hátsó felében egy kis parányi emeletet rögtönzött csigalépcsővel, fönt egy ágyfészekkel a házilánynak, a szolgálónak, mert mindig volt valaki, aki egyúttal kiszolgált is. Beköltöztünk a raktárba. En azt mondtam a szüleimnek, hogy szíves-örömezt feladok mindent, elmegyek dolgozni, és nem akarok egyetemre menni. De ők ezt nem fogadták el, úgyhogy aztán mégis egyetemre mentem...

KL: – Hol jártál iskolába?

HGY: – Elemibe már nem Gyomán, hanem valahol Pesten, a Nyár utca környékén kezdtem járni. Nézd, az ember nem választhatja meg a rokonait, a szüleit, a börtönben a zárkatársait, az iskolában az iskolatársait, az egyetemi társait, ezek akcidentáliák, véletlen összekerülések; ezek még nem igazán fontos dolgok, de talán nem érdektelen elmondanom, hogy ahová jártam, a Markó utcai főreál jeles iskola volt. Kiváló tanárim is voltak. Egyik-másik megutáltatta velem a tárgyát, a kémiától azóta idegenkedem, mert olyan tanárom volt, aki készpénznek vette, hogy mindenki mindent tud és már csak elbeszélgetünk a dolgokról. De például a matematika-tanárom, vagy a magyar nyelv és irodalom tanárom, Jakobi-Lányi Ernő kiváló volt. Az osztályfőnököm, Balogh Sándor szaktanfelügyelő, nagyon kedves, mulatságos pattogó beszédű bácsi volt, igen jó rajzos ember. A Múcsarnokos társasághoz tartozott. Konzervatív festő volt, picikézett, pilinckázott, piszkálta az ecsetjével a vásznat, és konzervatív képek kerültek ki az ecsetje alól. Azokat az ő társasága ki-kiállította a Múcsarnokban. Tekintve, hogy nekem volt némi kézügyességem, jól rajzoltam, benne volt a kezemben, a szememben a perspektíva, és azt ki tudtam fejezni a papíron azonnal. Világéletemben gépészmérnök akartam lenni, imádtam a mozdonyokat, kijártam a mozdonytelelőbe, átmásztam a kerítésen, átdobáltam a rajzkésztséget, az albumot, mindent, és órák hosszat egyik mozdonyt a másik után rajzoltam. Mindenáron gépészmérnök akartam lenni. Ezt az én derék tanárom aztán kiverte a fejemből: „abban, fiam, nincs művészet – mondta –, gondoldj arra, hogy milyen művészet az építészet.” Elkezdtem épületeket rajzolni. Tudod, a fiatal elme képlekeny, gyúrható. Akkor ráfeküdtem az építészetre, össze-vissza rajzoltam mindenféle csudabogarakat. Akkor még nem ismertem az építészeti formanyelvet. Így aztán, hogy rossz magyarsággal szóljak, arra vettem az irányt, hogy a műegyetemre megyek és építész leszek.

KL: – Hányban érettségiztél?

HGY: – 32-ben. Rajzoltam, jól tudtam perspektívát rajzolni, a gyönyörűségem volt. Te nem is tudod elképzelni, hogy a rajzos embernek kicsoda gyönyörűség a tervelgetés a pauszpapíron, az alaprajzi lehetőségek kibontása. Az alaprajznak a homlokzati lehetőségekkel való egyeztetése, az egésznek a megalkotása, formálása, átfarmálása, visszaigazítása, odaigazítása. Olyan tevékenység ez, hogy az ember teljesen elfelejtkezik önmagáról és az idő múlásáról, és egyszercsak azt mondja: „Jézus Mária, hát mindjárt tizenkettő, éjfél és még nem ebédeltem!” Ilyen az építészet varázsa annak, aki éppen a vastagjában benne van, és én sokszor voltam így.

Miután lediplomáltam, de még azelőtt is, abból éltem, hogy vállaltam pályázatokat, négerként, albérletbe. Mert hát jó kezem volt, eladtam a kezemet. „Édes öregem, neked aranykezed van, tudod, hogy én milyen rosszul rajzok.” Aki hozta az üzletet, annak nagy összeköttetése volt, vagy az apósa volt MÉP-képviselő, vagy ő maga, vagy benne volt valamelyik maffiatársaságban, a Kárpátiában székel az egyik építész-maffia, a

Kisrablóban székelt a másik maffia, felosztották egymás közt a világot, nagy összekötéseik voltak, jól megfizettek. Tücsköt-bogarat összerajzoltam, pályázatokat. Mindig kikötöttem, ha nyerne, akkor újabb prémiumot kapok, ha megrendelik és megépítik, akkor még egy újabbat. Most miért mesélem ezt el neked? Ez volt akkori életrendem kulcsa. Én három hónapig dolgoztam. Három hónap alatt összevertem ezzel az építész-munkával annyit, hogy kilenc hónapig leültem és írtam. Miért írtam én? Fogalmam sincs. Mindent végigpróbáltam: azt hittem, hogy zeneszerző leszek, azt hittem, hogy építész leszek, azt hittem, hogy festő leszek, soha nem gondoltam volna, senkinek nem mondtam úgy a szemébe, ahogy Lakatos Pista mondta a Szabó Lőrinc szemébe, hogy nálad sokkal nagyobb költő akarok lenni. Nem akartam én senkinél nagyobb ez-az lenni, csak azt vettem természetesnek, hogy én zeneszerző leszek, hiszen valóságos kottahegy nőtt abból a kezem alatt, amit összekomponáltam. Nem tudtam, hogy miért van az, hogy én tizennégy-tizenöt éves koromtól kezdve folyton firkálok, füzeteket teleírkálok, naplót, naplószerű bejegyzéseket írok, így kezdődött.

KL: – Megvannak?

HGY: – Egyetlen füzet van abból, itt Londonban. Aztán ez a rengeteg irkálás oda vezetett, hogy édesanyám a fivérével, akinek szebb lakása volt, megbeszélte, hogy én költözsem oda és ne lakjam a raktárszobában, mert baj volt a tüdőmmel. Azontúl ott éltem, egy földszintes szép szobában a Rózsák tere közelében, és ott jó levegő volt.

KL: – Hol?

HGY: – Nem tudom az utcát, a Rózsák tere mellett valahol, majdnem az ablakból lehetett látni a Rózsák terén azt a szép eklektikus téglatemplomot, amelyik a marburginak a kópiája. Ott éjszakákig ültem az íróasztal mellett, és irkáltam.

KL: – Mit?

HGY: – Mondom, naplót.

KL: – Verset még nem?

HGY: – Egyszer csak azon veszem észre magam, hogy ezek az írások műformát öltenek. Írtam elbeszélést, aztán verseket, rengeteg rossz verset. Voltak jobbacskák is, mert a háromszáz vers után megtanultam egyet-mást. Megtanultam a metrumot, a prozódíát, az ókori versformákat, a rimes nyugat-európai verset, mindennek utánanéztam.

KL: – Magadtól, vagy valakinek a tanácsára?

HGY: – Magamtól. Élmentem a könyvtárba és búvárkodtam, költőket olvastam szakadásig. Faltam a könyveket akkor. Az élet bőségében csak habzoltam mindent, és rengeteg rossz verset írtam, de ezen az áron megtanultam a mesterség csínját-bínját. Aztán amikor egyetemre mentem, elköltöztem hazulról, és óriási volt a botrány, mert akkor nem volt divat, hogy valaki elköltözzék hazulról. Albérletbe mentem.

Rengeteg verset írtam, és már ösztönösen vonzódtam a legeurópaibb szellemhez, akit ismertem – már a papirosról –, és ez Babits volt. Egészen barbár módon, mert csak egy barbár pakulárnak juthat az eszébe, hogy azt csinálja, amit én. Hogy a Mester elolvashassa tisztességesen és könnyen – akkor még nem volt írógépem –, hát rondírással, redisztozzal rajzolva nyomtatott betűket, leírtam vagy tíz-tizenkét verset, és felvittem a Mesterhez, az Attila útra. Emlékszem, még előttem van, ahogy megköszönte, elfogadta és azt mondta, hogy majd jöjjenek el két hét múlva. Amilyen kócos számár bandita voltam, két hónap múlva mentem fel, nem két hét múlva. Először csak a háztartási alkalmazott jelentkezett, aztán bejelentett, és kijött a Mester. Széttárta a kezét és azt mondta: „Legnagyobb sajnálatomra, mindent összekerestem, nem találok a verseit. Nem tudom, ilyen még nem történt velem. Végtelenül sajnálom, de biztosan van másolata, volna olyan kedves, hozzon majd legközelebb.” Én kitámolyogtam és eltántorogtam, lementem a lépcsőházban, és elfelejtettem az egészet, soha többé senkit nem közelítettem meg az írásaimmel.

Elsőéves koromtól kezdve aztán már külön laktam. Hadd mesélek egy mulatságos történetet, mert lényegében ott vágtam nagy fába a fejszémet, akkor ismerkedtem meg Rabelais-vel, abban a különös környezetben. Az történt, hogy én végigjártam Budapestet és szinte végiglaktam a fővárost mint albérló. Ennek a csellengésnek köszönhetem, hogy olyan szép, pompás helyen, pompás fészekben élhettem két éven keresztül. Ott él-

tem meg életemben ezt a rendkívül fontos fordulatot, ami a szellemnek a világrajövele; ezt ott tapasztaltam.

Jól mondom, hogy arracsellengés, mert a Csendilla felé csellengtem. A Csendilla, ha még tudod, valahol ott van a Svábhegyen, és arról nevezetes, hogy Pollack Mihály egyik ékszerdobozza, egy otffelejttett régi műemlék. Ez a nagyocska villa annak idején egy arisztokrata családnak a tulajdonában volt. Megálltam a pompás neoklasszikus palota előtt, a kerítésen kívül, néztem a kertet, és a zsebemben szorongattam a cédulát, ahonnan ezt a címet kaptam. Nem gondoltam volna, hogy éppen a Csendilla lesz, az csak egy utca volt meg egy házszám. Ennek az előzménye az volt, hogy ahogy én járkáltam Pesten, mindig kiszúrtam magamnak, hogy itt szeretnék lakni, meg itt is szeretnék lakni, jaj, itt nagyon szeretnék, itt borzasztóan szeretnék, az első emeleten, ott szeretnék, ebben a teremben; ha az az enyém lenne... És néha a gondolatot tett követte. Történetesen a Thököly út és a Stefánia sarkán volt egy pompás palotácska. Biztosan ma is ott van, azt tudom, hogy utóbb valamilyen fiatalok egyesületének legényegyleti otthona lett, vagy micsoda, átvette a szervezet. Akkor az magánvilla volt, egy dúsgazdag családnak a magánvillája, ismert történelmi név. Bementem azzal, hogy ideküldtek engem, hogy itt van kiadó lakás, kiadó szoba vagy lakrész. A házmester azt mondta, hogy „itt? Kiadó lakrész? Mi jut eszébe...?” Mondtam, hogy én tudom, láttam a cédulát, a trafikosnő azt mondta, hogy régóta van ott a cédula, és azt is tudta, hogy egy idős hölgy hozta. „Az lehet”, mondta. „Idős hölgy? Az könnyen lehet. A társalkodónője. Nem tudom, mit akar a kegyelmes asszony, isten tudja, miért csinálja. Tudja mit? Ez a cím, menjen föl a kegyelmesekhez, kérdezze meg, hogy igaz-e.” Így kaptam meg a Csendilla címét.

Rögtön felkövetkeztem a Svábhegyre, szép nyár volt, alig érkezem meg oda, látom, egy gyönyörű öreg, nagyon idős hölgy, súlyos, drága kelmék és plédek alatt sütkérezik a napon egy heverőszékben, a lába feltéve valamilyen lábzsámolyra, mellette egy faragott kőasztal, és egy kedves, töpörödött, madárfejű néni sűrűg-forog körülötte.

Odamentem.

Gondoltam, ha már itt tartok, franciául szólítom meg, a társadalomnak ebben a régiójában csak természetes, hogy vagy németül, vagy franciául társalognak. Elkezdtem franciául, hogy Madame, azonnal franciául válaszolt, azonnal helyet kínált, és azt kérdezte, uzsonnáztam-e. Azt válaszoltam, hogy tulajdonképpen nem vagyok éhes, de hát ha éppen uzsonnával kínálnak... Mi járhatban vagyok? Hozták az uzsonnát, micsoda kuglófot és micsoda kakaót! Pompás. „Miért beszél franciául?” Hazudtam: az édesanyám lényegében francia születésű, én félfrancia vagyok. Akkor már jól tudtam franciául. Ó, nagyszerű, aztán magyarra forgattam, hol franciául, hol magyarul beszéltem. Mondom, hogy a házmester ide irányított, mondta, hogy a házban kiadó lakrész van. „Nálunk? Kiadó lakrész?” – fordult oda a társalkodónő. „Mi jut eszébe? Bolond az a házmester?” Erre a kegyelmes asszony azt mondja: „Nem is tudom, nem is olyan rossz gondolat. Látod, ezek néha nincsenek otthon, az egész ház, üresen áll. Milyen jó volna, ha egy rendes fiatalember, rendes úriember ott volna. Ugye, maga fiam, sokat van otthon?” „Hogyne.” „Mit csinál?” Mondom, hogy egyetemista vagyok, építész-hallgató, sokat rajzolok. „Rajzol? Hát akkor magának nagy szoba kell.” „Hát egy nagyon nagy rajztáblám van, bizony, négyméteres.” „Semmi baj, van nekünk olyan szobánk, a férjemnek a dohányszója; az azt hiszem, megfelelne.” Mit tudtam én, melyik az, mondom: „Rendelkezzék velem, kegyelmes asszony.” Így aztán megállapodtunk, „egy nominális havi bér is volna...”, nem, tudja mit?, ne legyen nominális havi bér, van nekem egy jobb ötletem: vannak képeink, azokat maga rendben tartaná, letisztítaná, gondolom, hogy fest is.” Mondom, hogy az a mesterségemmel jár. „Lakkot, egy kicsit, mert mind repezett”, „majd én azt mind megdoktorolom”, mondtam, „akkor volna olyan kedves a kegyelmes asszony néhány sorban visszaigazolni, hogy én hát...”, „Ó, hogyne, persze”, mindjárt írt egy pár sort, ez az a fiatalember, aki ezentúl nálunk fog lakni, a házmester meg a lánya mindjárt másképpen beszélt velem, felvittek az első emeletre.

Megmondom, kik voltak ezek. Pais Ödön, volt miniszter, országgyűlési képviselő özvegye volt a kegyelmes, Pais. Ez olyan régen volt, az első világháború előtt, úgy tudom, hogy még a darabont kormány minisztere volt. Mond neked ez valamit?

KL: – Persze.

HGY: – Hát persze, de te csak könyvben olvastad. Az én fülemben még úgy cseng, hogy az én szüleim mint eleven valóságot emlegették a darabont-kormányt. Szóval nekem a Pais miniszter bácsi szintén őshűlő volt. Nagyon tiszteltem őshűlő mivoltában is, kivált amikor a dohányzóját megláttam, ami tizenkét méter hosszú volt, hét méter széles, vörös-zöld bársonyapétával kitapétázva, aranyozott facsillárok lógtak benne, hatalmas erkélye volt, fürdőszoba, főzőfülke, mindenféle tartozott hozzá, és egy tükörgaléria, üveg folyosón kellett megközelíteni a nyitott lépcsőházból, ami maga volt a csodák csodája. A lépcsőházban akkora tükör volt, hogy az megkettőzte a teret és megkettőzte azt az óriási szelindek kutyát, ami hasalt az előtérben. Aki megérintette, rájöhetett, hogy terrakotta. Múlt századi divat volt, a betörők elrettentésére hatalmas, naturalista, élethű szelindek-portrékat odahasaltatni az ajtó mellé a szőnyegre, hogy ha lámpájával a tolvaj bevilágít, akkor azonnal takarodjon. Az erkélyt toszkán ikeroszlopok tartották; volt fölötte ledarálható *marquise*, amolyan ponyva előtető. Volt az egésznek három firenzei, Giotto-féle ikerablaka, elsőrangú építész keze alól került ki. Én ebben a téremben, ha néha arra ébredtem, hogy ott vagyok és ott lakom, hát lehentередtem az ágyról és gurultam a szőnyegen örömben és rikoltoztam a boldogságtól. Hogy így kifogtam Amerikát! Sok diákmulatság volt meg tánc. Megtörtént, hogy összetrombitáltam harminc diákot, diáklányt, és táncoltak ültre. Felhúzó gramofonok voltak, aztán a kölcsönbe kapott felhúzó gramofon elromlott, és akkor én mint házigazda reggelig ujjal forgattam a lemezt, hogy szóljon, míg a többiek táncoltak. Rettenetes szendvicseket csináltam, szalámis-lekváros szendvicsek, ilyen inkompatibilis dolgokat raktam a kenyérre. Diákélet volt. Két évig éltem abban a lakásban, mikoris aztán az öreg hölgy meghalt. Az örökösök máriól-holnapra úgy kivágtak, mint a huszonegyet, mert híre járt, hogy lányokat hurcolok fel a palotalakásba, és hogy isten tudja, hogy ott, a lefüggönyözött ablakok mögött mi megy. A volt miniszter unokája rövid úton kitoloncolt engem ebből a paradicsomból.

De még hadd mondok el, hogy mi más dolgot is műveltem ebben a paradicsomban, mert máshol valóban nem tudtam volna elhelyezni az én négyméteres rajzablám. Volt nekem egy kedves, atyai jóbarátom, egy kiváló építész, Bierbauer-Borbíró Virgil. Nagy Bauhaus-os volt, ő adta ki a *Tér és Forma* című lapot, és neki sokszor belesegítettem a dolgokba. Állandóan ideges volt, mindenkinek nekirohant, mindenkit legorombított. A patáliák és dühkitörések alól csak két ember volt kivétel: az egyik a feleség, a másik csekélységem. A feleség valami hihetetlen olajos modorú, művelt, varázslatos asszony volt; ezzel az asszonnal nem lehetett ordítózni. A másik én voltam, aki tudott rajzolni. Virgil nagyon nem tudott rajzolni, ezért tisztelt engem. „Ezt az aranykezű embert nem lehet megbántani, Isten tudja, fogja magát, megsértődik, és elszalad!” Neki sok mindent csináltam. Volt egy óriási vállalkozás, amivel megbízta őt a Közmunkák Tanácsa. A Közmunkatanács egy hatalmas térkép-elaborátumot akart előállítani, és pedig, ha jól emlékszem, őt vagy hat ilyen készletet. Olyan nagy léptékű térképek voltak ezek Budapestről, hogy az egész hatvan lapra fért rá, mindegyik lap hetvenszer százas volt. Usque másfél centiméter volt egy-egy objektum rajtuk, egy-egy ház. Ezeket fel kellett dolgoznunk. Első szempont: keletkezési év, mikor épült, második szempont: állaga; vacak, ócska, közepes, finom, elsőrangú. Művészi érték: kiváló, műemlékszerű, harmadrangú, agyagviskó, semmi. Aztán, párkánymagasság: földszintes, ötemeletes és így tovább. A térképkészlet-sorozatra a Közmunkatanácsnak azért volt szüksége, mert például ha erre vagy arra kedve szottyant sugárutat nyitni, akkor látnia kellett, hogy mi áll a sugárút megnyitásának az útjában: csupa öt-hatemeletes, értékes épület, vagy csupa pallérviskó, földszintes, egyemeletes, vagy pedig három-négyemeletes ugyan, de már mind közel százszázados.

Ezt a megbízást a Borbíró Virgil kapta, de hát ő soha nem gondolta, hogy ő fog szaladgálni, valcolni Budapest-szerte. Úgy képzelte, hogy majd én szervezem meg. Meg is szerveztem, beszerveztem részben akkor diplomált fiatalokat, részben szigorló műgyetemista építészeket, körülbelül hatot-nyolcat-tíz, és ezeknek semmi egyéb dolga nem volt, mint járni Budapestet, miközben én ugyanezt csináltam. Jártam a várost, és kijegyeztem az épületeket. Hazavittem a jegyzetet, és otthon a megfelelő térképlapot

elővettem, és a megállapodott színskála szerint befestettem. Ez a munka jó két eszten-deig tartott. Ezekhez kellett az a négyméteres rajztábla és a nagy terem, ahol nemcsak én, hanem többen dolgoztunk. Innen van az, hogy én olyan pokolian megismertem Bu-dapest épületállagát, a homlokzatokat, a minőséget, a lépcsőházakat. Én bejártam, be-barangoltam Budapest épületeit.

Ahogy megtollasodtam, és összeraboltam a kellő pénzt ehhez a furcsa életformá-hoz, egyre jobb fészkeim voltak, kitűnő környéken, jó lakrészeket béreltem, Báthory ut-ca, Nádor utca – voltak hatalmas szobáim, ahol a nagy könyvszekrényt telezsúfolhat-tam könyvtárainnal. Könyvtárain: itt akadunk meg. Tudod, hogy ez az ötödik könyv-tár, amit itt látsz, mert az első könyvtár elveszett az első lebukással negyvenhárom má-jusában, a második könyvtár eltűnt magának a második világháborúnak a katlanában, oda belezuhant. A harmadik könyvtár elveszett akkor, amikor külföldre akartam szök-ni, ez volt '49 karácsonya és '50 újéve között. A negyedik könyvtár akkor, amikor Nyu-gatra kijöttem, hogy itt éljek; ötvennyolcban édesanyám utánam jött, akkor ottmaradt, szétment, elkallódott. Remélem, hogy most már fordítva áll a helyzet, és nem én fogom elveszteni a könyvtáramat, hanem a könyvtár fogja elveszteni gazdáját. Menjünk vissza az első könyvtárba. Nagyon szomorú aspektusa a mi beszélgetésünknek, hogy az íróknak az édesgyermekai a könyvei, kéziratai. Folyton vissza-visszatér és azokról be-szél, mintha előlépnének és háromdimenziós hologramok volnának, és nehéz úgy pro-jiciálni ezeket a hologramokat, hogy a hallgató vagy az olvasó, aki ezekről soha nem hallott és azokat nem olvasta, mégis némi érzékletes képet kapjon. Az első eszmélkedé-semtől kezdve, attól, hogy az írásaim műformát öltöttek, versek, prózaversek, elbeszélé-sék és regények, esszék, főleg bölcséleti esszék kerekedtek ki belőlük, attól kezdve egy tekintélyes korpusz gyűlt össze. Mindez egy nagy utazóbőröndöt tett teli gépíra-tokkal. Egy bőröndre való irodalmi anyagot vittek el a Defenzíva Osztály detektívjei, amikor lebuhtam.

KL: – Ez volt negyvenháromban.

HGY: – Igen. Ezekről a regényalakokról én hiába beszéllek neked lyukat a hasadba, mert ezek kísértetek. Ezeket csak én ismerem, ők csak engem ismernek, az édesapjukat, ezek nem jelentek meg, és nagyobb részét elkallódtak, elvesztek.

KL: – Nem is tudtad a háború után sem visszaszerezni?

HGY: – Egyet-kettőt. Akkoriban összeismerkedtem a Berda-családdal, Berda Jóskát nagyon jól ismertem, édesanyámnak az egyik kizabrálója volt, amikor én már börtön-ben voltam, ő járt hozzá napokat enni. Az egész Berda-családot ismertem, Ernőt, a fes-tőt is, a feleségét is, aki akkor még nagyon kedves nő volt, utóbb – úgy tudom – vesze-delmes sztalinista pártnő lett, nagyon sokan haragudtak rá. Még valakit ismertem, aki nekem nagyon fontos volt, a Berda Jóskának az unokahúgát, egy gyönyörű hölgyet, nem tudom, hogy ma is él-e, két évet éltünk együtt. Azért említem, mert mellőle húzott ki 1943 május elsejének hajnalán nyolc pribék. Fényes, kétszobás lakrészt béreltem ak-kor, gyönyörűen berendezve.

KL: – Ez hol volt?

HGY: – A volt Nemzeti Színházzal szemközt van egy sarokpalota, annak a föld-szintjén volt egy éjjel-nappali gyógyszertár és annak a legfelső...

KL: – Az Örkény-patika...

HGY: – Annak a legfelső emeletén volt egy lakás. Egy család behúzódtott a lakás töb-bi zegébe-zugába, és a többit nekem adta át, hogy abból éljen, amit én fizetek. Mint a ka-tonatiszt, úgy fizettem, engem nem érdekelt, nem számított. Ott éltem és onnan vittek el.

Ide tartozik egy későbbi emlékem is. Ha jól emlékszem, 1954-ben lehetett; a Lenin körút 16. alatti lakásomba bekopogott Durkó Zsolt, a zeneszerző. Szálas, tagbaszakadt, rokonszenves fiatalember volt. Azt hiszem, librettót kért valamihez. Én alig tudtam be-venni, mit is akar, mert egy olyan leírhatatlanul szép felöltő volt rajta, hogy minden részletében megcsodáltam, nem tudtam odahallgatni, a felöltő egyszerűen lenyűgö-zött. Az a felöltő jut eszembe. Negyvenhárom márciusában lehetett; általában mindig volt pénzem, és szerettem szépen járni, elegánsan, erről el is hírhedtem, úgy tudom. Jó szabóknál, drágán dolgoztattam. 1943 márciusában csináltattam egy világszép felöltőt,

pult alatt rejtegetett angol szövetből, ezüstszürke volt. Magas, körgalléros, rejtett gombolással magasan gombolódó, szokatlan hosszú, ha nem is földig érő, de köpenyszerű, gyönyörű volt. Mindenki megcsodálta. Nem sokat csodálhatták, talán volt rajtam egyszerű-kétszer. Jól emlékszem, mikor engem kirángattak a szép élettársam mellől, mind a ketten meztelenül aludtunk, mert nagyon meleg volt, és a párna alól kiesett a revolver, ketten lefogtak, másik kettő pedig a házkutatással volt elfoglalva. Mikor már nem lehetett semmit csinálni, hiába verekedtem volna, rám szóltak, hogy „most visszük, öltözzék fel”. Felöltöztem. Előző nap volt rajtam ez a gyönyörű felöltő, vagyont ért, ezt is felvettem, aztán levittek. Az élettársamat röviden kihallgatták, aztán otthagyták, semmi baja nem történt. Engem levittek, bevágtak az autóba, és vittek Gödöllőre, az Állambiztonsági és Defenzíva Osztálynak egy titkos üdülőjébe. Ott az első dolga az embernek az, hogy átveszik. Őt magát is, és mindenét átveszik, mindenét lefejtik róla, darócba öltöztetik, és ami ruha lekerül, a holmiját leltárba veszik. Nem tudtam, hogy mit akarnak velem, azt nem közlik az emberrel, rendkívül mogorvák és gorombák. Miután levettem ezt a csodafelöltőt, ami vagyont ért, megfogtam és magasra tartottam, hogy ezzel mi legyen. És ez a kövér fickó, ez a felügyelő nem szólt semmit, csak intett a kezével, „Ejtse le”, mármint a földre. Elhült bennem a vér. A földre? Hogyan, ezt a piszkos, koszos, sáros betonpadlóra csak úgy ejtsem le? Leejtettem. Abban a pillanatban minden emberi méltóságom összeomlott, elkezdtek tegezni, fél óra múlva már agyabugyáltak. Így kezdődött. Emberi méltóságom összeomlása abban a pillanatban kezdődött, amikor ezt az angol szövetből készült ezüstszürke csudakabátot le kellett ejtenem. Soha többé nem láttam.

A gépirataim nagy részét sem láttam többé. Később kiderült, hogy miért nem sikerült nekem a gépirataimat visszakapni; azért, mert az egyik regény annyira *argumentum ad hominem* volt, hogy felkerült a Várba, a főmagasságú úr látni akarta. Az ügyész halált kért rám, körülbelül húsz napig magánzárkán abban a hiszemben voltam, hogy nekem most már kampec dolóresz, ahogy akkor Pesten mondták; végem. Leszámoltam mindennel, azt hittem, felkötnék, vagy ahogy a katonáéknál szokás, golyó általi halál – mert hadbírótság ítélezett ügyemben. Más kérdés, hogy első fokon tizenkét évre ítélték.

A perről, a tárgyalásról, az ítéletről, arról, hogy hogyan lett a tizenkettőtől öt év, a börtönről, a börtönlázadásról, társaim, Kelen Tibor és Ágoston Gábor pusztulásáról most nem beszéllek. Azt hadd mondjam el itt, hogy mikor 44-ben a fogolytábor fokozatosan haladt nyugat felé, láttam, hogy ebből ennyi elég, innen menni kell, megléptem. Hiszed, nem hiszed, másnap tizenegy óraker pompás hamis papírjaim voltak Budapesten. Estére már be voltam szervezve a svéd követség egy olyan házába, ahol működött a követségnek a mentesítő papírjait kiadogató hivatala, és ebben a hivatalban Lukács János néven dolgoztam.

KL: – Wallenberggel nem találkoztál?

HGY: – Egyszer láttam, de én soha nem beszéltem vele. Ha nagyon megfagyúzom az emlékezetem, talán még emlékszem rá: Forgács, azt hiszem, így hívták az iroda vezetőjét. Azért nevezetes, mert kedves jó barátom lett utóbb, tudniillik könyvbolond volt, könyvkereskedő is volt...

KL: – Az antikvárius.

HGY: – Igen, antikvárius, könyvritkaságai voltak...

KL: – Utána a Corvin téren volt antikváriuma, meghalt már, a fia folytatja a szakmát.

HGY: – Én még ott tartottam, hogy a Múzeum körúton ült valahol, ott volt egy boltja, amikor '46-47-ben felfedeztük egymást. 1944-ben ő volt ennek az irodának a vezetője, kis alacsony, de nagyon ügyes, mozgékony ember. A Jókai utca 1., egy hatalmas lakótömb, eklektikus palota volt, abban volt a svéd védett ház; a második emeletén működött az a bizonyos svéd követségi iroda, amely menleveleket vagy védleveleket adott ki. Akik közel ültek a tűzhöz, azok keresztülvitték, hogy ebben az ötemeletes házban valamelyik lakásban éltek, aludtak. Ott kosztoltak, jóformán a legtöbbje ki sem mozdult. Aki kevésbé volt szerencsés, az bejárt a házba és nappal védettnek érezhette magát, kora reggel bejött és késő este osont haza. Aki viszont a *crème-de-la-crème*-hez tartozott, azoknak volt egy külön védett kis palotácskájuk a Benczúr utca végén. Ezek voltak

a főtisztviselők, ott aludtak és autón jöttek be, tehát nem tették ki magukat az igazoltatás veszélyének.

KL: – Ezek mind magyarok voltak?

HGY: – Egytől egyik mind magyarok voltak. A második emeleten egy összenyitott nagy terem volt, egy sereg íróasztal sorakozott egymás mellett és mögött. Ez volt a hivatal. Én ott éltem, benn a házban. Volt egy óvóhely is, ahova sokan lementek. Én, ha bombázás volt, soha nem mentem le, mindig fent maradtam, mert féltem, hogy esetleg igazoltatás van a pincében. A bombázások alatt viszont senkinek esze ágában sem lett volna keresni valakit fenn a sötétben.

A svéd védett házban nagybátyám, Túri Lajos volt a házgonnok. Nagyon különös, magának való ember volt. Rendkívül hallgató, engem határozottan nem szeretett. Nem mondta így, szavakba nem foglalta, de ezer és egy módon kifejezésre juttatta. Nem tudom, hogy örült, nem örült, amikor én odakerültem, de tudomásul vette, hogy engem Lukács Jánosnak hívnak ezentúl, és ott dolgozom mint tisztviselő és hivatalnok. De tekintettel arra, hogy működött vagy szeretett volna működni egy titkos hamis papírokat gyártó üzem, kénytelen-kelletlen belevont engem mint jókezü embert, így aztán össze is álltunk, össze is verődünk mi hárman. Lajos bátyám úttalan utakon, Isten tudja, hogyan, szerezte az üres blankettákat.

KL: – Ki volt a harmadik?

HGY: – Pick Adolf, az Adolfban nem vagyok biztos, de azt hiszem, Pick volt, egy osztrák származású fickó, mesterhamisító. Ő a bélyegzők mestere volt. Én viszont nagyítók alatt túhegyes kínai ecsettel másoltam az aláírásokat, vagyis az eredeti alapján átvittem az új blankettára, átmásoltam. Egy kicsit beletanultam a nyomdászesterségbe is boldogult édesapám után. Úgyhogy én gyűrögettem a papírt, tudtam, mivel kell piszkolni, hogy egészen élethűnek hasson az a flepni. Ezeket aztán nem tudom, hol, jó áron-e vagy ingyen, szerelemből, humanitásból vagy pénzért vesztegette. Ezek aztán eltűntek, én csak gyártottam az aláírásokat, titkon, egy jól elrekesztett hátsó fülkében, amire ráhajtottak egy könyvszekrényt, egy romantikus kis zugban egy lámpa mellett.

Ennek a sok hamis papírnak a nyomára jöttek a nyilas nyomozók. Már akkor bent voltak a városban az orosz csapatok, a tűzvonal ott húzódott a Körúton. Már hetek óta házörtséget szerveztünk, négy-öt keménykötésű, tagbaszakadt fiatalember állt a földszinti vesztibülben, hogy vigyázzon, vagy ideig-óráig, amíg lehet, tartóztassa a betolakodókat, akárkik legyenek. Egyszer – december végén – egy nagy nyilas osztag tört be a házba. Pillanatok alatt elárasztották a házat. Mindenki menekült, mindenki megpróbált eltűnni. Nagy fejvesztettség kezdődött, ki iderohant, ki odarohant. Az egész házat összeszedték, körülbelül százharminc-száznegyven embert, és kivitték a Dunára, a Duna-parton lelövöldözték, belőtték a folyóba. Ki menekült meg? Körülbelül tíz-tizenkét ember. Az Operaház egyik hegedűséről tudok, hogy a menetben egy nagy tehergépkocsi mellett levágódott és begurult a tehergépkocsi alá, nem vették észre, ott maradt és reggel hazaosont. Volt, aki úgy menekült meg, hogy egy lichthófban az ötödik emeleten kézzel és lábbal befeszült a két fal közé, és úgy tartotta magát, amíg hallotta, hogy a járás-keles elcsitul, és akkor előmászott abból a fürdőszobából, amelyik a lichthófra nézett. Én sebbel-lobbal fogtam Bokor Zsuzsát, a Bokor és Vajna kiadóvállalat egyik tulajdonosának a lányát, akivel akkor közeli kapcsolatban voltam, megragadtam és felrántottam egy nagyon szép csiki-csuki rekamiét, abba bevágtam a párnák közé, rácsuktam a rekamiét és rátettem a terítőt és a díszpárnát. Különben egy dúsgazdag arisztokrata bácsinak a különleges, csináltatott rekamiéja volt ez, hatlövetű, mind a két oldalról lehetett nyitni, szokatlanul széles és nagyon szép mahagóni. Csak azért mondom, mert megörököltem. Ebben a rekamiében ért, az a..., azt hiszem ötvenötös földrengés Pesten...

KL: – Ötvenhat tavaszán.

HGY: – Amikor kiestem az ágyból, vagyis a rekamiéről legurultam a harmadik emeleten. Ez ugyanaz az ágy. Szóval, ebben volt elrejtve Bokor Zsuzsa. Egy sansza volt, ha nem lőnek bele a rekamiéba látatlanban, vagy nem nyitják ki, ott marad és megél. Szerencsére ez következett be, ezért abban a téves hiszemben volt, hogy én mentettem meg

az életét, holott a szerencsés véletlen összejátszása volt. Én meg hogy menekültem meg? Csodával határos módon.

KL: – Szekrény mögé?

HGY: – Úgy menekültem meg, hogy volt egy töpörödött parányi takarítóasszony, akit látásból ismertem. Az, mint egy szellem, akinek küldetése van, nagyon szeretett, de nem tudom, miért, és csak a szemével követett mindig és vigyázott ránk. Akkor ott megjelent, rohángálás ide-oda, mindenki menekül, ez a második emeleten volt, ő hoz egy kislétrát, egy szétnyitható-összecsukható kislétrát, odaállítja egy magas, mennyezetig érő beépített szekrény mellé és: „Maga jöjjön, menjen fel. A felső ajtó sorban kinyitom az ajtót, másszon fel, majd én elviszem a létrát.”

Hát én felmáshztam.

Ez az asszonyka rámcapta az ajtót, azzal eltűnt az életemből, lehet, hogy él, lehet, hogy azonnal ott lótték agyon, vagy őt is elvitték. A létrát valóban eltűntette. Én pedig ott kuporogtam egy óriási halom befőttesüveg-kupacon. És azon izgulhattam, hogy a kupac megindul alattam, összerogy és kiborul, kinyílnak az ajtócskák, minden kiderül, miközben azt hallgattam, hogy rohángálnak a gépfegyveres nyilasok, ordibálnak, „gyere elő, piszkos zsidó, úgylis tudom, hogy begöngyölted magad a szőnyegbe”. Hallok egy sorozatot, később megtalálom, végiglótték a szőnyeget, meg ilyen dolgok. Rohángálnak, „piszkos, gyere elő” és így tovább. Aztán elcsitulak, és én reggel fél hatkor lekövetkeztem, a Zsuzsa is előkerült, akkor szétszaladt a ház. Nem volt baj, már nem kellett sokat átvészelnem, 1945. január 18-án szabadult fel a Körútnak az a szakasza, vagyis a hadsereg átcsapott a Körúton és akkor mi felszabadultunk. Én meg az utolsó néhány napot már ott vészelttem át a szemközti sarokháznak a pincéjében, ahol a szüleim is voltak, mert akkor már valahogy megfordult a hangulat. A nyilas érzelműek elkezdtek remegni, mint a miskolci kocsonya, kiderült, hogy már a Jókai utcában is láttak oroszot, napok óta nem mutatkozott se nyilas, se német.

KL: – Számodra hogy kezdődött a felszabadulás?

HGY: – A magyar rendkívül életrevaló fajta, és ennek az életerőnek, ennek a buzo-gásnak köszönhetjük, hogy '45-től a fordulat gyászos évéig bezárólag valóságos gazdasági csodát művelt a magyar csizmadia, a kisasztalos, a kisüvegező, a kisember, aki ló-tott-futott, cipekedett, mint a hangya, és talpra állította az országot. Mindenki fúrt-faragott, szaladgált és gyereket csinált. Akármilyen feketézéssel vagy kereskedelemmel, de talpra állt az ország úgy-ahogy, be lehetett költözni a házakba. Én egy nyugatra menekült nyilas építésznek a lakását szereztem meg. Nagyon szép lakás volt, oda be-költöztem, úgy, hogy házról házra jártam, és kerestem, hogy honnan ki szökött meg, nincs-e egy üres lakás. Véletlenül itt volt, a Rákóczi út 4. alatt.

KL: – Itt volt az óra.

HGY: – Igen, az órapalota. Nem a kerek kupolás ház, ami szintén modern ház volt, az Akadémia háza, hanem a mellette lévő sarokház, aminek egy szögletes óratornya volt, egy ugróóra. Annak a legtetején volt egy elég nagy műterem és egy lakás hozzá, meg egy óriási terasz, 16 méterszer 19 méter, körbe biciklizni lehetett – bicikliztem is, meg nyaranta ott aludtam a csillagos ég alatt.

KL: – Ez az, amit Lakatos Pista is leírt, éppen az *Elvesztett otthonokban?*

HGY: – Igen, kicsit szeretetteljes túlzással a méreteket illetően, mert mégse volt tornaterem, de hát azért szép nagy, magas termecske volt az a műterem.

KL: – De tulajdonképpen, ironikusan a *Pepito és Pepitá*ban is kicsit ezt írod meg...

HGY: – Ott átalakult templommá, hát az már a költői hozzáadás, nagyotmondás.

KL: – De ennek a lakásnak az alapján írtad?

HGY: – Többé-kevésbé igen, torzított formában. Hogy szót szóba öltsek, én is iparkodtam mindent megtenni. Megszereztem ezt a hatalmas és gyönyörű műteremlakást, amelynek a műtermek rossz szokása szerint óriási ablakai voltak, és azok az óriási ablakok tele voltak betört üveggel. Ásítottak az üvegtelenségtől. Akkor én fogtam magam, és a család minden pénzét belefektetve felkutattam egy olyan üvegraktárt, amely működött, vettem elegendő üveget, odaszállítottuk, és beüvegeztük az egészet gyönyörűen. A mi lakásunk volt az első között, szemközt a Márkus Emília parkkal, ahol minden volt minden. Be voltak üvegezve a hatalmas gyönyörű ablakok körös-körül. És ak-

kor mi történt? Szemközt a felszabadító csapatok egy nagy kupacban összegyűjtötték a talált lövedékeket, és azt minden különösebb előzetes bejelentés nélkül felrobbantották.

KL: – A légnyomás betörte...

HGY: – A légnyomás ripityára törte az összes frissen üvegezett ablakot. Ott voltunk megint, ahol a part szakad, nem tehettem egyebet, minthogy barna csomagolópapíroszt szereztem, és végigpapirosoztam. Megvolt ennek a technikája: mikor be volt ragasztva, olajjal be kellett kenni, és akkor kicsit kiszáradt és feszült, mint a dob. Ilyen templomi világítás volt. Ha sütött a nap, akkor jó volt, de különben derengett, kellemes félhomályban ültünk. Sokáig tartott, amíg aztán megint annyi pénzre tettem szert, hogy most már csak óvatosan, egyenként beüvegezzem. Mégis, ez sem tudta elrontani a jókedvemet.

Az sem tudta elrontani, hogy Gerő Ernő közbenjárására nem kaptam mérnöki állást. Nem tudtam mit csinálni, oroszból kezdtem fordítani. Kaptam a drótot, hogy a Szovjet-Magyar Társaságnál rengeteg orosz fordítani való anyag van, és nincs senki. Tudod, milyen kapós volt egy orosz fordító. A Rákóczi út egyik mellékutójában székelt a magyar-orosz társaság, és ott a kapualjban, a pompás, fényes vesztibülben volt egy kis kiadóablak. A kiadóablak a köldököd magasságában volt, aki ott ült, annak az arcát nem láthattad. A te arcodat ő nem láthatta. „Határ elvtárs”, szólta ki egy hang. „Igen.” „Itt a paksaméta.” Kiadott egy nagy paksamétát. Gépelt szövegek voltak, még csak nem is könyvek. Például nyolcszáz oldalas gépelt gépirat: *Kortársak Majakovszkijról*. Ezt mind lefordítottam. Nagyon sebesen dolgoztam. Volt egy gépirónóm, én fel-alá sétálva felfejtettem a mondatot és azonnal mondtam magyarul. Nem voltak olyan komplikált mondatok, biztosítlak. Ezek megjelentek-e vagy sem, nem tudom, én visszavittem, beadtam a köldökmagasságban lévő ablakon, és kijött ugyanazon az ablakon egy vény, amit el kellett vinnem valahova, és azért pénzt adtak, egy halom pénzt. Nagyon jól fizették. Felfedezték, hogy én milyen sokat, milyen serényen és hamar szállítok, akkor jöttek a kiadók, egyre-másra csengett a telefon, nem győztem. Rájöttem, hogy nem győzöm. Nyersfordításokat is vállaltam. Valami Sztálin-eposzt is le kellett fordítani, azt is nyaralófordításból. Valamilyen burját-mongol nyelven íródott, de nálunk senki sem tudott burját-mongolul, az oroszból nekem kellett nyersfordítást csinálni Zelk Zoltán alá, hogy ő majd megverseli. Ezen mulattam, a Zoli, érzésem szerint, az élvonalbeli másodrendű rangos költők derékhadában, középen halad, és mindenki tudja róla, hogy nem tud rímelni, még rímet faragni sem tud. Hogy fogja megrímelni? Azzal én nem törődtem. Csak úgy dőlt hozzám a *tantième* ezekből.

Rengeteg mindent irkáltam. Elég termékeny voltam amellest, hogy nappal sokat fordítottam. Én *madrugador* vagyok, ahogy a spanyol mondja, vagyis koránkelő. Mindig is hajnalban dolgoztam. Észrevettem, hogy esténként az ember írói fantáziája olyan, hogy rajzanak a képek, metaforák, minden engedelmesen tódul. Aztán minden szikrázó, lázas, izgalmas, és másnap ellenőrződ, kiderül, hogy megbízhatatlan, téves, a premissza minor hibás volt, a premissza maior hülyeség. Filozófiát így nem lehet írni. Filozófiát csak tiszta fejjel lehet írni, amikor tapasztalod, hogy hajnalban felkelsz, és a pirkadat világoosságában nem jut eszedbe semmi metafora, csak az igazi dolog, az, amit mondani akarsz, egyszerű szavakkal. Vagy eszedbe jut, vagy nem. Rendesen eszedbe jut. És ha a premissza minor lefekteted, jól megforgatod, és három nap múlva ellenőrződ, és az még mindig állja a sarat, akkor a konklúzió is rendben van. Így lettem koránkelő, meggyőződésből, meg talán a biológiai óráim is úgy ketyeg, hogy a legélelkebben hajnalban ketyeg, akkor vagyok a legéberebb. Én hajnalban dolgoztam magamnak. Volt egy kis helyiség a legfelső emeleten. Körkörös lépcsőháza volt ennek a palotának, a Rákóczi út 4.-nek. A legfelső helyiség olyan volt, hogy az én lakásom teraszára is szolgált, meg a lépcsőháza is. Ennek az volt a nagyon kellemes aspektusa, hogy noha a szüleimmel együtt éltem, én a hölgyikéimet be tudtam csempészni, vagy hogyha hivatalosan jöttek el, és találkoztak a szüleimmel és az egész társasággal, és történetesen ott maradtak, akkor hajnaltájt, ha el akartak menni, ki tudtam csempészni, vagy reggel elengedtem őket, vagy levittem, akkor nem kellett keresztülmenni a lakáson. Ez volt a kis dolgozószobám. Világtérképpel tapétáztam ki, mert írásaim során néha jól esett odanézni. Legin-

kább azért, hogy felkapjak egy-egy helységnevet, hogy azzal eljátszadjam, amikor beledolgoztam *Helíáne* című regényembe.

KL: – Ezek azok a térképek, amelyeket Illés Endre a naplójában emleget.

HGY: – Más nem lehet, nyilvánvaló.

KL: – És te vagy H.Gy. mérnök.

HGY: – Nem tudok kibújni alóla, ez a vád valóban ül. – Amikor elkészült a *Helíáne*, mert azt negyvenhatban írtam, negyvenhat januárjától szeptemberig, naponta reggel négytől nyolcig, utána szabad voltam. Este társaságba jártam, néha nálam voltak. Ha tehettem, korán lefeküdtem, tízkor, tizenegykor, mert nekem négykor randevúm volt *Helíánéval*, a világszép leányzóval. Mikor kész volt a kézirat, Kampis Antal zenészbárátom elolvasta, nagyon tetszett neki: ezt ő azonnal viszi. Úgyse engedik meg, hogy kiadják. Ő azonnal viszi, bízzam rá. Elvitte Molnár Györgyhöz, aki a Magyar Téka Irodalmi Intézet tulajdonosa és igazgatója volt. Gyuri elolvasta. El nem hitted volna, hogy egy kövér, kis köpcös mecénás ember könyveket olvas, mit mondjak, római jelenet, amikor először láttam, ott ült, mit ült!, hanyatt dőlt egy karosszékben, a lábát számolyra téve, lányok manikűrözik a kezét, előtte elvonulnak festők, akik mutogatnak képeket, hogy a mecénás úr megveszi-e vagy sem, és int, ezt, ezt nem, ezt. Hogy ez az ember el fog olvasni egy dög nagy kéziratot? Elolvasta és azt mondta, behívott: „Kedves szerzőm”, így szólított, „vegye tudomásul, az én kiadói elvem az, ami boldogult Kner Izidornak volt. Ő megyei főkönyveket nyomott, és amit azon keresett, abból bibliofiliákat adott ki. Én szemeteket adok ki, lektűröket, hitvány sárgaregényeket, Kenneth Claire-féle szemetet, azon gennyeresre keresem magam, és azon a pénzen Határ Győzöt adom ki.” Azt mondta, hogy „ezer példányban nyomom, nem akarok sokat ráfizetni, Isten tudja, de ha elszalad veled a szerencse, akkor természetesen a szokásos módon”, megállapodtunk, hány százalék, mennyi a tiszteletpéldányok száma és így tovább, minden rendben volt. Kiadódott a könyv.

Azt lehet mondani, hogy ennek a könyvnek a következménye, hogy megismertek, annak ellenére, hogy akkor már itt-ott tudogáltak rólam, figyeltek rám. Vajda Bandi például elvitt a Darlingba, a Darling pedig megnyitotta az Újhold kapuit. Akkor ismerkedtem össze Sanyikával, Weöres Sándorral is, Károlyi Amyval, nagyon sok más emberrel. Aztán tekintettel arra, hogy nekem erre egy nagyon alkalmas lakásom volt, adódott...

KL: – És közel volt a Darlinghoz.

HGY: – Közel volt a Darlinghoz, adódott, hogy nálam voltak zeneestek, irodalmi estek, felolvasóestek, néha vegyesen, zene és irodalom is. Általában kéthetenként, és elég sokáig. Ott sok mindenki megfordult.

Később sötétetni kezdett körülöttem az ég alja. Fülembe jutott egy pletyka. Állítólag a *Csillag* szerkesztőségében kipöfönt Lukács Györgyből a nevetés, és azt mondta: „Így kell elbánnunk ellenségeinkkel. Itt van ez a Határ. Nyelvművész. Nagyon szépen fordít oroszról, hát csak fordítsa le nekünk klasszikusainkat, fektesse be jól az ő nyelv-művészetét, tömjük pénzzel, hogy jól érezze magát, tömjük annyi fordításmunkával, hogy még csak hozzá se juthasson, hogy fióknak írjon. Így kell elbánni ellenségeinkkel, hogy hasznos legyen nekünk!” Ennek a bölcselmi diktumnak a mélységes igazsága annyira szíven ütött, hogy bokáig vörösödtem, úgy elszégyelltem magam. Feltettem magamnak a kérdést: ennyire elpuhultam, már ennyire elgyávultam, vagy kiöregedtem belőle? A náci ellen felkeltem, és fegyverrel a kézben, a párnám alól kipottyánó revolverrel fogtak el, és egy láda fegyvert leltek az íróasztalom alatt, és még dulakodtam, verekedtem. És most már annyi vér sincs a pucámban, még arra se futja a bátorságomból, hogy nyakam közé szedjem a lábam és elszaladjak? Hát nem merek külföldre szökni? Kaptam egy drótot Mr. Lassl-tól, a néhai pesti UNRRA-misszió vezetőjétől, Triesztből, hogy vár az állás, azonnal elkezdhetek dolgozni. Ez bizony nagyon csábított. Megtettem a szükséges lépéseket, anyámmal, feleségemmel közöltem, megmondtam, mit akarok. Hogy ne maradjanak fedél nélkül, mert esetleg elrekvirálják a lakását a bokorugrónak, elcseréltem a lakásom Banda Ede gordonkaművészeivel, aki fizetett is, mert sokkal szerényebb lakásba mentünk a Lenin körút 16. számú ház harmadik emeletén. Nem a körútra néző, hanem a túloldalra, a Kertész utcára néző ablakai voltak a lakás-

nak. Egy egyablakos, egy kétablakos szoba, egy előszoba, egy parányi cselédszoba, amit aztán dolgozószobának rendeztem be. Így szorongtunk, így éltünk a tágas műtremlakás után, én pedig kerestem a drótot, vagyis embercsempészt kerestem. Bizalmasan baráti körömben utánakérdeztem. Akadt is egy, kínálkozott, azt hiszem, harmincezer forintért egy embercsempész. Arra vállalkozott, hogy levisz a jugoszláv határra, onnan anélkül, hogy Jugoszláviában letenném a lábamat, egy autóval átmegyünk az egész országon egyhuzamban, és kitesznek Trieszt szabad területén. Onnan már csak az UNRRA-misszióba kell mennem. Hogy rövidre fogjam ezt az inszpid történetet, elbúcsúztam szeretteimtől, a randevún ott voltam, a gépkocsi elvitt a határra, a megbeszélt fogadóban megszálltunk egy éjszakára, aztán újra beszálltunk az autóba és elindultunk. A határon lefogott a szegedi ÁVO. Mint utóbb kiderült, az embercsempész, Kucsera Mihály, aki ezt a pénzt elfogadta és zsebre vágta, és aki textiltechnikusnak adta ki magát, tulajdonképpen a szegedi ÁVO főhadnagya volt. Vagyis lépre mentem, lebuktam. Beszállítottak és aztán alávetettek a szokásos kezelésnek. Akkor egy hónapig tartott a kezelés, tárgyalás. Történetesen magammal vittem egy-két gépiratot, többek közt *Az Órzó Könyve* gépiratát, azt az ÁVO intellektuális osztálya kiértékelte és azt mondta, hogy ez egy esztendő. Ezzel megtoldották a kiszabott másfél esztendőt, szóval, két és fél évet kaptam. Ez volt a büntetésem. Azóta már tudom, és szentül meg vagyok győződve, hogy lényegében kegyelmes volt hozzám a sors. Szerencsés voltam. Ez egy védőintézkedés volt, hogy engem becsaklitzak. Az egész határátlépés ürügy volt arra, hogy engem védőleg, hogy mondjam, tartalma alá vehessen Ananké.

KL: – Mert valami nagyobbba kerülsz bele.

HGY: – Ha kint maradok, feltétlenül, valamelyik felvonásába a Rajk-féle konstrukciós pereknek belekerülsz, és vagy hat évet, vagy tizenkét évet, vagy tizenöt évet úgy rám vernek, mint a pinty, és nem úszom meg két-három bordatörés nélkül.

1952 végén kiszabadultam a börtönből.

Nagyon élveztem a kiszabadulást. Utóbb némi nyomát találhatod az érzésnek az *Anibel* közepén, ahol a főhős sokkal kisebb, de hasonló élményen megy keresztül. A Váci utcában, egy sarokpalotában volt az IPARTERV-nek egy nagy részlege. Egy szép palota, minden emelete végestelen végig az volt, az IPARTERV. A négyes irodához kerültem mérnökként. Ott sokat rajzoltam, sokat dolgoztam, működtem. Nem túlzok, körülbelül ötmillió köbméter épületet terveztem. Ha az megépül, az a csudák csudája. Volt ott mozdonytelep, mozdonygyár, mindenféle. Ebből az ötmillió köbméterből talán ha hárromezer köbméter épült meg. Egy kis munkásöltöző. Egy esztendeig voltam itt. Akkor már az egész ország közgazdasága csikorogva lelassult és megrekedt. Az anyagi csődnek a két-három esztendőre való kihosszabbítása volt az én megítélésem szerint.

KL: – Aztán jött Sztalin halála, ötvenhárom nyara, az új kormányprogram, Nagy Imre.

HGY: – Már az IPARTERV-időkből voltak puhatólózások, megkeresések, hogy mi volna, ha Határ elvtárs visszatérne az irodalom margináliájára. A margójára, nem hogy eredetét írjon, arról szó sem lehet.

KL: – Műfordítás?

HGY: – Műfordítás. Mondom, „mi volna?” Persze, súlyosan esik a latba ellenem, hogy én börtönviselt ember vagyok. „Igen, súlyosan, akkor ne is beszéljünk róla.” „De, de, beszéljünk róla” – mondták azok, akik megkerestek félhivatalosan. Ezt meg kellene próbálni, ha megy, megy, akkor én kötélnek állok. Azt mondták, „kiváló orosz fordító, fordítson oroszról”. Mondom, sajnálom, akkor én mérnök vagyok, oroszról nem. „Ilyet nem lehet mondani”, támadtak rám. „Hát legalább klasszikusokat.” „Hm... orosz klasszikus? Egy évben egy orosz klasszikust, miért ne? Örömmel.” Az igazság az, hogy soha többé egy sort oroszról fordítanom nem kellett. Akkor szerencsémre egy régi kedves jó barátom, Szöllösy Klára volt a fordító-szakosztály elnöke. És nagy pártfogóm. Ó azonnal utánanézett. A következő lépés az volt, hogy egyszer csak ott találok az ölemben Pratalini *Szegény szerelmesei krónikája* című regényét olaszul, fordítsam le. Jó, hát akkor elkezdem. Dehát nehéz egy fenékkal két lovon ülni, és fölösleges is, hiszen műfordítással jobban lehet keresni, ha én a régi tempómmal nekiállok, akkor megint kis-

félmillicmos leszek, gondoltam, és ez be is következett. Szépen elkészöntem az IPARTERV-től, és elkezdtem fordítóként dolgozni, újra rengeteget fordítottam, éveken át.

Tudod, az ember nem lát tovább az orránál, ha nem figyel oda. Nem láttam tovább az orromnál, és szentül meg voltam győződve, hogy a történelmi helyzet a következő: a Rákosi-korszak 2001-ig tart, vagy még tovább, azt én úgysem érem meg. Nekem arra kell berendezkedni, hogy tőlem ebben a bűdös életben soha semmit nem fognak kiadni. Tegyek le róla végképp, temessem el, és örüljek, hogy „kiemelt műfordítónk”, fogják majd mondani, és mint az érdemes művészeket, engem is pórázon elővezetnek egyszer, majd mikor hatvan-hetven éves leszek. Valahol az irodalom statisztái között a margináliákat én fogom igazgatni. Ez volt az én elképzelésem az életemről.

Letettem minden nagy irodalmi tervemről, mert belémfulladt: belémfulladásztották. Egyszer felhívott engem Razgha Pia, akinek szintén van figyelemre méltó és különös szerepe a magyar irodalomban, hiszen ő intézte Thomas Mann levelezését Szentkuthyval, tőlem is fordított dolgokat németre. Felhívott, hogy most azonnal tegyek le mindent, hagyjak ott csapat-papot, és menjek hozzá, feltétlen, azonnal. „Valami baj van?” Semmi baj, de azonnal menjek hozzá. Nem tudtam, hogy mire legyek elkészülve. Ez délután volt, felmentem. Volt ott egy idegen hölgy, az asztalnál ült, középkorú, semmitmondó külsejű, bemutatnak, leültettek. A Pia elmondta, hogy a hölgynek rendkívüli látóképességei vannak. Tudod, ez nem az én világom, én Sextus Empiricus kései unokájának érzem magam, és az a meggyőződésem, hogy az elme fő bölcséleti funkciója a kétkedés. Ez a pozitívum, a kétkedés. Az, hogy valaki valamiben hisz, az a negatív funkciója az elmének. Az valami negatívum, amit le kell vonni. Nem nagyon bizakodtam benne. Mit akarnak velem? Nem értettem. Elmagyarázták, hogy nekem mit kell csinálnom. Azt kell csinálni, hogy adjam oda a jegygyűrűmet és adjak egy hajszálat. Az asztalon volt egy kis parányi, bitófa-forma szerkentyű. Arra a jegygyűrűmet a hajszállal felkötötték, felfüggesztették. Azon kívül nem kell semmit csinálni. Csöndben voltunk, körülültük hárman az asztalt, hallgattunk és figyeltük a gyűrűt. Mit gondolsz, mi történt? A gyűrű egy idő után elkezdett inogni, lengedezni. Lengett erre, lengett arra, mindenfele, aztán körbehintázott, pedig senki nem nyúlt hozzá. Szél, huzat nem volt a szobában. Ez így ment egy darabig, és akkor a nő, egész nyugodt hangon, elmondta, hogy mit lát. Azt mondta nekem: „nagyon-nagyon messze el fog utazni. Külföldön fog élni, letelepszik, hosszú évekig ott él, annyit fog dolgozni, mint még életében soha, de meg is lesz a látszatja. És ott fog meghalni.” Ezt mondta. Mit gondolsz, mi volt erre az én reakcióm? Nagyot nevettem: hát ez a nő bolond! Nem tudja, hogy a Rákosi-korszak 2001-ig tart és még tovább? Hogy amíg a világ világ, itt Rákosi apánkat fogjuk imádni, neki hajbókolni, a rendszer jöttányit nem változik, minden úgy marad, ahogy van. És hogy én itt ülök. Engem meg végképp nem engednek ki, útlevelet sem fogok soha kapni, tehát azt mondani, hogy én külföldre utazom, már az magában hülyeség. Hát még az, hogy én ott fogok élni! És azzal nagyot köszöntem és faképnél hagytam a két nőt. Ezt akartam elmesélni. Ennek a racionális magyarázatát adni nem tudom, nem is kutatom, teljesen igaza volt. Annyit dolgoztam, mint még életemben soha. Itt Angliában volt egy állásom, az angol rádió hivatalnoka voltam, mindig volt másodállásom, és azon kívül még vállaltam tanítást meg kiadóknak munkát, mindenfélést...

Én nem Pesten éltem meg az állapotok felforrósodását. Visegrádon voltam, és színelég a Rabelais-fordításon dolgoztam, de tulajdonképpen megírtam *Pepito és Pepita* című kisregényemet. Mindig magammal vittem sétákra, mert a fiókjainkat motozták. Gondoltam, jobb, ha szépen, szétteregtetve ott hagyom Rabelais-t meg a segédkönyveket meg a gépiratot, amit fordítok, és a dossziéval együtt magammal vittem az erdei sétára. Rendesen Kerényi Grácia kísért el, vagy Orbán Ottóval sétáltunk. Szép erdő volt, gombásztunk, mert Grácika értett hozzá, hogy mi az ehető gomba. Közben ki-ki szeretteivel tartotta a telefon-érintkezést Pesttel. Semmi különös jelentenivaló nem volt, míg egyszer csak azt mondják, valaki azt a telefonjelentést adta, hogy döntögetik lefele a Sztálin-szobrot. Ebből aztán elértettem, hogy valami nagyon lényeges dolog történik Pesten, és arra gondoltam, hogy amíg lehet, amíg van még oda autóbusz, én gyorsan hazaszaladok megnézni, hogy ott legyek a családom mellett. Piroskám ki-kilátogatott hetenként, amíg ott voltam, körülbelül két hónapig. Kora reggel, ötkor, hatkor, fél hatkor,

ilyentájt indult az autóbusz, mint kiderült, ez volt az utolsó autóbusz, ami indult, de már ez sem ment be a távolsági autóbuszok pályaudvarára. Ahogy mentünk Budán, Óbudán végig, már akkor láttam, hogy mi történt. A Margit-híd budai hídfője előtt megrekedt az autóbusz, és a vezető kijelentette, hogy ő nem megy tovább, nem hajlandó, erre a hídra ő nem megy rá. Az a híd úgy is nézett ki. Láttam, hogy mindenképpen el kell vergődnöm Pestre, a Nemzeti Színházig, ott volt közvetlenül a Lenin körút végén, ott voltak a szüleim, persze mindenki a pincében. Én ezt nem tudtam akkor még. Gyalog nekivágtam a hídnak. Végestelen végig a körúton a fal mentén leszakadt felsővezetékek, a villamos vezetékai, feltépett kövek, barrikádok, bevert kirakatok, leszakadt cégtáblák. A város egy második ostrom képét mutatta. Én a teljesen kihalt, néptelen Oktogonon keresztül vágtam, végig, és hazajöttem. A lakásban senkit nem találtam, le volt zárva. Lementem a pincébe, mindenki ott volt, nagyon örültek persze.

Minden jel arra mutatott, hogy a forradalom győzött. Mámor volt, minden fróember irkált valami fontosat, amit ő annak gondolt. Belőlem is kiszakadt valami nagyon kedves, fontos mondanivaló, örömujjongás, mert én úgy képzeltem, hogy most jön a szabad irodalom! Beszaladgáltam Budapestet. Akivel csak lehetett, azzal találkoztam. A spájzomból, az irattáramból hat regényt adtam el kiadóknak, amik akkor alakultak. Isten tudja, hogy lett volna-e belőle valami vagy sem. Hat regényt. Papírfecnikre irkáltunk mindenféle szerződést. Eladtam lábom a termést. A Kossuth Lajos utca elején, valahol, ahol az egyetemi könyvkereskedés volt egy kirobbant üzletben, hirtelen megpezsdult egy eszpresszó. A nagy sötétségben, sötét félhomályban mérték a jóféle kávét, és ott nyüzsgött az emberiség.

Ez eltartott egy ideig, aztán egyszercsak megint beborult az ég, és lőttek. Pincében rekedtünk, baj volt az élelmezéssel, nem volt kenyér. Erről egy kis novellát is írtam, *Torony* címmel. Összenyitottuk a második világháborús légőhelyek azóta befalozott átjáróit. Megint kivertek házról-házra a téglákat, mikor kitört a botrány, hogy át lehessen menni. Csakhogy ezek a pincék nem voltak egy szinten, néha, ha átmásztál, nagyot zuhantál, mikor leléptél, máskor meg fel kellett mászni, hogy elérd a szomszéd ház pince-szintjét. Így házról házra mászva eljutottunk egy olyan házhoz, amelynek volt egy magasra helyezett szénledobó aknája, és ott felkapaszkodtunk, és kijutottunk a Kertész utcai járdára. Barrikádok voltak ott is, vagy például használt autóbuszkerékek, nagy gumibroncsok, de már szétrúgva vagy szétlöve, erre-arra szétgurulva. Azokon is átmásztunk. Tudtuk, hogy van itt pék. Milyen mozi volt a sarkon, Bástya?

KL: – Bástya, most is az.

HGY: – Amellett milyen utca kezdődik?

KL: – Dohány utca.

HGY: – Az Akácfa utca felé menet volt egy pék, azt reméltük, hogy ott kapunk kenyeret. Sort fogtunk. Ott álltunk és vártunk arra, hogy sorra kerüljünk, bejussunk az üzletbe, de közben már nagyon lőttek. Óhatatlanul hátra-hátra tekingettünk, mert gondoltam, hogy az Astoria tetejéről, ahol fel volt állítva egy löveg, egy tüzérségi löveg, magasról lőtték a New York-palota újonnan helyreállított tornyát. Néztük, hogy kap-e találatot vagy nem. Meg-megrendült, hol itt jött le egy reneszánsz golyóbis, hol ott jött le egy cartouche vagy egy edikula, lepattant valami dísz, nagyon sajnáltuk. Közben a Bástya mozi előtt, romkupac tetején egy rokonszenves egyetemistaforma fiatalember ágált és nagy beszédet tartott, hogy tartsunk ki és mindenféle. Sokan meg hívták, kiabálták, „Menjen el onnan, jöjjön le, vigyázzon, még Isten tudja, rászakad valami!” De ő csak tovább szónokolt, torkaszakadtából, nyilvánvaló, hogy végső kétségbeesésében, mindenre elszántan. Azt hiszem, egy pisztollyal hadonászott. Mi meg közelebb kerültünk, mire éppen beértünk volna a sorral az üzletbe, odaértünk az üzlet bejáratához, akkor telitalálatot kapott a torony, a New York-palota tornya. Végignéztem; illet még nem láttam. Olyan volt, mintha lassított felvételen zuhant volna önmagába. Nem is zuhant, lassan úszott lefele. Gondold el, mekkora roppant nagy kötőmög, aminek nagy a tétlenségi nyomatéka, ennélfogva időbe telik, mire elindul, de ha elindul, egyre nő a gravitáció tétlenségi nyomatéka és egyre nagyobb becsapódó erőt képvisel. Ez önmagába zuhant, az egész torony, a kősisak és az egész felépítmény bezuhant a második emeletig. Azután sokáig járhatatlan volt, míg rendbe nem hozták. Óriási porfelhő kerekedett,

percek teltek, amíg annyira ülepedett a porfelhő, hogy valami megcsillant az épületből magából, de már sehol a torony. A fiatalembert pedig, aki a kupacn ágált, hiába kerestük, valahol eltűnt az omladék alatt. Nyilván halálra zúzta. Megkaptuk a kenyeret. El tudod képzelni, milyen lelkiállapotban mentünk vissza a szénledobó aknához. A kenyérral együtt lecsúsztunk és újra visszamásztunk, pincéről pincére, a 16-os szám pincéjébe, ahova vittük a kenyeret apámnak.

Én máskor is kimerészkedtem. Olyanokat is láttam, hogy a Rákóczi úton utcahosszat kizökkenve a vágányokból villamosok álltak, rendetlenül, részegen, mint az elefántok, amelyek megbolondultak, egyik-másik majdnem egészen keresztbe, és a két sor, a felzsúfolódott két menetszlop villamos között szinte láttuk a lövedékeket, a sorozatokat. Lőtték a semmit. Lőtték az utcát, vaktában lövöldöztek. Kicsodák? Azt sem tudom, honnan? Hol az Astoria vagy a Duna felől, hol pedig a másik irányból. Így volt ez. Láttam orosz tankokat, rajtuk fraternizáló orosz katonákkal. Kedvesen lenyújtották a kezüket, mindenkivel lekezelték, volt, aki leszállt, megölelgették egymást, és mondták, hogy druzsba, druzsba, amit akarsz. Nem tudták szegények, hogy őket is talán, valószínűleg kinyírják vagy leültetik, amiért fraternizáltak meg hagyták, hogy elfogják a tankjukat. Egyikkel-másikkal beszéltem is, boldogan, hogy végre megint valaki beszél velük oroszul. November 4-e hajnalán éppen a Werkner Jancsival beszéltem telefonon, lehetett vagy négy óra, hogy „ti is halljátok?” „Mi is halljuk, lőnek?”, „lőnek, itt jönnek”, „itt még nem jönnek, de ott már jönnek?”, mondta a Jancsi, tudod, orvos lett, Lukács György kezelőorvosa. Ahogy így beszélgetünk, hogy itt jönnek, ott jönnek, egyszerűen csak egy idegen hang beleszól: „Majd jön az ÁVO!”, „Hallottad ezt?” „Hallottam.” „Akkor tegyük le.” Akkor már tudtuk, hogy a telefonközpontok ismét az ÁVO kezében vannak. Letettük, nem volt értelme tovább beszélni.

Másnap új világ kezdődött. Nyilvánvaló volt, hogy a forradalom buborékja elpatant. Tudtam, hogy mi következik. Számvetést csináltam magammal. Ha én Magyarországon maradok, akkor engem újra leültetnek, harmadszor is besétálhatok a börtönök földalatti köztársaságába, ahol viszonylag szabad az ember, csak éppen nem élhet emberi életet. Rabelais-t folytatni nem folytathatom, úgy éreztem, hogy hosszú évekig nem leszek olyan lelkiállapotban, hogy én a XVI. századi francia tréfákra megfelelő keressék, csattanóknak a magyar kihegyezett változatát módoljam, nyelvi tréfákat, nagyon nehéz nyelvi konnondrumokat, rébuszokat fejtegessek. A forradalmat közletről néztem végig. Akkor trauma volt, hogy ezután nem tudtam Rabelais-t fordítani. Nem volt kedvem, képtelen lettem volna. Mit csináljak, mihez fogjak? És akkor megpróbáltam elindulni.

Ebben az elgondolásban két dolog vezetett. Tudtam, hogy ha én Magyarországon maradok, és újra valahogy rendbe rázzák a régi rezsimit vagy annak az új változatát, akkor nekem itt lehetőségem, terem nem nyílik, én eredetileg újra nem adhatok ki, megint fordíthatom szakmányba vagy az orosz regényeket, vagy jó esetben a francia, olasz, spanyol, német, portugál meséket. Megint csak besülök, befulladok, benyel a magyar műfordítói nagyipar. Azt tudtam, hogy amíg azok a fiók-Zsdanovok vannak az irodalmi *establishment* piramisának tetején, akik a *Heliánét* is elintézték, addig nyomdafestéket az, amit én írok, nem kap semmi, soha. Ha azt kérdezed, hogy mi volt az az egy százalék, ami a habozás ötven százalékát ötvenegy százalékra billentette, hogy igenis menjek el innen hazulról, és próbáljak meg új életet, az Király István volt. A másik egy százalék, ne haragudj, tudom, hogy komikus ilyet mondani, szerettem volna olyan világban élni, ahol nincs cigányzene, ahol nem kell minden pillanatban lezárni a rádiót, mert bög az az undok, szemét cigányzene; ahol nem kell kifordulni egy étteremből, mert ott nem lehet megvacsorázni vagy ebédelni, mert bög a cigányzene. A cigányzene olyan szemét zeneileg, hogy csak egy fokkal kevésbé szemét, mint a popzene. Ezek mondanivalótlan nullaságok, ezek a tonika és a domináns és a szubdomináns bárgyú változataira felépített semmik, üres mondanivalótlanságok. Szóval, az a másik egy százalék a cigányzene volt, az elől menekültem.

A Londonban 1988. április 6–21. között folytatott életrajzi interjú alapján szerkesztett szöveg.

EZOTERIKUS ÍRÓ

Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós, Határ Győző

1. „Életformák árverése”. Lukiánosznak, az ókor egyik legnagyobb gúnyolódójának *Vitarum auctio* című dialógusában Hermész – Zeusz parancsára – a legkiválóbb görög filozófusokat árulja a rabszolgapiacon. Szókratész, Diogenész, Démokritosz, Arisztotelész vonulnak fel a háttérben ágáló sokaság előtt; Hermész pedig igyekszik magasra srófolni semmire se jó tudományuk értékét. Jóllehet nagyjából mind ért valamihez, amiért végül is elkél, de így is van, aki szégyenkezve visszamarad. Így jár Arisztotelész is, akit Hermész, a kikiáltó „kettős emberként” jellemez; akiben megkülönböztetendő *exoterikus* és *ezoterikus* énje. (1) Lukiánosz paródiája inkább bájos, mintsem drasztikus gúnnyal érint egy olyan szóhasználatot, amely jó ideje külön eszközülni szolgál valami-féle titkos, elit, elrejtett tudás minősítésére. Ezen a szinten persze csak azok lehetnek igazán fontosak, akiknek a lukiánoszi paródia szellemében „ezoterikus énjük” is van.

Az ezoterikus én mindig megújuló kíváncsiság tárgya, míg az exoterikus az eladhatóság kritériuma, s a pillanatnyi közmegegyezés e két szélsőség között örökösen változik. Mindenesetre a paródia szelleme azt a mozzanatot konzerválja, amikor a filozófusok egyedül emberhez méltó közönségre, s az általuk képviselt életforma a nagy nyilvánosság elé kerül, és kiderül, alig van ebből az életformából valami is, ami eladható. A filozófus ezoterikus énjével leginkább úgy él meg, mint szofista. A megítélés arányai kevés reményt nyújtanak arra, hogy a lukiánoszi „kettős ember” kívül és belül egyszerre megnevezhető legyen. Tulajdonképpen csak az ezoterikus szó etimológiája – „belsőbb”, „valamin belül lenni” – marad meg az imént említett kontextusból, de azt a célt mégis pontosan kifejezi, amikor valaki vagy valakik egy meghatározott hagyományban olyan „belsőbb” pozíciót foglalnak el, melyet a *rabszolgapiac* (politikai, ideológiai megfontolás, a közízlés tűrési szintje, stb.) valamilyen oknál fogva nem hajlandó áruba bocsátani.

Hamvas, Szentkuthy és Határ Győző közelmúltbéli, és egy kicsit még mindig érvényes ezoterikus pozíciója a mai magyar kultúrában mindenesetre aligha lehet szubjektív módon deklarált kívülállás. Ellenkezőleg, mind a hárman a nyilvánosság iránti teljes igényről tettek tanúbizonyságot, erre vall az állandó közlési vágyat kifejező „grafománia” is. Az sem valószínű, hogy a megjelent írások ne találkoztak volna a közönség affinitásával, bár itt kétségtelenül zavaró, hogy – egyelőre – csak Szentkuthy számára érvényes a teljes nyilvánosság a magyar nyelvközösségen belül. Mégis, úgy vélem, az ezotéria oka elsősorban külső, formai okokban keresendő, amely újfent visszavezet a lukiánoszi dialógusban foglalt életformák kérdéséhez.

Mind a hárman egyszemélyes paradigmát jelentenek, s jóllehet alapvetően különböznek egymástól, annyiban közösek, hogy az „író” ma érvényes szerepén jóval túlmutatva, olyan szinkretikus pozíciót jelképeznek, amely napjainkban – ha ki nem is veszett – de mindenképpen háttérbe szorult. Ez a szemléletmód a maga töredékességével, formátlanságával „a mindenre” koncentrálni, amint azt az európai kultúrkörben hagyományosan a filozófia tette. A filozófia „minden” fogalmát – az úgynevezett humán szemléletmód keretein belül – egy szabálytalan műfaj képviseli, amelyet elsősorban az irodalom keretei között lehet elhelyezni. Ezek a műfaji keretek a legkülönfélébb életmódmintákat is megtűrik, olyanokat is, amelyeknek a gondolkodásmódja valahová a művészet és a tudomány határvidékére irányul. Ezen a határvidéken mindenesetre már a XX. századi regény formái újításai is őshonosak, de a szemléletmódok, a befogadói közeg felgyorsult átalakításai miatt ugyanezt a pozíciót mindenféle szellemi törekvésnek újra és újra meg kell hódítania.

Az ezoterikus tudás újmódi jellege szinte automatikusan engedi a felszínre törni a művészet és a tudomány határvidékén elhelyezkedő szemléletmódokat. Ebben a tekintetben – véleményem szerint – Hamvas, Szentkuthy, Határ Győző életműve egyaránt tipikusnak tekintendő. De ehhez a megállapításhoz hozzátartozik még a hagyományhoz való újszerű viszony is, a „történelem után” vagy a „kereszténység után” közkeletű gondolata. Nem csak arról van itt szó, hogy ezek az életművek nagyszabású társadalmi megrázkódtatás díszletei között fogalmazódtak meg, hanem arról is, hogy Magyarországon „a minden” fogalma évtizedekig a legszűkebb földi térben határai közé szorult, egy jól belakott birodalomba, amely manapság fölbomlóban van. Az új határok pedig teret adnak azoknak is, akik eddig kívül rekedtek a limeseken. Elrejtett, ezoterikus pozíciók – persze aligha látványos módon – feltárukoznak, képviselőik pedig kilépnek a napfényre.

Hol keresendő a vélt vagy valós ezoterikus pozíció, van-e valóságos helye, illetve aktualizálható-e egyáltalán? Ez a kérdés tartja össze a három kiválasztott személyiség műveit elsősorban, még akkor is, ha a részleteket illetően számtalan rokon vonás fedezhető fel közöttük. A gondolkodói pozíció „valóságos helyét” illetően Határ Győzőnél a következő olvasható: „...de már elbizonytalanodtam mindenben, és tanácstalanul csak ódöngök a Külső Sötétség tornácán, hol is egy jó kuckót sikerült kiküzdenem magamnak, a gönceimbe burkolódzva ott kényelmesen csikorgathatom a fogamat.” (2) Az a hely, ahová a visszavonulás történik – valamiféle asyllum, meghozza két szempontból is. Asyllum egyrészt azért, hogy a terjedelmes életmű legalább „pusztába kiáltott szóként” megfogalmazódhasson, de menedék kultúrhistoriái értelemben is, amely a felbomlóan ítélt hagyomány határaihoz, falaihoz mérten külső pozíciót jelent. Erről a pontról szemlélhető a hagyomány úgy, mint egész, s a kereszténység után keletkezett ítéletek innen számítva ha nem is „után”, de mindenképpen „kívül” hangzanak el. Az ilyen értelemben felfogott egészről levont következtetések együttese szükségképpen töredékes; „rendszerrel” e megközelítésben aligha lehet beszélni, s ezt Határ Győző többszörösen is hangsúlyozza: „...a rendszertelenséget hívom segítségül, a rendszertelenséget, hogy elkerüljem a rendszeralkotás nagyzóló készítését és szegyenét”. (3) A helyzet nagyon hasonló ahhoz, mint amikor valaki egy bekerített város falain kívül reked, s onnan fenyegeti a városlakókat, akik jobb esetben kinevetik, rosszabb esetben viszont megdobálják, elkergetik. Mindenesetre nem véletlen, hogy a „falon kívül” bámulatos nyelvi erővel és műveltséggel megfogalmazott gondolatok hasonló formába rendeződnek, mint Pascal pensée-i, Nietzsche töredékei, a Schlegelek vagy Schopenhauer számos írása, s ez a forma, a fragmentum, elsősorban a „falak” szilánkjeiből, omladékaiból keletkezik.

Határ Győző életművének megítélése messzemenően számol az irodalmat és filozófiát egyesítő szinkretikus forma szerepével. A nemrégiben megjelent *A nyugati magyar irodalom 1945 után* című kiadvány például a következőket írja: „Határ Győző egyre szorongatóbb felismerése, hogy pályát tévesztett, voltaképpen nem író, hanem filozófus, a szó eredeti jelentése szerint, azaz nem részletkutatásokkal foglalkozó, hanem olyan valaki, aki a lét egészéről gondolkodik. Módszerében épp az az izgalmas – és mások számára aligha követhető –, hogy a szétszórt, rendezetlen részletekből mutatja fel azt az egészet, melynek szerinte legfontosabb jellemzője az örökös és meghaladhatatlan tragikum jelenléte és sorsformáló ereje.” (4) Valóban, az az irigylésre méltó helyzet, amely a kettős asyllum velejárója, csak kevesek sajátja lehet. Ez a pozíció mindhármójuknál közös, mint ahogy közös a nehezen klasszifikálható forma is, amely szinkretikusnak nevezett szellemi pozíciójuknak mintegy sűrítménye.

Ahogy Határ Győző esetében az egész megközelítése mindenekelőtt egy történetfilozófiai elgondolás, úgy Szentkuthynál ezt a funkciót a *Szent Orpheus Breviárium*-ban alkalmazott módszer tölti be. A *Breviárium* kerete ugyanis egy olyan kultúrtörténeti „lerővidítmény”, amely az irodalom szféráján belül is megragadható, ha másként nem, úgy, mint látványosság. A látványosság az, amely minden ezoterikus jelleg dacára interpretálhatóvá teszi az életművet mint „csak irodalmat”, semmi mást. Persze mindehhez Szentkuthy is alapot szolgáltat gyakori gúnyolódásaival a filozófiát, a pszichológiát, a történettudományt illetően. Mint például egy olyan, enyhén frivol kijelen-

téssel, amelyben volt házvezetődjének leveleit „meghatóbbnak” nevezi Heidegger műveinél. (5) De a játékra, az adott esetben meghökkentő ironiára csak az lehet képes, aki a céltáblául választott szellemi régiót fölényesen ismeri. Vas István 1968-as tanulmányában bizonyítja ezt Szentkuthy történelmi parafrázisaival kapcsolatban. (6)

Kérdéses azonban, hogy a filozófia-pótlékként jellemzett szinkretikus pozícióból adódó látvány megtűri-e a teljes napvilágot; avagy valamely misztériumba való beavatottság jellegének megfelelően, a képre erőteljes árnyék borul? Tudvalévő, hogy a beavatottság és a déli fény általában (ha nem is mindig) kizárják egymást, s ha minden környezetben él is bizonyos vágy a titok és a beavatottság iránt, akkor máris újabb kérdés tehető fel. Vajon melyik az elsődleges: az általános korigény, amely akkor is létrehozza a maga ezoterikus íróit, prófétáit, ha az adott társadalmi közeg nem rendelkezik önállóan a „titokkal”, vagy pedig azt kell mondani, hogy az „ezoterikus” egy gyökeresen különböző hagyomány residuumma egy teljesen más előjelű világban? Az első feltételezés a Hamvas-féle megoldást jelentené, miszerint egy bizonyos archaikus tudás elfeledéséből származó kihívásra a történeti emberiség lényegében mindig ugyanazokat a válaszokat adta; a másik feltételezés Határ Győző szemléletéhez visz közelebb, amelynek a summázata az, hogy egy kétezer éves tradíció, a kereszténység „után” vagyunk, s a tradíció egészének ismerete már eleve ezoterikus tudást sejtet.

Amint az az *Athenaeum* című folyóirat társasági rovatából kitűnik, Hamvas Béla rendszeresen felszólalt a Magyar Filozófiai Társaság közgyűlésein, noha ezek a felszólalások keveset különböztek legtöbb írásának mondandójától. Ezen kívül tucatnyi folyóiratban publikált rendszeresen – kívülről tehát enyhén kétségesnek tűnhet az ezoterikus megjelölés. Igazából ez a címke csak az elmúlt négy évtized alapján nyer értelmet, hiszen ekkor már együtt van a kirekesztettség és az ebből fakadó rejtekezés egyaránt. Jóllehet Szentkuthy és Határ Győző esetében is ugyanez a helyzet (az előbbi egy 1949-ben, a *Válaszban* megjelent Thomas Mann cikkéről írott anonim *Szabad Nép*-kritika (7), az utóbbi pedig a *Heliáne* című regény megjelentetése után „hallgat el”), mégsem állítható az, hogy szerepük a politikai kényszer révén egyértelműen megmagyarázható. A szinkretikus forma csak annyiban köthető a politikai kényszerhez, amennyiben az egy átfogó hagyomány átértékelését adminisztratív eszközökkel felgyorsította. Erre vall az a nyilvánvaló körülmény is, hogy sem Hamvas, sem pedig Szentkuthy életművében lényeges gondolati törés nem fedezhető fel.

Az életforma-minta pedig az egyéni példa súlyán alapul, nem egy-egy művészi vagy tudományos megoldás újszerűségén. A személyes példa minősíti az okfejtéseket, ami által a prófécia, a filozófia újra az lesz, ami volt: tan- és életmód-minta. Mindez Hamvas esetében a leglényegesebb, hiszen az ő szerepe elsősorban a prófétáié, a nábié, s csak másodsorban a filozófusé. Pontosan a prófétikus közlésmód az, amely megmagyarázza, hitelesíti a szövegek végtelen ismétlődéseit. Kortól és időtől függetlenül, a közlendő lényegében nem változik; néhány tiltás és parancs révén a tan üzenete pontosan meghatározott. Egészen nyilvánvaló azonban, hogy a próféta és a filozófus szerepének egyeztetése nem csekély zűrzavart idéz elő akkor, ha mindehhez hagyományos analógiákat keresünk. Az ok –véleményem szerint – kettős. Az első tisztázásra szoruló kérdés a „kulturális” megalapozást érinti, amelyből az következik, hogy körülbelül a XVII. század óta a filozófia mégiscsak valamiféle *tudományt*, illetőleg szobatudósi elfoglaltságot jelent, valamint az, hogy a reformáció óta az európai kultúrkörben próféták egyszerűen nincsenek. Mindamellet lehetőséges, hogy két, önmagában amorfi képződményből egy olyan harmadik keletkezzék, amely képes kitölteni bizonyos hagyomány szabta kereteket. Jóllehet a kulturális példa csak a formai meghatározást érinti, Hamvas személye már a felszínen is ellenáll a klasszifikációnak.

A második kérdés a szerep előfeltételeire irányulhat, vagyis arra, hogy a megszólaló kinek, minek a nevében beszél. Az európai kultúrában egyedül érvényes paradigma, az ószövetségi értelmében a próféta Isten szavának a közvetítője, semmi más. Csak a filozófus engedheti meg magának, hogy saját daimónja legyen, de ez a daimón a keresztény újkorban már nem más, mint a filozófiatörténet tárgya. Ezen kizáró körülmények figyelembevételével még inkább szorító a kérdés: a beszélő kinek a nevében beszél? Ezt a kérdést a Hamvassal foglalkozó írások közül – egyebek között – Balassa Péter tanul-

mánya teszi fel. (Ő úgy fogalmaz, hogy Hamvas „kitől kapta a megbízatást?” [8]). Véleményem szerint ugyanúgy, ahogy Kierkegaard, Schopenhauer és mindenekelőtt Nietzsche – senkitől, azaz saját magától. Lehet, hogy az előbbi összehasonlítás blaszfémianak tűnik, s a gondolkodói niveau-t tekintve bizonyára az is. Ám itt nem a gondolati konstrukció súlyáról van szó, hanem arról, hogy ez a konstrukció *miként* keletkezik. Hamvas esetében pedig ezt képtelenség rutinkérdésekkel rekonstruálni, hiszen a gondolati építmény mindig is mint a prófétai nyelvezetet mímelő kinyilatkoztatás áll előttünk. Az embernek teljességgel maga teremtette és maga kinyilatkozta élménye pedig nem lehet ugyanaz, mint bárki másé. Sőt, ha a megnyilatkozás mögött nem ismerhető fel a „megbízó” kezenyoma és arcvonása, akkor fel kell tennünk, hogy a titokzatos megbízó lényegében saját maga. Lehetetlen tehát itt fel nem fedezni az alapítás szándékát. A kérdés, hogy manderre valakinek joga vagy oka van-e, értelmetlenné tűnik. Megint visszatérően, Balassa megfogalmazásával: „Hamvas Béla rendkívüli oeuvre-jének kérdése tehát nem a beszédmód létjogosultsága, hanem az, hogy mennyire és milyen belső biztonság- és igazságtudattal fordítható el a tekintet en bloc a történelmi világról. A gondolati dráma az ilyen módon – ... – fogalmazott »mindig az Egész« körül zajlik.” (9)

A „tekintet elfordítása”, eme korunk szerint elsődleges meta- vagy episztrofé a történelmi világot – elvileg – olyan távlatba helyezi, ahol az nem más, mint az *egész* esetleges, töredékes mása. Ez az elfordulás nem hagyhatja érintetlenül a hagyomány fundamentumát, a vallást sem. Látszólag Hamvas állásfoglalása is egyértelmű e ponton: „Nem vagyok vallásos. Nekem az egész kell.” (10) – írja. Ugyanakkor pedig számtalanszor olvasható, hogy számára minden reveláció vallásos élmény is egyben. Itt most nem az a fontos, hogy miféle vallás keretei közé illeszthető az élmény, hanem az, hogy a hagyomány megszabta kereteken belül jelentkezik; ebben a tekintetben ugyanis Hamvas gondolkodásának lényeges sarokpontjára lehet rátapintani. Az „őskor” elveszett tudásából minden nagy hagyomány – legyen az tibeti, kínai, indiai vagy európai – közvetít valamit, de *együtt* sem az egészet, hanem csak valami lenyomatot. Másrészt pedig a feltétlen tradicionalizmusból következik, hogy mindez *volt* már egyszer. A mozaik-szerűen épülő Hagyomány szinte már kultikus tisztelete furcsa képet tár elénk. A tradíció ősförását feltárni igyekvő gondolkodó nem *már* nem látja a történelmi világot, hanem *még* nem látja, azaz tekintete megpróbál átsiklani fölötte. Az üszköt és a pusztulást figyelembe sem véve, egy második apokalipszis révén megpillantani azt az őstudást, amelyet egy első apokalipszis elfedett. Mindaz, ami a vélhető elmúlt és a várható eljövendő közötti feledésből kihámozható, a *sacrum* jelentésköre. Mondhatnám úgy is, ez az egyetlen körszerű az elmúlás lineáris idejében. A *sacrum* nyomait keresi-kutatja a szorgos hagyományőrző a *Scientia sacrá*ban, s ezt a munkát kívánta befejezni a tervbe vett, de el nem készült *Scientia aeterná*ban. (11)

Miután a Hamvas-szövegek erősen élmény-központúak, s a „tudás” értelme is erősen kötődik a szubjektív megtapasztaláshoz, áttevésük egyfajta diszkurzív nyelvre rendkívül nehéz. A szövegek elveszítik ilyenkor eredeti gazdagságukat és sodrásukat; a fordítás-mű néha neveléséges erőlködésnek hat. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy Hamvas maga is „fordít”, amikor a nem-európai hagyomány szent könyveit kommentálja, s ezáltal egy fordítást fordítani amúgy is kissé bizzarr feladatnak tűnne. Ám lehetséges, hogy ezek a szövegek az eredendő kiválasztódás („szeretem – nem szeretem”) szintjén kívül is hassanak – az irodalom, a művészet szférájában. Erre vall egyébként a különféle elgondolások összegzéseként íródott *Karnevál* nagy sikere is. A *Karnevál* mint „regény” egy lehetséges konszenzust tükröz; a legfontosabb Hamvas-gondolatok respektálását a „beavatottság” állapota nélkül.

Hamvas, Szentkuthy, Határ Győző szinkretikusnak nevezett szellemi pozíciója a hellénizmus, a római kor összeolvadó kultuszaira, egymással keveredő filozófiai elgondolásaira emlékeztet, tehát arra a szellemi konstellációra, amelyet történelmi értelemben nevezünk „szinkretizmusnak”. Erős tradicionalizmust tükröz ez az állapot, valamint – logikai értelemben – kerülőutat is: terjedelmes, s mindig visszafelé irányuló múlt-áttekintést. Ez a hatalmas erőfeszítéssel és lenyűgöző tudással zajló vállalkozás valószínűleg a legszebb írásos dokumentumokat jelenti majd egy eljövendő kor számára. Az áttekintés írásos rögzítése – nyilván nem szándékolt céllal – ugyanazt a törekvést

sugallja, mint Határ Győző regényhőssé, Juliánoszé, aki megpróbálta volna még Plóti-noszt is tanai lejegyzésére „kényszeríteni”. A szándék eredendően nem túrné meg a nyilvánosságot, de paradox módon e kései utódokat mégis írnihegyűlet tölti el. Határ Győzőnél ragadható meg a legjobban az iménti paradoxon, amikor még Hesse *Glassper-lenspieljénél* is szebb metaforával jegyzett verseskönyvének, a *Lélekarangjátéknak* az elejére a következő *Rig-védéből* vett mottót illeszti: „Élj jutalmazhatatlanul!” A mottóhoz pedig még a következők magyarázatot is fűzi: „...hízelegtem velem magamnak, hogy az én kincses dictumom nemcsak hogy magába foglalja, de meghaladja a nietzschei mondást, es lebe gefährlich; sőt, bizonyos értelemben még az epikuroszit is magába hü-velyezi – »rejtekezve élj.«” (12)

A „rejtekezve élj” parancs értelmében az író írhat közönség nélkül is, de ha mégis van közönsége, az a rejtekezésen, a művek esetleges ezoterikus voltán semmit sem változtat. A megjelent művek is nehézségként tornyosulnak, sőt, bizonyos értelemben még nagyobb nehézséget jelentenek, mint a meg nem jelentek. Az ismeretlen, csak hivatkozott írások ugyanis sajátos varázssal rendelkeznek, szellemüket jótékony félhomály feddi be, s különös előnyük az, hogy egyáltalán nem kell szembenézni velük. Jól megfigyelhető e folyamat Szentkuthy *Prae*-jével kapcsolatban. Amikor ez a mű majd fél év-század múltán újra megjelent, sokat ártott az eredeti tipográfiai monstrum érzéki varázsának. „A könyv” – ez volt az első kiadású *Prae* igazi státusza; egy kiadvány a sok kö-zül – ez a másodík. E pont után már a kritika utóvédharca következik, s bizonyos fokú átértékelés is, immár a hatás jelen idejének átértékelése. És ez az, amiből az ezoterikus író esetleg szívesen kimaradna; még inkább, mint abból a silentiumból, amely hírnevének fontos részét jelentette. A kritika utóvédharca a végsőkig hatol, s néha kimondja a keserű ítéletet: a félhomály bizony üdvözítőbb volt, mint a napvilág.

Az egészre koncentrááló szemlélet velejárója, hogy a *tudás* valami különös erőt és he-lyületet sugároz. Egyszerre jelenti a beavatottság vágyát, s azt is, hogy e szó egy egész létforma közvetlen fedezeteként szolgál. Nem arról van itt szó, hogy a tudást valamifé-le kultusz övezné, hanem arról, hogy a tudás előfeltétel, tájékozódási képesség. Határ Győző Juliánosz-regényének megfogalmazása szerint: „...Mertmivel ő maga, Julia-nosz, a felejtés teljesen-teljességét és elete utolsó, még elképzelhető és megmaradt cél-ját a *léttitok* kifürkészésében látta, melynek egyetlen módja – a tudás felhabzsolása.” (13) Ez a szó, hogy „felhabzsolás”, mindháromjuknál a tudás egyik legfontosabb attri-bútuma. Az olvasó türelmet ennél fogva nemcsak az esetleges beavatatlanság érzete te-szi próbára, miként Hamvas esetében, hanem az a tény is, hogy ezen a szinten a *tudás* és az úgynevezett *műveltség* egymástól elválaszthatatlan.

1947-ben, amikor nagyszabású társadalmi átrétegződés folytán ez a kérdés még a mainál is aktuálisabbnak tűnt, Szentkuthy megpróbálta tisztázni a műveltség szerepét a kulturális életben és konkrétan az irodalomban is. Mindez a népi-urbánus viták kel-lős közepén történt, de az akkori eszmefuttatások ma is megfontolandóak. „A művel-tség éppenséggel *nem* azért kell az íróknak, mert az nem tudom miféle szellem nem tu-dom miféle magasságaiba fogja felemelni, hanem – szinte mondhatnók, hogy épp ellen-kezőleg – az emberiség többi, közönséges, elemi és élettani javaihoz tartozik. Ennél fog-va nem holmi spirituális áhítattal, hanem ... az anyja emléjéhez tolatkó kölyökállat mo-hóságával kell hozzá közelednie.” (14) Ekként a műveltség a kultúra mint anyanyelv el-sajátításának vágyát jelenti. Természetesen azonban itt is létezik valamiféle mérték, mint ahogy Szentkuthy a szintén közismert „habzsoló” Szerb Antalt jellemzi: „Kisujjá-ban van az egész modern lélektan és társadalomtudomány: de hiányzik belőle (ez tipi-kusan angolos vonás benne) a szaktudós homályossága és elfogultsága – minden tudó-mányból annyit használ fel, amennyit az »érző kultúremler« igényel, semmi többet.” (15) Az „érző kultúremler” ellenében, vagy azzal együtt, mégis a kései – vagy Szent-kuthy megfogalmazásával az alexandriai – korok egyik fő sajátossága a habzsolás, a mindent-tudás vágya, amely egyébként jellemző a letűnőfélben lévő misztériumok ter-mészetére és a mai fogalmak szerinti filológiára. Az előbbire számos bizonyosság sorol-ható fel különböző ókori forrásokból, s szinte valamennyinek közös jellemzője a „min-dent tudni akarok” formula, amely azután efemer-múltú új birodalmak szinte gyerekes igényeként tűnik fel újra és újra.

Az imént felvázolt helyzet pontosan illik az 1945 utáni magyar viszonyokra, azokra az időkre, amelyek a hagyomány-örzés és az új múlt-alapítás számára közös határvidéket jelentettek. Ez a határhelyzet tükröződik Hamvas *Karneváljában* (az író többször is jelzi, hogy apokalipszis-szemléletéhez éppen megfelelő korra lelt), Szentkuthy 1945 és 1949 között írott tanulmányaiban, s főleg Határ Győző egész történetfilozófiai konstrukciójában, amelynek közvetlen élményforrását az 1956-ig telő évek jelentik. Az 1949-ben Magyarországon íródott, de csak 1966-ban Münchenben megjelent *Pantarbesz* című könyvecske az első történetfilozófiai érvényű összefoglaló erről a korról, amelyet a későbbiekben még számos megnyilatkozás követett.

A tudás értelme saját súlya, s ezt a súlyosságot a műveltség önmagában nem biztosítja, csak ékes decorumként, csillogó mázsként van jelen valahol a felszínen. Amikor ez a fajta tudás önmagára tekint, akkor e három nagyszabású életmű apró nüanszaira, bizonyos confessio-jellegű megnyilatkozásokra kell elsősorban odafigyelni; a történelmi színjáték, az álarok és próféciaák egy pillanatra ilyenkor felfüggesztődnek. Szentkuthy írja Joyce-esszéjében, hogy a magas kultúra világából kirekesztett apróságoknak, hétköznapi tájaknak is megvan a maguk sajátos visszfénye, amelyben az intellektus a legteljesebben megnyilatkozhat. (16) Hamvas nagyívű gondolati konstrukcióiban is jól elérnek bizonyos apró jelzések, a fák, a bor, a kártyalap a bolond figurájával. A „détailok varázsa” nem csak a műveltség kalandozó kedvének bizonyítéka, hanem néha a tudás legszemélyesebb lenyomata. Mindez különösen fontos azt a nehezen körvonalazható formát tekintve, amelyet esszének nevezünk, s amelyet mindhárom előszeretettel művelnek. Nemcsak arról van szó, hogy sem Szentkuthy, sem Hamvas, sem pedig Határ Győző nem írt igazán „szabályos” regényeket, hanem arról, hogy a legegényibb és a lehető legcsupaszabb módon megmutatkozó tudás eleve a legszabálytalanabb kifejezési lehetőségek felé vonzódik. Itt mutatkozik meg az, hogy valaki a számára releváns hagyományegészt saját tudásával „keríti be”, s itt valóban a tudás jelenti az elsődleges formát, nem egy konvencionális műfaj. Talán ebből adódik az is, hogy bizonyos ezoterikusnak ítélt formák nem „titkos” voltakban igazán elkülönülödek, hanem inkább azért, hogy jellemző megnyilatkozási formájuk csak és kizárólag a tudás, semmi más. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez a „semmi más” csak ma értékelhető ilyen tisztán; hajdan jól elkülönülő neve volt, amely az ezoterikus kifejezésnek is kézzelfogható értelmet kölcsönözött. A tudás ebben a formában mindig *szakrális tudás* volt.)

Éppen ezért az ezoterikus író megkülönböztető jegye szinte szükségszerűen elmosódó, hiszen nem áll mögötte evidens módon a megismerés és a történet színhelye, a „szakrális tájnak” nevezhető háttér. Egy átfogó hagyomány valószerű végpontján még a tradicionális háttér is teljes egészében maga teremtette világnak, tájnak tűnik, jóllehet csak részben az. De az egyéniség mindig átsugárzik a stilizált tájakra, figurákra, s van egy színt, ahol a creaturák rávallanak alkotójukra. Ilyen Szentkuthy Casanovája, Hugues de Saint-Victora, Villanovai Tamása, de ilyen Hamvas Henochoja, Böhméje vagy éppen Schumannja, valamint Határ Győző Golghelóghija, Juliánosza is. Ez az „átsugárzás” hoz elszakíthatatlan közelségbe írókat és művet, életformát és egyéni ízü metaforát, s teremti meg azt a beszédmódot, amely a szabálytalan műfajok között választ. Mindhármójuk esetében – elég tág keretek között – ez a műfaj az esszé.

2. Az esszé. Jóllehet az esszé műfaji megjelölés Montaigne-től elsősorban a szóban foglalt „kísérlet” értelmet örökölte, a kifejezés napjainkban a kipróbált kísérletet jelenti, azaz egy hagyományos, kötöttségektől éppenséggel nem mentes formát. Ilyen a lehetőleg egyetlen gondolat kifejtése, a filológiai fedezékek elhagyása. A mai esszé mögött azonban többféle múlt idő rejtőzik, s a kifejezés szintjén ál-objektívításba öltöztetett zabolátlan, szubjektív formák. Ha egyszerűen csak olvasmányjegyzékekkel lenne dolgunk, mint az antikvitástól, például Clemens Alexandrinus *Sztrómateiszétől* („szőnyegek”) kezdve egészen a múlt századig oly sokszor; illetve például úgynevezett excerptumokkal, (tartalmi) kivonatokkal, mely műfaj az egész patrisztika hagyományának jelentős részét teszi ki, akkor a műfajtalán művek száma valószínűleg csak azért nem haladná meg a szabályos műfajú könyvek számát, mert a könyvkiadás az elmúlt évszázadban gigantikus mennyiségű kiadvánnyal örvendeztette meg az olvasóközönséget.

Mindenesetre a műfajtalán művek némelyike, mint például Clemens előbb említett *Sztrómateisze*, jelenthet olyan analógiát, amely fogódzó lehet a meghatározásnál. Annál is inkább, mert Hamvas, Szentkuthy és Határ Győző írásai mögött eléggé hivalkodóan ott rikítanak ezek a „szőnyegek”, az olvasmányok végtelen jegyzékei.

Hamvasnál például egészen egyértelmű, hogy ha valaki megjelent írásainak bibliográfiáját végignézi, akkor a legfrissebben tájékozott elme mindig az aktuálisra figyelő olvasmányjegyzékét látja. Határ Győző általában nagyon hosszú függelékeket illeszt művei végére, s ezek a megjegyzések felfoghatóak akár szabályos filológiai apparátusként is, de véleményem szerint nem azok. A jegyzetek néha izgalmasabbak, mint a főszöveg; ezek az igazi „pensée”-k, mert ha csak ezek a forgácsok, töredékek állnának is rendelkezésünkre – miként az a például szolgáló Pascal-mű esetében történt –, akkor is az egészről nyújtának képet. Szentkuthy ebből a szempontból szintén nem különbözik a másik kettőtől; lapenkénti öt-hat hivatkozása a legalaposabb filológiai felkészültséget sejteti. Ez a filológiai bázis a felszíni csillogás biztosítója. Minden szempontból árulkodó az *Arc és álarc* című regény egyik részlete, ahol az öreg Goethe hajnalban kel, rendezgeti metszet-gyűjteményét, „készül”, hogy azután vendégeit „spontán előadásokkal” kápráztassa el. (17)

Az esszé műfaj, a *Sztrómateiszszel* jelzett gondolati leltár és a kaland nem zárja ki a kompozíciós rendet, az olvasmányjegyzék kritikai észrevételek nélkül mit sem érne. De Clemens műve elsősorban arra a lehetőségre is utal, hogy bizonyos írások, feljegyzések – mintegy „magánhasználatra” készülnek, s az, hogy valami magánhasználatra készül (vagy ezt a szándékot mímeli), azt is jelenti, hogy az írás eleve többet tár fel az „ezoterikus énből”, s a megnyilatkozás formája közelít ahhoz a műfajhoz, amely a görög tragédia mellett a legnagyobb mértékben befolyásolta az európai irodalmat: Szent Agoston *Confessiones*-ének utóéletéhez. Éppen az Ágoston megfogalmazta, jó s rossz szívben egyaránt benne rejtlő mélység az, amelynek esetleges feltárása elsöpri a személytelenség semmijét, illetve a semmit mint személytelenséget, az ezoterikus lét legfontosabb okát és eredőjét. A confessio mint műfaj az említett lukiánoszi rabszolgapiacnak éppen ellentéte: itt a személyiség saját magát viszi a vásárra, s maga tárja elő önmagából mindazt, amit „eladhatónak” vél.

Balassa Péter Hamvasról írott tanulmányában megkísérli az esszé-műfaj egyfajta tipológiájának felvázolását is. Hármass felosztásában az egyik típust az úgynevezett „rejtetten konfeszionális magatartás nyelvi formája” (18) jelenti. Balassa úgy véli, hogy Hamvas egyértelműen a harmadik típusba tartozik, s miután a confessio típusú esszé hiányzik a XX. századi magyar irodalomból, a *Karnevál* szerzője részben ezért is számít egyedülálló figurának. A confessio hiánya egy olyan átfogó magatartásforma hiányát is jelzi egyben, amely a múlt századi magyar irodalomban még otthonos volt. Márpedig Magyarországon, ahol Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, tehát az olyan típusú gondolkodó, aki a filozófia „egész”, vagy „minden” fogalmát elsősorban saját személyiségén belül jelenítette meg, sohasem született, hasonló alapállást a Vörösmarty-, Arany-, vagy Kemény Zsigmond-féle írói és a Széchenyi-féle politikusi életutak testesítették meg. A különbség pedig – nem a morális vagy művészi súlyt, hanem a gondolkodói pozíciót tekintve – már eleve óriási. De a múlt században megjelenő grandiózus kerülőutak formái öröksége – nyilván egy egészen más kor szövevényeként – századunkban, néhány ritka kivételtől eltekintve, elenyészett.

Az egyszemélyes paradigma egészen irányuló törekvései nehezen illeszthetők egy olyan konszenzus kereteibe, amelyet a múlt századi példa alapján valamiféle sorsközösségnek lehetne nevezni. Részben talán azért minősül az ilyen típusú egyéniség és az ilyen típusú mű egyszerűen csak „izgalmas szellemi kalandnak”, tiszteletre méltó kísérletnek. A kísérlet ugyan minden igazán egyéni gondolkodás eredendő sajátja, de állandó továbbgondolás híján csak az elmefuttatások dekoratív pompája marad. Mindez azért fontos, mert csak a művek állandó újraértelmezése nem engedi végérvényesen bezárulni a létrejött művészi birodalom limeseit. Persze az alkotás jelen idejében, s különösen olyan szerzőknél, mint Hamvas, Szentkuthy, Határ Győző, ahol a kísérletezés állandóan jelen van, a bezárulás még nem fenyeget. E művészi birodalmak figurái, tárgyai még önálló életet élnek a fikció idejében, vagy egyszerűen csak lebegnek mint elmosó-

dó emlékfoszlányok, megfakuló képek. Az már az alkotó képessége, hogy az eljövendő műértelmező szemében a birodalom múltját és jelenét kényszerített jövőként hitelesítse – így kell, így kellett történnie. Mindehhez elsődlegesen hozzátartozik a megnyilatkozás, a forma nyitottsága, képletesen szólva a művészi birodalom nyitott határai. A kísérlet pedig, örökösen az egészhez mért pozíciójában, már nem logikai kiruccanás többé, hanem az alkotói módszer meghatározó elve, amely feltételezi, hogy az alkotó maga is állandóan a „határvidéken” tartózkodik. Ha nem így történik, akkor a megáldott figurák, tájak és tárgyak végérvényesen a múlt felé fordítják arcukat; a kísérlet maga von áthághatatlan falakat a megértés elé.

A nyitottság elvét próbálja alkalmazni Szentkuthy első műve, a *Prae is*, lezáratlan kombinációk, lehetőségek foglalataként. Hamvas a *Karnevált* nevezi experimentumnak, mint „azt a műformát, amely az összes ajtókat nyitva hagyja, és az embert nem kényszeríti valamely kuckóba, és nem terrorizálja és nem ijeszt rá, hogy márpedig ebben a kuckóban élni és halni kell.” (19) Határ Győző elsősorban a *Golghelóghival* teremtett meg egy olyan műformát, amely kétségtelenül páratlan a maga nemében. Az előadását tekintve kilenc estére tervezett, Claudel *Selyempipőjének* „méreteit” is bőven meghaladó miraculum vagy poème d’humanité a legmerészebb formai kísérlete. Ha már nem fordította le Rabelais-t (erre ugyanis megbízatása volt), megírta az eredeti kései mását: a vásári gúny és blaszfémia szintjén, minden történetfilozófiai elgondolása foglalatoként.

Paradox módon a nyitottság és a kísérlet, a lezáratlan szemben áll a törekvéssel, amely az életművek egységesítésére, egészé alakítására irányul. Hamvasnál ilyen összefoglalást jelent a *Scientia sacra*, Szentkuthynál ugyanígy értékelendő az az elgondolás, hogy Balzac *Comédie Humaine*-jének mintájára foglalja össze írásait, s ilyen szándékra utal Határ Győzőnél a *Szélhárfa* sorozat, illetve a lazább összetartozást jelölő *Európai ezoteriák* cím is. Az egyetlen, a nagy mű, az opus magnum igénye a kísérlet végét jelenti az időben, illetve másfelől az „egészet” meghagyja úgy, mint nagyszabású, egyedi kísérletet.

Az esszék nyelvét kiszélesítő forma a művészet és a tudomány határvidékén sok tekintetben érzékelhető fikcióként is, az önálló tudományfű elgondolások pedig science fictionként. Határ Győző nevezi egyik rádiós könyvkritikájában Szentkuthy *Változatok egy ókori színház témájára* című „esszénovelláját” borgesí esszének. A fantázia kiegészítő ereje, amely Borgesnél is, Szentkuthynál is apokrifeket szül, valóban mutat hasonlóságokat, de a fikció alapja gyökeresen más. Határ Győző is „hamisít” (sok egyéb mellett) platóni dialógust, s büszkén konstatálja, hogy a turpisságot senki sem fedezte fel; de ki fogja ellenőrizni ezer és ezer oldalakon át, hogy bizonyos Irenaeus vagy Órigenész szövegek „filológiaiilag” rendben vannak-e? Ezek a téma- vagy motívum-egyezések elsősorban a hagyomány, mégpedig a közös hagyomány alapos ismeretéből, mintsem a módszertani rokonságból származnak. A művészi fantázia nem abban a mimetikus félálomban szövögeti káprázatos tudásával apokrif történeteit, mint ahogy azt Borges tette több mint fél évszázadon át. Borges esszéi ugyanis azt bizonyítják, hogy az egész, s elsősorban a történelem egésze értelmezhető a science fiction eszközeivel, de ha ez így van, akkor ez a megoldás azt is sugallja, hogy csak így értelmezhető. Ezzel pedig a science fiction megjelölés is értelmét veszti. Ilyen kizárólagosságig Hamvas sem jut el, ő is hagy alternatív megoldásokat. (Logikai értelemben főleg az egész életműre jellemző kettősség ilyen; a keleti kontempláció, a „mindig most van” elvének alkalmazása, ugyanakkor pedig az egész visszavonása egy mindent átfogó üdvtörténeti sémába, a par excellence időbeliségbe.)

Ahhoz, hogy Hamvas, Szentkuthy, Határ Győző apokrifjei feloldódjanak a fikció idejében, ahhoz túlságosan is nehéz ballasztok kötik őket a földhöz; a fantázia nyugodt szárnyalását túl sok furor és előítélet gátolja meg. Ha komolyan vesszük, amit a *fantázia* jelent, vagyis azt az erőt, amely képes a „minden” meg-jelen-ítésére, akkor azt látjuk, hogy ami előttünk áll, az nem a fantázia műve, nem fikció, hanem egy rekordgyorsasággal elfeledett hagyomány, amit csak végszükség esetén lehet „humán műveltségként” emlegetni. Bizonyos idő és értékelődés után egyfajta hagyományos *tudás* és *fantázia* közötti megszokott különbség elhomályosul. Jelen esetben ehhez hozzájárul az is,

hogy a gondolatok és a személyes létforma hitelesítette művek önmagában vett értékrendjébe befurakodik egy gyakran használt szó, amely *visszafelé* is minősíti a dolgokat: a krízis.

3. A *krízis*. „...a krizeológia keserű romantikája szüli a szórakoztató ipar számára az időgépen *hátrafelé* küldött halálfejes kivégző osztagok: megtorló expedíciók képzelgéseit; a múltak édes meggyalázásán érzett alpári kielégülést.” (20) – olvasható Határ Győző *A rákóra ideje* című könyvében. Mind Hamvasnak, mind Szentkuthynak, mind pedig Határ Győzőnek nagyon hasonló elképzelése van a XX. század szinte megszokottatlan krízis-hangulatáról. Az iménti idézet például tulajdonképpen ugyanazt mondja, mint Hamvas, aki a válságot nem revelációszerű ténynek, hanem a krizeológia agresszív öngazolásából eredő következménynek tartja. A válság, az egész múlt áttekintésének kényszere – akár apokaliptikus köntösben, akár nem – lényegében véve mindig is jelen volt az európai történelemben, s születésétől fogva az egész keresztény hagyományban. „...a mai eschaton nem következik a krízisből. A humánus világa mindig is ebben a helyzetben volt, csak az emberiség elrejtőzött előle és nem vett róla tudomást. Ma a helyzetet csak felismerjük.” (21) Hamvasra jellemző ez a sajátos nyelvhasználat, amely azt mondja, hogy az elfedett krízis passzív tény, ellentétben az *emberiség* aktív rejtekezésével! A Hamvas-mondat általános alanya, az emberiség, Ádámként bújik el a transzcendencia figyelő tekintete, relatíve saját bűne elől. Ez az a pont, amelyhez mérten Szentkuthy is részeg karneválnak látja a Theatrum Mundi színpadán nap mint nap előadott apokalipszist. „...És? Mint az egyházi év húshagyó keddeje után a hamvazó szerda..., a kabaré, a karnevál, a parókás velencei Welttheater vége, újra »style Saint Jean«, újra tömény Apokalipszis.” (22)

E három, többé-kevésbé hasonló vélemény annál is érdekesebb, mert más történetfilozófiai elgondolások húzódnak meg mögöttük. De az teljességgel világos, hogy ha a krízis egy a Theatrum Mundi színpadán szaladgáló allegorikus figurák közül, akkor lényegi megnyilvánulásai nem „odakünn” keresendők. A *Fekete reneszánsz* című *Orpheus*-füzetben olvasható egy Jelenések-kommentár, amelynek szerzője, egy „fiatal cambridge-i tudós”, a következőket írja: „Tudom hogy élet-halállal játszom, hogy rengeteg a veszély, sőt egész teológiám: a veszély. Pedánsan hangsúlyozom is: *nem* programot adtam, csak egy szubjektív állapotot jellemeztem. Ennek az állapotnak (az Istent végleg Istenné rögzítő apokaliptikus krízis állapotának) *keresése*: nevetséges játék volna, kreténség, infantilizmus.” (23) A par excellence krízis, amely a keresztény Isten képzetét lényegében minden eljövendő pillantás számára egységessé tette, reprodukálhatatlan. Ugyanakkor pedig – ehhez mérten – minden „más” krízis nevetségesnek tűnik. Az iménti megközelítés azonban mégis hagy valami kiskaput a „mindig krízis van” felfogás számára. Eszerint a válság – miként Hamvasnál – mindenekelőtt a „lélekben van” („egész teológiám: a veszély”), s nem abban a személytelen, dekoratív jellegű Világ-színházban, ahol szörny-maszkok váltják egymást a felvonások között.

A Theatrum Mundi teljes lefokozása mindazonáltal Hamvasnál történik meg. A megoldás egy ősi zsidó/keresztény felfogáson alapul, mely szerint a rossz nem létezik, lényegét tekintve nem más, mint a jó hiánya. A színház, illetve Hamvasnál a cirkusz, éppen a hiánynak, az absztrakciónak szól. Az arc nélküli tömegember produkciója a cirkusz, amely a rosszat, az Antikrisztust mintegy életre hívja; az Antikrisztust, aki eredendően nincs. „Mért van az az egész fene nagy díszelőadás? Senkinek se kell. Mindenki unja... Nem, az egész mutatvány senkinek se kell és a legjobban szeretnék már végre hazamenni, de nem lehet, kötélen kell táncolni és hurrázni. A cirkuszgazgató nem veszi észre, hogy az előadást az absztrakt személynek rendezi... Nincs közönség.” (24) Az absztrakt színház, a cirkusz a megjelenítés nyelvében sem tűr meg kedves tájakat, tipikus arcokat. Nem úgy, mint Szentkuthy néha infernalis színpadán, amely szinte mindig déli táj, s ahol még a németek és az angolok is napbarnítottan, olaszos szózataggal lépnek elénk. A cirkusz, éppen úgy, mint azok a helyek, ahol az „őskori tudás” megnyilatkozik, nem egyetlen tájkép (miként például Vörösmarty maga teremtette „őskorának” tere a pusztaság), hanem sok-sok, önmagában felismerhetetlen kép-részlet együttese, mozaik, vagy arabeszk. (Ha a *Karnevál* címében is szerepet játszik Schu-

mann, akkor talán az „arabeszék” is megenged egy hasonló apró analógiát.) A mozaik, az arabeszék a „széthullhatatlan” szimbóluma, hiszen olyasmint jelöl, amely egészként is külön-külön, töredékesen van; s ez a létforma az életmű „egész” jellegére is utal. És még valamire. Ugyanúgy, ahogy a mozaik egészként való látásához egy bizonyos távlatra van szükség (ami persze bizonyos szinten bármely festményre igaz), úgy szükségeltetik egyfajta parmenidészi távlat az egész megpillantásához. „Csak százezer évre érdemes berendezkedni” (25) - írja Hamvas. A mozaik egészként való megpillantásának távlatát egy olyan mánia teremti meg, amely a történelem tekervényes ösvényeihez többé nem enged visszatérni. A mű és szemlélője az éppen születés stádiumában megreked. Mozdulatlan és intakt világ ez, amely mosolyogva tűri az érveket és a szitkokat egyaránt.

Amiként Hamvas az őskori tudás elfeledésének történeti útját visszafelé, valahová az időszámításunk előtti VI. század környékére vezeti (ezt az időszakot nevezi Jaspers az „axiális ember” színreléptének, Keyserling a „szellem betörésének”), úgy ezt az időpontot Határ Győzőnél a patrisztika kora jelenti. A keletkezés korszakához való visszatérés annyit jelent, mint újra felvenni azokat az érveket, amelyeket a mindenkori orthodoxia, a gnosztikusok és montanisták, ariánusok és manicheusok egymás fejéhez vág-tak. Különösen a gnózis jelent olyan területet, ahová visszamerészkedve még a legjámborabb teológus is ritkán ússza meg eretnokség nélkül, ám Határ Győző esetében szó sem lehet arról, hogy megúsza volna. Teljesen igaza van Hanák Tibornak, aki azt írja, hogy hosszú évszázadokon át semmi sem „mentette volna meg attól, hogy művével együtt megégessék és kiátkozzák golghelóghizmusát. Ebből is látszik, hogy igaza van: kereszténység utáni korban élünk.” (26)

Bármilyen erős történetfilozófiai háttérrel rendelkezék is mindhárom életmű, mégis úgy tűnik, mintha ezek a művek valamiféle semleges időben fogalmazódtak volna meg, ahol bizonyos értelemben egyfajta „ünnepi rend” lép érvénybe. Mintha a legjobb és legsúlyosabb gondolatok állandó ismétlése tartaná felfüggesztve a történeteknek a mulandóval szemben kikényszerített értelmét. Baránszky Jób László a *Karneválról* írott kritikájában (27), mindenesetre erre a tényre tapint rá, amikor - jobb híján - az agyonkoptatott *átmeneti kor* kifejezést alkalmazza. De az átmeneti kor objektív értelmével szemben az ünnepi rend egyfajta természetes kívülállást is jelent; kívülállást a történelemhez mint efemer jelen idők együtteséhez viszonyítva. A Hajnal-Vácsi féle világtörténet ókor-kötetének előszavában a szerkesztő, Kerényi Károly saját ünnep-gondolatának kiszélesítését alkalmazza a történelem fogalmának körülírására. Az előszóban a Husserlnél bevezetett, majd Heideggernél teljesen más funkcióban visszatérő *epokhé* fogalom is szerepel. „A történelem - szemben a halálnak szánt életjelenségek elfolyó és összefolyó tömegével - maga is műalkotás: nagy nép, nagy ember alkotása. Közvetlen anyaga az idő, amelyet a történelmi korszakok ritmusává alakít át. A korszak egyesíti a mulandóságot a maradandósággal. A megfelelő görög szó (epoche) a megállást jelenti az új kezdet előtt, modern történetfilozófiai magyarázat szerint a szünetet, amely mindig előtte jár a teremtet pillanatnak...” (28) Az epokhé mint megállás az ünnepi gondolat előképe, még beteljesületlen reménység, amely azután történelmi keretek között valódi beteljesületlenségbe megy át. A felfüggesztés pillanatának konzerválása jelen van mind a három életműben, mint ahogy a művekben az ünnep is kitüntetett jelentőséggel bír. De csak pillanatokról van (lehet) szó, amelyek azután a „legünnepibb” gondolatokban válnak múlhatatlanná.

Konkrét történelmi értelemben viszont - miként Hamvas az *Ünnep és közösség*ben írja - „ünnep nincs. Nem is lehet. Ami van, csak hétköznap, néha világosabb, néha sötétebb. Mert az ünnep apokaliptikus természetű: az Utolsó Időben nyugszik.” (29) Ezzel szemben adott az állandó körforgás a Welttheater színpadán; boldog békeidők, szemben a barbárok nyugtalanító betöréseivel, majd engesztelő áldozat, győzelmi mámor vagy belenyugvás.

A „barbárok betörése” azonban egy szinten végérvényessé változtatja egy vélt vagy valós kultúra romlását, miként Hamvasnál a szakrális hagyományét. „A szent hely, a közös élet szent köre, a Temenos ég. A sötét nemzedék betört és felgyújtotta” (30) - olvasható a *Poeta sacer*ban. A deszakralizált léttel szembehelyezkedő és kívülről minden

bizonytalán mániákusnak tűnő életforma jelenti a gondolatok igazi hitelét. Az életmű egészének szintjén olyan erő ez, amely a hagyománnyal szembesülő ember krízisét újra és újra felmutatja, néha ünnep-közelben, néha a blaszfémia szintjén, de mindenképpen egyfajta „mindig” címkéjével ellátva. Azzal a rejtett vagy manifeszt állítással, hogy „mindig így volt”. Noha a jelen paradigmikus elgondolásait lecsupasztja az idő, bizonyítván, hogy mégsem volt mindig így, de ugyanez az idő a művészetek „mindig”-je iránt jóval kegyesebb.

Az a szinkretikus szellemi pozíció, amely véleményem szerint mind Hamvasra, mind Szentkuthyra, mind pedig Határ Győzöre jellemző, az egész illúzióját szigorú értelembe véve *művészetként* kínálja fel, jóllehet eredeti erudíciója a filozófusé vagy a teológusé. Az egyik legfontosabb kifejezési forma nyilatkozik meg az irodalomban mint „álformában”, az *imaginatio*, amely tudás és fantázia határait a legszélesebbre igyekszik tágítani, miközben az életforma a legszorgalmasabb alexandriai írnok teljesítményét mímeli. Az írás – látszatra – önálló életet él, mintegy ellensúlyozandó a gondolkodó embernek az egészsel szembeni „tériszonyát”, az író tekintélyes művek sokaságával bátyázza körül magát.

Miután mindhármójuk esetében a „grafománia” az írást mint tudatosan vállalt életformát feltételezi, az egész tevékenység a humán hagyomány formái jegyeinek nivellálódása ellenében hat. A vizsgált életművekre nézve mindez kettős következménnyel jár. Egyfelől az írás mint életforma válsága kerül előtérbe, másfelől viszont – paradox módon – annak a szinkretikus pozíciónak a védettsége, amely a nem tiszta irodalmi besorolásból fakad. Az előbbi persze elsősorban a tekhnét érinti, az írói mesterséget. Itt egy olyan önmagába visszatérő kör befutásáról van szó, amely jelképesen mindig is ennek az életformának az elit jellegét mutatta meg. Mindazok a képek, amelyek az archaikus pozícióban ülő, vagy térdelő írnokot, egy-egy iniciáléban a hagyomány átadásán szorgosan munkálkodó másoló szerzetest ábrázolják, az *írástudás* allegóriáit jelentik. Ezen allegóriák mögött egy olyan életforma rejtezik, amelynek értelmében az írás mindig tart, addig, amíg a toll ki nem hull a kézről. Az írás mint tekhné mindig is megtartott bizonyos archaikus vonásokat, amelynek ősképét az írnok ideogramma jelenti a feliratokon. Amikor egy elvontabb technika az írnok képét végképp eltörli, akkor az írástudás emez ősi allegóriáját a képzőművészet tartja életben. De ha jól megnézzük, ennek a folyamatnak a végén egy karikatúraszámba menő fotó áll, amelyet tégelyével láthat bárki. Ezek a fotók „munka közben” örökítik meg a toll mestereit, s „az író író” tautilógiával mégiscsak visszatérnek az eredeti ideogrammahoz. Ami mindezen ábrákban közös, az nem más, mint a tekhné kizárólagos megragadása, amely az írástudást egy hierarchikus rendbe sorolja be. Ez a besorolás pedig nem képes különbséget tenni mindazon gondolati formák között, amelyek megnyilatkozási módját az írás jelenti. A tekhné devalválódása jelenti egy életforma szorosán vett krízisét, s egyben a történelmi hagyomány válságát is.

Az írás „menedéke”, példa-értéke elsősorban azokban az intakt művészi birodalmakban rejlik, amelyeket a tradíció áttekintése során Szentkuthy világszínháza, Hamvas *Scientia sacrá*ja, Határ Győző egész keresztény aiont átértékelő *Antisummá*ja terem meg. Kétségtelenül erősen stilizált birodalmak ezek; az évtizedeken át lankadatlan erővel íródó művek rész szerinti érvényét, eredendően torzó voltát a végső összefoglalás kompozíciós kényszere (a *kompozíció* legfőbb és egyedüli értéke az életműben) próbálja összefoglalni. Függetlenül attól, hogy ez a szándék végül is beteljesedik-e vagy sem, az írás mint életforma a mű egészét egységes opusként jelöli ki, az életmű ebben a vonatkozásban úgy jelenik meg, mint a *könyv*.

4. „A *könyv*.” Szentkuthynál a hagyomány közvetítésének mindig visszatérő jelképes útját jelentik bizonyos apokrif művek kommentárjai. Ezek az apokrif művek, legyen szó akár a *Kanonizált kétségbeesés* elején olvasható „Mária cintolá”-ról, amelyen Szent Tamás élete írva áll, vagy azokról a keleti, bizánci iratokról, amelyekből Gerbert és tanítványa, III. Ottó tanul, a valós és kitalált források egyaránt a *könyv* auráját hordozzák. Hamvasnál az őskori tradíció letéteményesei – Manu, a Tao, Hénokh, vagy a tibeti *Halottak könyve* – mind úgy válnak megfoghatóvá, mint par excellence *könyv*. Az

alexandriai könyvtár pusztulásán elmélkedő Határ Győző ugyanezt a könyvaurát ízeletgeti és kínálja majd minden írásában.

A könyv, amely Proust gyönyörű meghatározásában saját üdvtörténetét is magában rejti („Un livre est un grand cimetière, où sur la plupart des tombes on ne peut plus lire des noms effacés”), elvesztette azt az „érzéki” jelleget, amely a benne foglaltakat a hagyomány rögzítésének, ugyanakkor pedig közvetlen tapasztalatnak tüntette fel. „Ádám Rariel arkangyaltól könyvet kapott. A könyv, héberül Sefer, körülbelül, mint a görög logosz, tudást és világosságot és értelmet is jelent. De mindenesetre valamit, amit bevésnek, vagyis szignatúrát” (31) – írja Hamvas. A széfer tehát itt eredendően kinyilatkoztatás, amely a későbbiek során egyre halványul, s a könyv – az előbbi Proust-hasonlat értelmében – elmosódott sírfelirattá válik. Ebben a formában a könyv a hagyomány útját követi, természetesen ugyanabban a radikális felfogásban, amely mindent a kinyilatkoztatás elfeledéséből vezet le. Eppen ezért a könyvvel való egyedüllet, s annak régi formája, a hangos olvasás, amely eleven szóként próbálta felidézni mindazt, ami a betűkbe merevedett, szintén radikális átértelmezésre szorul.

Hamvas sokat gúnyolódik azon az olvasón, aki a fotelben ül némán (ki nem ilyen manapság?), s pontosan úgy viselkedik, mint a kívülálló, aki az írástudást csak tekhnéként képes felfogni. A *Karnevál* első curtain lecture-jében már rögtön szembetalálhatja magát az ember ezzel a felfogással. „Ebben a komédiában, úgy látszik, tényleg nincs érdektelen fél, nincs páholy, vagyis a páholyban igenis mindenki benne van, és az ember minél tovább megy, annál nevetségesebb figurával találkozik. Az elbeszélő maga igazán gyerekes az ügyvivőhöz képest, de az agent spirituel is tökéletesen ártatlan ahhoz képest, aki elképesztő komolysággal a fotólyban kényelmesen elhelyezkedik, még rá is gyűjt, a könyvet kényelmesen kinyitja és olvasni kezd...” (32) Sok egyéb mellett ez a megfogalmazás is provokatívnak tűnik Hamvasnál, hiszen már a legelemibb gesztust, a hozzányúlását is megkérdőjelezi. Pedig nem arról van szó, mint évszázadok során annyiszor, hogy az író elmarasztalja az olvasót, miszerint az fafejű vagy túl tudós, az olvasásban kéjenc vagy éppen nem kéjenc, hanem arról, hogy a fotelben ülő kénye-kedve szerint ítélkezik: arról is, amit tud, s arról is, amit nem tud. A tudás és a nem-tudás szerencsétlen nivellálódása párhuzamos a könyvek „sorstalanságával”, tárgyakká való lefokozódásával.

Mindez kívülről talán akként fest, hogy az olvasó úgy véli: bizonyos mögöttes tudás birtokában a bizonytalanság és a zavar azonnal megszűnne. Pedig kétséges, hogy ezek a tények önmagukban perdöntőek-e, hiszen az ilyen irányú szándék egyenlő az „utánolvasás” végtelen regresszusával. Hamvas például többször is „kiszól” regényéből, de ezek a jelzések csak egyszerű grimaszként utalnak a külvilágra, amely olyan, amilyen, de ez önmagában még mindig nem magyaráz semmit. Például a következő párbeszéd: „Intelligens embernek mainapság csak úgy szabad kezébe könyvet adni, ha a szerző előre megmondja mit akar... ezek után a kész részt el se kell olvasnia. Mire a hang felkiált: amit ön csinál, az hülyeség. Én erre azt válaszolom: Elismerem, de nézze meg jól ezerkilencszázötvenet, aztán mondja meg –” (33) Az ilyen típusú pseudo-történeti utalás az ironikus tárgyalásmódon mit sem változtat, legfeljebb csak a „hülyeség” datálását könnyíti meg. A bizonytalanságot még fokozza az a kétely, hogy vajon az egész regény történésrendje és szereplői elhagyják-e egyáltalán a lélek határait, vagy pedig nem, s akkor valamiféle barokk allegóriával van dolgunk? A kérdésben rejülő bizonytalanság véleményem szerint elsősorban nem „megfejtésre” vár, hanem inkább „alkalmazkodásra”, vagyis egy merőben szokatlan gondolati pozíció elfogadására. A „beavatás” ugyanis ott rejlik a történetben, a Bormesterek történetében, nagyjából abban az időben, amely a szerző életútjának felel meg, s abban a kontextusban, amelyet a hamvasi *œuvre* jelképez. Nincs mögöttes tudás, mindennek az az életmű a vonatkoztatási pontja. S ha ez a vonatkoztatási pont körszerűen kibővül, akkor az csak az „alkalmazkodás”, a nem filologizáló okfejtések révén lehetséges.

A könyv a széthulló vagy széthullani látszó hagyomány végső foglalata, s egyúttal azé a mentalitása is, amely a tudást és a „habzsolás” érzéki örömét egymástól elválaszthatatlannak látta. Ennek a habzsoló mentalitásnak optimális keretet kínált a könyv-kultúra, de másfelől kifejezett korlátokat is, hiszen az *egészről*, a *mindenről* csak a könyv

„tud”, minden más csak részleteket, fragmentumokat hagyományoz. Hamvasnál sokszor visszatérő gondolat a tízezerbőrű tűzgyermek önvédése, a számtalan álarctól való megszabadulás, a lecsupaszított lélek elérésének misztériuma. Másfelől viszont az egyetlen, a végső mellett mindig ott van a lehetőségek végtelen halmaza (erősen hasonló módon, mint a *Prae*-ben), amelyet egyszerre kellene átfogni. „Tulajdonképpen minden állomáson le kellene szállni: az épületből kilépve minden irányba el kellene indulni.” (34) A két szándék a hagyományt illetően ütközik egymással. A lélek lecsupaszítása a könyv-kultúrával szemben elsősorban az alexandriai filológus „levedlését” jelentené, ami azonban sohasem valósul meg Hamvasnál sem, de Szentkuthynál és Határ Győzőnél sem. Az álarcok és a maszkok átfogó kultusza, amely rendkívül erőteljesen érvényesül mind Hamvasnál, mind pedig Szentkuthynál, feltételezi az „örök emberi” (Szentkuthy), illetve az „édeni ember” (Hamvas) persona nélküli arcát, s azt, hogy ez az arc megpillantható. Ezek az arcok azonban papírból vannak, mint a könyvek, vagy ha nem, akkor pergamenből, s már messziről érzik a könyv-szaguk. Amikor Szentkuthy arra szólítja fel Hamvast, hogy „Misztikus, maradj a misztikánál!” (35), akkor éppen úgy könyv-szagú életmintát vesz célba, mint a „tan” esetében, amelynek lényeges részeit jelentik a keleti hagyomány elemeinek az európai civilizációra alkalmazott megfeleltetései.

Szentkuthy Hamvas-kritikája kísértetiesen emlékeztet a Kerényiről írott bírálat hangnemére. (A kortársak közül csak ők ketten „érdemelték ki” ezt a közvetlen, keményebb hangot.) Ilyen megszegyenítő furorral csak az tud írni, aki a célbavett jelenséget közvetlenül és jól ismeri. Ahogy Hamvasnál mindvégig ott kísért a fantom, az alexandriai filológus alakja (saját megfogalmazásával: a könyvtáros, aki ízleli, szagolgatja a könyveket), úgy van jelen Szentkuthy egész életművét tekintve egy hasonló fantom, akinek alakja a legkorrektebb módon rekonstruálható. Egy múlt század végi vagy századeleji német szellemtörténész, egyetemi magántanár áll előttünk, ha nem is szalonkabátban, de dolgozószobája és magánkönyvtára teljes fedezékében. Kidobni e dolgozószobából még nem lehetett, jóllehet számtalan inzultust kellett elszenvednie. Véleményem szerint a neki szánt pofonokból jutott véletlenül néhány Kerényinek és Hamvasnak is. De bármily antipatikus is, ez a fantom hozzásegít ahhoz, hogy az egészről alkotott legtávolabbi gondolatok is a közös forráshoz, a hagyományhoz mint anyanyelvhez visszatáljanak.

A könyv, az egész, a „bekeretezett” hagyomány illúziója, olyan látvány, amilyenek önmagát a hagyomány belülről látja. A megőrzött tradíció a könyv elsődleges öröksége mind a három életműben. Az egész e szimbolikus kifejeződésén túl azonban látnivaló, hogy módszer tekintetében a művek a legkevésbé sem ragaszkodnak a tradícióhoz mint valami kötöttséghez. A kultúrtörténeti példák, analógiák, parafrázisok mindhármuknál olyan sűrűséget érnek el, hogy óhatatlanul is elsöprik azokat a fogódzókat, amelyek az irodalmi művek klasszifikációjához a rendelkezésünkre állnak. A legkézenfekvőbb lehetőséget azok az analógiák jelenthetik, amikor valamely jelen időt egy másik, múlt időnek feleltetünk meg. E század költészetében például külön toposzt lehetne felvenni „antik parafrázisok” címmel, s ide kerülnének egymástól mind a forma, mind pedig a színvonal tekintetében olyannyira különböző költők: Kavafisz, A. Durrel, Heath Stubbs, Valéry, Jouve, Mandelstam stb., akik által az antikvítás „költői” hagyománya a XX. században létrejön. Amíg az analógia közvetlenül a történelemre irányul, a tájékozódás nem okoz gondot, de amikor a kifejezés már messze maga mögött hagyja a historikus megfeleléseket, akkor a Mediterraneum stilizált vizei helyett egy már azonosíthatatlan óceán képét pillantjuk meg. Mint például Saint-John Perse *Bóji* esetében, ahol egy hatalmas és lenyűgöző, ám anonim birodalom képe a természet metafora-bázisa, a vegetatív létezés felé hajlik. A hatalmas arányokat persze pótolhatja szűkös tér is, ahogy például Hamvasnál a majd minden létezésről megfosztott déli táj: a kolonoszi liget, vagy Patmosz szigete, a megvilágosodás, a beavatás helye. A hely, az irodalomtörténeti toposz fogalma értelmében nem, vagy nem feltétlenül azonosítható; arra, hogy a megvilágosodás színtere legyen, elvileg minden hely megfelel. Lehet, hogy a *Karnevál* absztrakt tere is tudatos döntés következménye, hiszen – mint azt például az

Antik és modern tájkép (36) című tanulmány is bizonyítja – Hamvas *szakrális táj* fogalma a legapróbb stilizált jelzésekből is összeáll.

Saint-John Perse *Bójáiban*, de méginkább az *Anabasisban* benne rejlik az *utazás* kulcsfontosságú, mindhármukat jellemző motívuma is. Az utazásban egyesül a múltkultusz az – ebben a vonatkozásban – történelem előtti vegetációval, akár úgy is, mint aranykori jelzésekkel. Az utazás jegyzetei, halmozott töredékei a történelem, a hagyomány fragmentumaival a természet egészét óhatatlanul is szembeállítják. Hamvas megoldása erre, hogy a fragmentum csak „káprázat”, maga a látászat, mely a megvilágosodással, a megismerés déli fényével egyszerűben eltűnik. Szentkuthynál a túlbujánzó tenyészet a történelmet – mint őserdő a romvárost – állandó elnyeléssel fenyegeti, miáltal a megismerés napja, mondhatni, természetes árnyéket vet. Határ Győzőnél viszont a töredék az időbeliség szimbóluma, a hagyományozás tulajdonképpeni útja, a keresztény aion szemszögéből nézve. Ahogy Juliánosz mondja: „...A játszma véget ért. A Halott Hébeus üres pogány világa tart, barbársága leszakad – rá a birodalomra: nem az én dolgom. S már hogy Amaz, a Teste Dögével a mennyégen elaluszik: innen kezdődik Heliosz-Mithrasz teljes napfogyatkozása... Befalaztatásom az idő falába a mai nappal megpecsételtetett...” (37) Való igaz, a Halott teste eltakarta minden más volt idő Napját, hogy ezáltal az *egyetlen múlt* teremtett voltára ráébresszen. Ez a konstelláció pedig más időket szükségeszerűen árnyékban, töredékben hagy. A „befalaztatás” mindazonáltal végérvényes, nem marad más hátra, mint az üdvrend alakulását bevárni. Ez azért is fontos, mert mindhármójuknál, különösen pedig Hamvasnál, érezhető valamiféle, az üdvrenddel szembeni felfokozott türelmetlenség, amely még a legnagyobb erőfeszítéssel kialakított életformát, és az egy életen át frott műveket is sietve viszi egy eljövendő végkifejlet (katakлизma, megvilágosodás, megváltás?) felé – engesztelő áldozatul. Erről szól a *Karnevál* vége is, ahol a szerző legszemélyesebb énje, Vidal könyvtáros kilép a történetből, illetve egy másik olvasat szerint, elköszön saját imaginációjától. „Készüljetek a nagyszerű ébredésre! Csak ott lehetnék. Legalább a kapuig érjek, az ígélet földjére legalább egyetlen pillantást vethessek, egyetlenegyet –” (38) Olyan ez a befejezés, mint ha valaki fordítva kezdené el olvasni a *Zarathustrát*, s odáig jutna el, hogy az Alapító éppen lejött a hegyekből, ahol magányos meditációinak évei teltek.

Határ Győző Juliánosz-regényének végén egy álomról számol be, miszerint a regény creaturái, a holtak meglátogatták őt, s mindegyik ellenőrizni akarta saját sorsát – a könyvből. Az álom teljesen Jung *Septem sermones ad mortuos* című Baszileidész-parafraízára emlékeztet, ahol a holtak követelik a tanítást, de ugyanakkor az üdvrenddel szembeni türelmetlenség példája is lehet: itt mindenki tudni akarja, mi lett a sorsa. A sors tudása a legátfogóbb fikciós kényszer a művészet számára, s amikor az író az eljövendőre bizza maga s műve sorsát, már egyben rendelkezik is felőle. Ez a rendelkezés mindhármójuk esetében az, hogy az életművet mint torzót egészként, „a könyvként” próbálja érvényesíteni.

A Hamvas, Szentkuthy és Határ Győző által képviselt szinkretikus szellemi pozíció a hagyomány átfogó kríziséből, a hagyományos értelemben vett filozofálás hiányából származik. De mindaz, ami az észszre koncentráló gondolkodás kerülőútjaiból a lehető legaktuálisabban következik, sokszorosan meghaladja ennek az összehasonlító írásnak a kereteit. Mi az oka, hogy a magyar szellemiség szinte mindig is beteges állhata-tossággal fordul el a filozofálástól, annak minden, egyes szám első személyben vállalandó erőfeszítésétől és „veszélyétől”? Miért van az, hogy az e szempontból számottevő megnyilatkozások végül is gondolkodói kerülőutakra kényszerülnek? Mert ez a tény már önmagában is legalább akkora csőd, mint a válság, amely a történetfilozófia tárgya. Vajon mi más magyarázhatja a kerülőutak mögött megbúvó erőfeszítést, mint annak reménye, ami a Claudel *A selyemcipő* című drámája elé illesztett közmondásban olvasható – „Isten görbe vonalakkal egyenesen ír.” Ebből a mondatból, hogy igazán magyárosan hangozzék, hiányzik egy is. De ez aligha fontos. Isten ugyanis valóban egyenesen ír görbe vonalakkal is, de az ember nem. Ezen a szinten már teljesen megmagyarázhatatlanok a kerülőutak.

A „könyv”, amely mindhármójuk esetében hagyomány-áttekintés, ugyanannak az aurának a következménye, amely a történelmi áthagyományozást és magát a krízist is

egyetlen metaforika kereteibe foglalja. Személytelenség és személytelen erőszak, fragmentumok és torzók, mind egyetlen erőnek engedelmessé válnak, amelyről Hamvas azt írja, hogy „léggör, amelyben a márvány megrothad”. (43) Kétségtelen, hogy azok a birodalmak, amelyeket Hamvas, Szentkuthy és Határ Győző megteremtett, nehezebben rombolhatók le, mint kézzelfogható hasonmásaik. De az is valószínű, hogy legfőbb jellemvonásuk – az egészhez mért torzó voltuk – végül is számol a rombolással, a tradíció esetleges radikális átalakulásával. Ezt fejezi ki az a nyugtalanság is, amely a múlt felé tekint előre, a múlt felé, ahonnan ugyanez a nyugtalanság már lekopott, lehiggadt tapasztalatként érkezik felénk. De ami igazán átörökökíthető, az éppen a túlfűtött szellemi izgalom, amely könnyen találkozhat az eljövendő szellemi fogékonysággal. Olyasmint ez, mint amit a modern környezetben álló antik szentély fejez ki romos oszlopcsarnokaival, hiányos reliefsjeivel. A szentély igazi aurája az imaginatio, s csak másodsorban mindaz, ami övezi: homok, fák, virágillat, az oszlopok közt ki-bejáró szél. Benne egy múlt idő óhaja fejeződik ki: hogy olyan legyen, mint volt. S mindaddig, amíg ez a kényszerítő sugallat meghallgatásra nem kerül, a szándék reménytelenül feszül neki a természet erőinek, az eléje tornyosuló időnek; nyugalmat nem talál.

(E tanulmány egy Szentkuthy Miklósról írott, az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készült monográfia egyik fejezete.)

JEGYZETEK

- (1) Lukiánosz: *Filozófusok árverése*. (ford. Jánosy István) in: *Lukiánosz Összes Művei I.* (Bp. 1974.) 368-369.
- (2) Határ Győző: *Éjszaka minden megnő*. (Bp. 1986.) 245.
- (3) Határ Győző: *A rákóra ideje*. (Auróra Ezotériák 4. London, 1982.) 14.
- (4) Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. (Bp. 1986.) 195.
- (5) Varga Domokos: *Az Élet és Irodalom látogatóban Szentkuthy Miklósnál*. ÉS, 1969. május 17. 12.
- (6) Vas István: *Egy igazi avantgardista. Szentkuthy Miklós*. in: *Az ismeretlen Isten*. (Bp. 1974.)
- (7) *A Válasz a lejtőn*. in: *Szabad Nép*, 1949. szeptember 25. 9.
- (8) Balassa Péter: *Egy beszédmód körülírása. Hamvas Béla olvasásához*. in: „Újhold-Évkönyv”, 1986/1. (Bp. 1986.) 319.
- (9) u. o. 321.
- (10) Hamvas Béla: *Egy csepp a kárhozatból. Silentium II. Vigilia*, 1984/12. 944.
- (11) Mattheusz János: *Hamvas Béla*. in: Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. (Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1985.) 43.
- (12) Határ Győző: *Lélekkarangjáték*. (Auróra Könyvek, London, 1986.) 670.
- (13) Határ Győző: *Közpönyeg sors. Julianosz ifjúsága*. (Auróra Könyvek, London, 1985.) 268.
- (14) Szentkuthy Miklós: *Műveltség és irodalom*. in: *Műzsák testamentuma*. 84-85.
- (15) Szentkuthy Miklós: *Szerb Antal*. in: *Műzsák testamentuma*. i. m. 77.
- (16) Szentkuthy Miklós: *James Joyce*. in: *Műzsák testamentuma*. i. m. 108.
- (17) Szentkuthy Miklós: *Arc és álarc*. (Bp. 1962. és 1982.) 591.
- (18) Balassa Péter: i. m. 314.
- (19) Hamvas Béla: *Karnevál I.* (Bp. 1985.) 150.
- (20) Határ Győző: *A rákóra ideje*. i. m. 88.
- (21) Hamvas Béla: *A világválság*. (Bp. 1983.) 63.
- (22) Szentkuthy Miklós: *Remete Szent Árpád stációi. Új Írás*, 1986/11. 9.
- (23) Szentkuthy Miklós: *Fekete reneszánsz*. in: *Szent Orpheus Breviáriuma I.* (Bp. 1973.) 272.
- (24) Hamvas Béla: *Henoch. Silentium I. Vigilia*, 1984/11. 850.
- (25) u. o. 851.
- (26) Hanák Tibor: *Vonulástan*. in: *A filozófia: kritika*. (Bécs, 1980) 213.
- (27) Baránszky Jób László: *Esszétrő regénye. Új Írás*, 1985/9. 122.
- (28) Kerényi Károly: *Bevezető az Egyetemes Történet I. Az ókor története*. című kiadványhoz. (Bp. 1941.) XI.
- (29) Hamvas Béla: *Ünnep és közösség*. in: *A láthatatlan történet*. (Bp. 1943.) 185.
- (30) Hamvas Béla: *Poeta Sacer*. in: u. o. 118.
- (31) Hamvas Béla: *Henoch*. i. m. 847.
- (32) Hamvas Béla: *Karnevál I. i. m. 10*.
- (33) u. o. II. 476.
- (34) Hamvas Béla: *Kierkegaard Szciliában*. in: *Esszépanoráma III.* (Bp. 1978.) 92.
- (35) Szentkuthy Miklós: *Gyermek keresztes hadjárat*. in: *Műzsák testamentuma*. i. m. 156.
- (36) Hamvas Béla: *Antik és modern tájkép*. Forrás, 1943/szeptember.
- (37) Határ Győző: *Közpönyeg sors*. i. m. 577.
- (38) Hamvas Béla: *Karnevál II. i. m. 643*.
- (39) Hamvas Béla: *Henoch*. i. m. 856.

Csikók, lányok, elmenőben

I.

Ezt a levelet – ezt az egyet! – elküldtem a márkinak. A másolata megmaradt. Talán hogy sokáig fájjon? Mindegy, eltettem, ám (valószínűleg később) mellétűztem egy másikat, amelyet pár évvel azelőtt én kaptam egy kapitányomtól, aki abban az időben ősztől tavaszig az északkeleti hágó felől fedezte a szállásunk nyugalmát. Miért tűztem a kettőt egybe? Hogy csonkítsam vele a gyászom pompáját, szürke csikot húzzak a mélyfeketébe?

Azóta összekeveredtek a színek. Még ez a kettő is.

De Laville márki,

nem emlékezhetsz az első levelemre. Igaz, a többire sem, bár évekkel ezelőtt négyet vagy ötöt is írtam Neked. Ám egyiket sem küldtem el. Persze: minnek a címzett kezébe juttatni azt, aminek értelmet csak a megfogalmazás öröme adott? Miért elrontani ezt az örömet azzal, hogy oktanul sebet ütök valakin? Ha fogalmazvány marad, akkor megszólítás nélkül és a szívem szerint kezdhetem, mint például azt az elsőt – ma is emlékszem rá! – szó szerint így: „De Laville márki, hidd el nekem: már Te sem vagy elég fiatal ahhoz, hogy büntetlenül lehess buta.” A bázeli lányról volt szó már akkor is.

Most előljáróban őszinte tisztelettel köszöntlek. Vagyis ezt a levelet a futárod kezébe szánom. Kiemelem, hogy becsülni végül is megtanultalak, bár kedvelni sosem foglak. Ellenfél maradsz, de ellenség többé nem leszel. Mérkőzni valószínűleg még fogunk a csapataink élén, de egy lány kitárt karjáért már soha.

Mert hiszen meghalt. Ahogy megírtad. Miért is írtad meg? És miért küldted a hírt személyes futárral, a hivatalos küldetésben járók jelvényével, menlevelével, magadra vállalva a titkos egyezkedés-ajánlkozás hamis látszatát? A megbízhatóságod hírét pusztán azért teszed kockára, hogy egy lány halálhírét a tudtomra add. Miért? Útni rajtam? A bizonyosságért, hogy az ütésed telibe talál? Vagy hogy a gyászolók elképzelt menetében ketten legyünk? Hogy elszorult szívvel én is melletted lépegsek?

Mindegy.

Így most már ennek a bázeli lánynak az élete (látod, a nevét még mindig fáj leírnom!) énelőttem örökre Veled kezdődik és Veled fejeződik be. Mintha ez az élet kifeszített húr volna az íjad két ágára erősítve. Akkor is, ha a feszítő erő – ismerd el! – nem a Te karod volt, hanem maga a vágy a húrban, amely a nyílveesszót sokszor és messzire röpitette a kezed közül. Csakhogy Te voltál az – még az is Te voltál! –, aki az utolsó repülés után ezt a nyílveesszó-lányt elkallódva, összetörve, hasznavehetetlenül megtaláljad.

Úgy képzeltek el, hogy most, amikor rá gondolsz, kibámulsz a várból. Nem a vártorony magasából, hanem a lovagteremből, onnan, ahol a legkisebb fölajdulást is kiadósan kongják vissza a falak. Igen: abból a teremből, ahol a magányt a legsúlyosabb elviselni, hiszen egy sóhajrást is címerek, fegyverek, festmények tömege ad egymásnak tovább.

Ilyen teremben ülök most én is.

Föloldódtam a híredtől, mert többé már nem kell veszélyek között, nyomorban, a test uzsorásainak a kezében vagy menhelyeken elképzelnem. És mert megnyugtató, hogy a híred annyi idő után is így belém hasított. Igazában jók ezek a nagy fájdalmak, bár kívánatos, hogy jókor fájjanak.

Ki másnak írnék róla, mint Neked?

Azt írod: Tőled is elment, már régen a nyomát vesztetted Te is. Nekem több szerencsém volt: amikor tőlem ment el, én az útját nyomon követhettem a táborodig. Azt is tudom, hogy mitőlünk valójában nem ment ő el soha. Még most sem, amikor (ahogy írod) a hegyek közt találtak rá csapdákat bejáró katonák; a hóban, de úgy, hogy az arcot, az egyik lábfejet meg a bal kezét csuklóstul farkasok harapdálták le a testből. Abból a felejthetetlen testből! Ennyi maradt hát, és még ez sem magyarázatul egy zuhanásra, lerokkadásra, amelyet mi is okozhatott? Kimerültség? Kétségbeesés? Hajszolók szfvóssága? Fásultság, elakadt lélegzet, életundor, kihagyó szívverés? Ki tudhatja? A magyarázat örömét önmagának őrizte meg, mint mindazok, akiknek sikerült elrejtteni a haláluk titkát.

A katonáid (vagyis a zsoldodban álló vadorzók) rátaláltak, ahogy írod. Azt is tudatod, hogy abból, amit a jéggé fagyott hó a farkasoktól épen megőrzött, azt a testet senki máséval nem lehetett összetévesztened. Elhiszem. Akkor is, ha fáj, hogy ilyen aprólékosan ismerhetted. Fáj, ha kétségtelenül igazad van is. Jogosan, bár fölöslegesen hivalkodsz vele.

Már csak arra kérlek: küldj egy szemtanút, aki pontosan és becsületesre állítja, hogy melyik völgy milyen pontján, melyik megjelölt lucfenyő alatt temettétek el. A helyet nem szándéksom fölkeresni – zárándokútra sem készültem soha –, de meggyőződésemmel, hogy igazán csak akkor ismerék valakit, ha a fölöslegeset is tudom róla.

Cserébe Neked adom a csikómat. A szemtanúd magával viheti. Miért adom? Miért ne adnám. Ha az a lány nincs már, ha a farkasok még az emlékét is bemocskolták (énnekem, kimondom, undorítóbban, mintha egy tucat zsoldos gyúrta volna az utolsó lélegzetéig maga alá), akkor csikóm se legyen. Ott fűnt az Isten vegye végre észre, hogy mindent éntőlem még ő sem vehet el. A teljes kifosztásomban megelőzhetem.

A csikómat adom, nem a csikóim közül egyet. Megérett a betörésre. Nemrég még volt egy ember a táboromban, aki kedvem szerint törte volna nyereg alá, mert puha hangja volt (a fölvert fadjkakast is utánozni tudta), és máshogy beszélt a megriadt lovához, ha az erdő mélyén borz bukkant elő vagy ostobán felszökő őzek. Ennek a katonámnak hangja és térde volt a lovakhoz, de mi kell más egyéb? A csuklók, a zablát feszítő kar és a sarkantyúk csak azoknak valók, akiket nevelés tett lovassá és nem a Teremtő maga. Ez volt az egyetlen ember körülöttem, akire azt a

csikót rábízhattam volna. Pontosabban kettő. Ám én, a második, megöregedtem. A hangom elrekedt, és hogy mindent kimondjak, én sosem a térdemmel neveltem a lovakat, hanem a derekammal, a testsúly ösztönös ingásával, a súlyelosztásban pillanatonként tudatott szándékkal. Ámde ehhez nem engedelmes ló kell (az annyi van, amennyit csak akarsz), hanem engedelmes derék. Hajlékony, odaadóan szolgálatkész derék. Ami nincs már. Csakhogy az a katonám sincs már. Szerencséje volt, amikor nyár elején a brandenburgiak fogságába esett: a győztesek a diadal mámorában megelégedtek azzal, hogy azonnal elcsapják a fejét.

Pótolhatatlanokra gondolok, azért jegyeztem ide ezt is.

De Laville márki, úgy bízom kezébe a csikót, hogy azt sem tudom, Te majd hogyan töröd be. Még azt sem, hogy örömdöbben, amikor először meglátod, Te magad próbálad-e nyereg alá törni – azt remélni is alig merem, hogy ha így is volna, a nyeret is magad simítod a hátára, és ráadásul olyan nyeret, amely évek óta szívta magába a tábori életre szabott nadrágod páróját – vagy kiszemelsz rá egy dragonyostisztet, akiben azért bízol meg, mert szüzességüket kevélyen védő lányokat is tudott maga alá fektetni a második találkozás előtt. Ennekem ez már mindegy: ha a szemtanú itt van, a csikó a Tiéd. Ezzel a csereajánlattal az Isten kívánságát is követem, aki elvárja tőlünk (ha a Szentírásból nem is tudok rá passzust idézni), hogy a sokért sokkal fizessünk. Én a kapott rosszat, ha tudtam, mindig bőkezűen fizettem vissza. Most megpróbálok a jót is. Ha nem is Te adtad, az a lány – az egyetlen téli szállás az életemben, amelyet napfény ragyogott be – a Te táborodból érkezett. Akaratod ellen. Hogy őszintébb legyek: a tudodon kívül. Most, amikor az értékét a veszteségem súlyán mérem, ezért a kijátszásodért tékozlóan kívánok megfizetni. Ráadásul azért is fizetni akarok (megfizetni, letudni, az emlékezetemből kisöpörhetni), hogy velem együtt Te is tudod: egy lány teste még sebhelyekkel is szép lehet. Azok a sebhelyek nem elcsúfították, hanem mintegy földíszítették, mert mi nem a forradások számtalan nyomát láttuk a bőrén, hanem a bátorságtól mámoros szemét, ahogy önszabdaló tetteinek nekilát.

Ha válaszolnál, újabb levélre ne számíts tőlem. Ezzel a levelemmel mindkettőtöktől elbúcsúztam.

Ami téged illet, kívánom, hogy fájdalmaid oka ezentúl csak fegyver legyen.

A másik, a régebbi, a nekem címzett így hangzott:

Generális uram,

első szavaimmal az Egek Urához fohászok: tartsa oltalmazó szemét Terajta nehéz óráidban, csaták forгатagában, menetelések kínjában, régi sebek fölhasadásakor, járványos lázak idején, az egyedüllét szorongásában, cselszövek gyűrűjében, asszonyi hútlenségek kiderülésekor, ámen.

Tudatlak, hogy minket az egészség megőrzött mind a mai napig. A hó olvadóban; már csak a fiatal fenyvesek alatt vannak fehér foltok. Nagy nyugalom van mindenütt. Portyázók felbukkanásáról, haramiák garázdálkodásáról hitelt érdemlően nem hallottam semmit.

Továbbá tudatlak, hogy a rám bízott készleteket tisztességgel őrzöm.

Ami elfogyott, amit belőlük a szükség elvenni parancsol, azt följegyzem napról napra.

Arról is tudatlak, hogy Szent György napján beállította a szállásodra egy leányzó. Téged keresett, Generális Uram, és amikor megtudta, hogy messze jársz, nem akarta elárulni a nevét. Leírom Neked, hogy eldönt-hesd: igazán ismerted-e, vagy csak szélhámoskodni akart. Nem volt csúnya lány, bár az arcából hiányzott a harmónia igazi bája: széles volt az áll, magas a homlok, erősen ívelt az orr. A teste forradásokkal volt tele. Nem szép egy lánytest forradásokkal: a nyak hosszában, könyökhajlatokban, a csuklókon, mind a két csuklón, több is. Ez a lány azt állította, hogy ismer, jól ismer Téged. Hogy egy régebbi télen sokszor voltatok együtt, még a téli szállásodat is megosztotta Veled. Csakhogy én emlékszem a beszélgetéseinkre Nagyuram; én a szavaid leírásából tudom, hogy milyen volt az a szóke lány Bázeltől; én őt még ma is olyan tisztán látom magam előtt, mintha – bocsáss meg – az én éjszakáimat ragyogta volna be. Ez itt kedves volt, mutatós, mulatságos, kíváncsú; de soha nem marasztottam volna meg, ha elhiszem, hogy Tóled rablom el vagy veszem át.

Ezután elszámolások következnek.

II.

Mindent túl fogok élni, tudom. Hiszen még a szépet is sikerült. Azt a délutánt például a préházak tövében, a piros-sárga-arany napsütésben, amikor egyszerre fölkiáltottam, hogy aki ma délután nem boldog, az nem is lesz soha.

Brigitte ott jött mellettem, igaz.

Amikor lementem Odesszáért, akkor is így sütött a nap. Mint a préházaknál, akkor. Kettős ősz volt akkor is: az évszak szerinti, és ráadásul alkonyat volt, a naponként ismétlődő ősz. Mind a kettő tökéletes. A nap éppen lemenőben: emlékszem, a szemembe sütött, elvakított, a lovaknak csak a körvonalát láttam. Mintha a nap mögött legelnének, és mintha a nap áttetsző volna. Tündöklő fényesség volt a lovak hasa helyén, és e körül a vörösarany fényű has körül csupasz őszi ágakként látszottak a lábak, sörények, fejek, csapkodó farkak. A rétet hosszában árnyék szelte ketté. A határában mentem, de még a napos oldalán. Behúzódhattam volna az árnyékos részbe is, ott nem zavart volna a nap. De inkább a hunyorítást választottam, és a lovakat a fénylő hassal.

– Odessza! – kiáltottam feléje messziről.

A csikó fölkapta a fejét és már jött is. Ügetve. Nyakamban teli tarsoly lógott, mintha ajándékkal megrakottan mennék barátok közé. Belemarkoltam és nyújtottam a zabot Odessza felé. Nem azért, hogy csalogassam. Odessza a látomra jött. Ha semmit sem nyújtok, semmit sem szólok, akkor is jött volna. Mi ketten éreztük egymást.

Hagytam, hadd nyalja végig a tenyeremet. Aztán újra nyújtottam egy marékka.

Gyere, mondtam neki.

Jött, követett. Az árnyéka elém vetült. Hosszú árnyékunk volt, méterekkel haladt előttünk.

A többi közül az ír kanca kapta föl elsőnek a fejét. Messze mögöttünk volt,

a rét túlsó sarkában. Ezek ketten mindig elhúzódtak egymás mellől. De hallottam a patái dobogását, egyre közelebről. Mellénk vágtatott, aztán kitért Odessza oldalára és lépésben jött velünk. Az elzászi először csak fölnyerített, meglepetten, szorongva, tiltakozásként. Aztán ő is közeledett. A svéd kanca szemből jött, és vagy húsz lépésre tőlünk megállt. A magyar féloldalazva a rét csücske felé tartott: oda, ahol a tisztjeim vártak. De egyik ló sem jött hozzám, pedig látták, hogy Odesszát zabbal etetem.

Nem néztem rájuk, a katonákra sem, csak mentem Odesszával a magas fűben. Csodálatos ősz volt abban az évben: a legelők még október végén is úgy zöldelltek, mint nyár küszöbén. Mentünk a magas fűben, ebben az időszerűtlen frissességben, és közben Odessza a köntösöm oldalát nyaldosta, nyálas-habos lett tőle a selyem a karom fölött. Nem néztem a körém gyűlt lovakra, erre a búcsúztató gyűrűre, nem néztem semerre. Nem lesz rossz dolgod, ismételttem egész úton. Csizmám orrát belepte az árnyékos rész harmata, mert ahogy a nap oldalt húzódott, a fűvet máris ellepte a rácsapódó pára. Nem lesz rossz dolgod. Az Isten verje meg.

A közeledtemre valaki vezényszót kiáltott. Fegyverek csördültek, sorfal nyílt előttünk. A tisztjeim úgy gondolhatták, hogy ha én fogadási díszbe öltözöm, őnekik is meg kell tenniök a magukét.

Menjete a francba, mordultam rájuk. Tűnjetek el.

Nem haragosan mondtam, csak úgy kibuggyant belőlem. Zavarban lehettem. Igen, mert bántott, hogy ennyien látják ezt a ceremóniát, amelyet egy csikóért rendezek, és hogy van merszük segédkezni hozzá. Tűnjetek el, igen, tűnjetek el, hogy ne szégyelljem érte magamat. De ne így, ilyen lekapott fejjel, ilyen oldalazva, hé! Ne így, mintha ti szégyenkeznétek, és nem én, a jelenet miatt! Egy áruláson kapott várórséget ettől még akár holnap lenyakaztatok, a kettőnek nincs egymáshoz köze!

Odessza harapdálni kezdte a tenyeremet. Nem a fogával, csak a szájával, azzal a széles, habos izomgyűrűvel. Az egész kezemet, körös-körül. Hülye, szóltam rá, amire abbahagyta. Ott állt mellettem, oldalt döntött fejjel, kedveskedően; és fölneézett rám, alulról, mint aki nem tudja, hogy most mi következik.

Odaintettem egy lovászt, és felé dobtam a zabos tarsolyt.

A sátorban lehajítottam a köntösömet.

– Égessétek el.

Miért éppen ezt vettem magamra? Utoljára akkor volt rajtam, amikor azt a gyertyamártót lefejezték. Tíz éve? Ma is előttem van az őszülő fejével, ahogy körülményes gonddal hajtja a tönkre, hogy a pallos feladatát megkönnyítse. Azt az ítéletet – máig sem győzöm ismételni – a város elöljárói kizsarolták belőlem. Hogy is hívták azt a várost? Furcsa neve volt. Ha egyszer lesz egy komisz csikóm, nem adok túl rajta: arról a városról nevezem majd el, és fölnevelem.

Fölnevelem? Dehogysis. Csikót én már nem nevelek többet. Ezentúl kivénült lovakat őrzök, horpadt hasú kancákat. Az állukon megőszült a szőrzet. Szemük hályogos. Még mindig jönnek felém, ha a karám közelébe érek, és keresik a kezemet. Olykor úgy gondolom, hogy már nem is kenyérért, hanem megcsókolni.

Odesszát az első gazdája keresztelte el. Ő sem az első volt; valószínűleg az

elsőtől lopta. Vagy az első tolvajtól vette meg. Ki tudhatja azt a lovaknál? Mint az asszonyok, úgy járnak kézről kézre, és minden új birtokló azt hiszi, hogy ő a második.

Akitől én szereztem, az értett a lovakhoz. Zsoldoskapitány volt. Svájci. Volmernek hívták. Vasfegyelmet tartott, önmagához is kíméletlen volt, és úgy tudott inni, hogy még a horvátok között sem akadtt, aki állta vele a versenyt.

– Kié ez a csikó? – kérdeztem tőle, amikor a kíséretében egyszer végigjártam a zsoldosok szállását.

– Az enyém.

Ha nem az övé, akkor is ezt feleli, tudtam. De nem firtattam tovább. Mentünk, és én számoltam a gúlába rakott fegyvereket.

– Eladó.

Volt ott minden. A puskák, mordélyok egész Európából sereglettek a sátrak tövébe. Meg kardok, kopják, szablyák, pallosok, csákányok, dárdák, mindenféle.

– Nálatok könnyű megismerni, hogy melyik fegyver kié.

Csak bólintott, és aztán megismételte:

– Eladó.

– Hogy hívod?

– Odesszának.

Kiértünk a sátrakon túlra. A szürkületi félhomályban megindultam az órszemek felé.

– Mi ma este a jelszó nálatok?

– Odessza.

– Honnan szerezted ezt a lovat?

Csak hunyorított. Továbbmentünk.

– Hány órsőd van kint?

– Ott a füzesben egy, fent a jegenyénél a második. És a kukoricás két végében egy-egy.

Hibátlanul voltak kiállítva.

– Azt nézzük meg, a kukoricásban, balra.

Az volt az egyetlen órszem, amelyik jöttünk nem vehette észre.

Amikor a tábor zaját már nem hallottuk magunk mögött, Volmer megállt. Alacsony ember volt, feketés hajú, fiatalon is sötét karikákkal a szeme körül.

– Volt akkoriban egy szeretóm. Vörös hajú. Mit mondjak róla? Olyan csípője volt, hogy sokszor reggelig nem szálltam le róla. Azt mondta, hogy odesszai születésű. Bár lehet, hogy még ebben is hazudott. Akkor kaptam ezt a csikót.

– Mit adtál érte?

– Az odesszait.

A dűlőút kanyarodott és emelkedett is. Vájatba értünk: kétoldalt a partok gyorsabban magasodtak, mint az út. Nem is út volt az, hanem csak afféle csapás, porral, kavicsokkal és gazzal borítva. A porban mentem, hogy ne üssön zajt a csizmám. A zsoldoskapitány suttogóra halkította a hangját:

– Jó csere volt.

– Mit kérsz érte? – suttogtam vissza.

– Harminc aranyat.

Megálltam.

– Harminc aranyért egy ménest is vehetek, te rabló.

– Te ingyen is vehetsz egy ménest, Nagyuram – felelte alázatosan Volmer.

- Elég parancsot adnod a zsoldosaidnak. Behajtuk neked bármelyiket. Csak-hogy Odessza nem lesz köztük.
- Mindegy. Harminc aranyért még Krisztust is lehet kapni.
- Továbbmentünk. A vájat egyre mélyült. Itt az alján már sötét volt. Fölöt-tünk a galagonyák ágain vörösbegyek csattogtak.
- Igazad van, Generális úr. Akkor hát legyen harmincegy arany.
- Forduló következett. Közvetlenül utána felülről valaki ránhördült. Nem kiáltás volt. Csak egy fojtott hörgés, mint a vadállaté, mielőtt a torkodnak ug-rik.
- Odessza! – kiáltott a galagonyák felé a kapitány.
- Begázoltam vele a kukoricásba. Ahogy haladtunk benne, elszáradt száraz recsegték körülöttünk. Mintha vadkanok törtetnének, olyan zajt csaptunk.
- Mi a végső ára?
- Harmincegy.
- Az sokba lesz neked, ha harmincegy aranyat mersz tőlem kérni egy csikó-ért. Másfél éves, igaz?
- A kukoricás zizegett körülöttünk, ahogy a tábla peremén mozgatta a szél. egymást méregettük, nem mentünk tovább.
- Minek neked ez a csikó, Generális úr? – Volmer nem nézett rám. Látszó-lag azt számolgatta, hogy az elrejtőző parasztok hány csövet hagytak a szára-kon. – Egy év múlva oda kell adnod valamelyik lovászodnak, hogy törje nye-reg alá. Csakhogy azzal el is veszted. Odessza nem olyan, mint a többi kanca-csikó. Ez azé lesz, aki betöri.
- Szerettem volna a földre kuporodni és tenyerembe hajtani a fejemet, olyan szomorúság jött rám. Mert a kapitánynak igaza volt. Ennek a csikónak a betö-résére én már öreg vagyok. Akkor meg minek? Arra tartsam a legjobb lova-mat, hogy nézzem?
- Felejtsd el. Nem kell.
- Hallgattunk. Már a vörösbegyek is elhallgattak. Az egész világ elnémult volna, ha a kukoricás nem susog még mindig.
- Hús arany. – Volmer nem nekem mondta, hanem a földnek a talpunk alatt. Mintha ezen a kimerült, szikkadt talajon könyörült volna meg, nem raj-tam. – Hús. De én töröm be. Négyéves koráig a kezemben marad.
- Te nem tudod betörni.
- Bízd rám.
- A kedvem szerint nem. Te ezzel is úgy bálnál, mint az asszonyokkal.
- Kancák.
- Igazában nem a válasza bosszantott föl, hanem ahogy ezt az egyetlen szót odadobta.
- Nem mind egyforma. Kivéve neked.
- Nekem sem. – Volmer felejteni látszott, hogy velem beszél. Most egy öregurat oktatott, akivel véletlenül összeakadt. – Dehogyan egyformák! A kü-lönség óriási köztük. Néha több, mint egy világ.
- Attól, ahogy bánsz velük.
- Ugyan. Az örömben, amit nyújtani tudnak.
- Már egyikünk sem tudta: lányokról vitatkozunk-e vagy csikókról.
- Mennyit tudnak? Miért tudják? – Már csak az utolsó szóért harcoltam. – Mert ráneveltük őket. Ha meg tudtuk érezni, hogy melyiket hogyan kell.
- Keményen. Mindet. Zabla és sarkantyú nélkül nincs engedelmes kanca.
- Van. Ahogy lány is van.

Kimondtam. A kapitány lenéző pillantást vetett rám.

– Jó lovakat neveltél, amíg tudtál. Ezt mindenki elismeri. De lányokat?

Elképedve néztem rá. Ő folytatta:

– Zablá és sarkantyú nélkül? Vagy most már akár sarkantyúval is? Hányat?

Nem jött szó a számra. Volmer a hallgatásomból értette meg, hogy többet mondott a kelleténél; hogy úgyszólván belémgázolt. Most újra a parancsnokához szólt, az alárendelt hangján:

– Tíz aranyért a tiéd, Generális úr. De én töröm be.

Rábiccentettem, hogy rendben van. Mindenre rábólintottam volna, annyira mindegy lett minden ettől a fölfedezéstől, hogy a csikókhoz már öreg vagyok. Az asszonyokhoz is öreg vagyok, egészen egyszerűen öreg vagyok. Mint körülöttünk az októberi kukoricás. Engem zörget a szél.

Az első tavaszi csatánkban Volmer kapitány elesett.

III.

Még arra is emlékszem, hogy a nap koromszínű fellegek mögött ment le, amikor a márkí emberei körülvették a csikót. Őtöt küldött, csupa kinyalt katonát, hogy az átvételnek a maga módján ünnepélyes keretet adjon. Közülük kettő kétoldalról kötőfékre fogta (és az a két kötőfék sem volt akármilyen!), kettő mögéjük csapódott, és az élükön az a kamaszarcú tiszt már csak arra várt, hogy ezt az elköszönő felsorakozást a generális egy fejbólintással elbocsássa. Ő jelt ad, és búcsúzóul egy utolsót int a csikó után. Püspököknél az efféle kézmozdulat egy fáradtan, elmenőben osztott áldással ér föl. Aztán megfordul, és a sátrába megy. A tisztjeink tisztlegnek és föllélegeznek, mert minek egy lóért – egy csikóért! – ennyi ceremónia? A küldöttség ellovagol, hamar eltűnnek a dombhajlat mögött. Mi szétozlunk, mindenki megy a maga dolgára: harapni valamit, tisztálkodni, inni, s aztán lefeküdni az ágyasa mellé, egy szajhával, távollevő komák szeretőjével, vagy akár egyedül; kockázni, az időt agyoncsapni, vagy valami régóta eltervezett lakomára. A réten már csak elárvult zászlók vannak, összetaposott fű és az ilyenkor szokásos szemét. Mi, néhány lődörgő, akik még nem döntöttük el, hogy az estét hogyan töltjük el, elvegyülünk a katonákkal, akiknek parancsba adták, hogy itt az éjjel leszállta előtt mindent rendbe szedjenek.

Köztük őgyelegtem, és nem tudom, miért, a bázeli lányra gondoltam, aki pedig ezt a csikót, ezt a csodálatosat, egész életében nem látta soha. De most úgy éreztem, hogy mesébe illő volt mind a kettő; hogy mindkettőjükben volt valami megfoghatatlanul szép, annyira szép, hogy azt már tökéletesnek sem nevezheted; valami *parton túli*, ha megértitek, hogy a parton azt a határvonalat értem, ameddig a lábunk még elvihet, ám ott már az óceán kezdődik a bejárhatatlan, beláthatatlan tömegével. Elmentek, eltűntek, kisiklottak az életünkből. Egyik sem volt az enyém, de hát mit számít az, hogy mennyire tiéd az, aminek a csodálatába beleszédülsz? A generálisé volt mind a kettő, s ő most kisemmizve, egyedül fekszik sátrában. Melyikre gondol, melyiket fájt jobban elvesztenie? Naplót ír, gyertya mellett? S ha nem, melyik oldalára fordul, hogy ne gondoljon egyikre sem?

Másra akartam gondolni, de nem volt szerencsém, mert Guichoud jutott az eszembe, a komák legjobbika, akit most úgy képzeltem el, hogy a lecsapott feje a tönkről egyenesen a mézszárlást irányító tiszt lovának a patájához gurult. Lovaktól jobb híján így is lehet elbúcsúzni, igaz? Hogy szerette őket! Hogy dédelgette ezt a csikót, ameddig velünk volt! Néha már azt hittem: ez a kettő meg lenne élelem nélkül is, ezek a szemükkel hizlalják egymást. Guichoud! Ahogy a csapatunk kipányvázott lovait nézegeti, és egyszerűen csak azt mondja nekem: „Te, ha mostanában valami jólesőre akarok gondolni, elképzelem, hogy vágózás közben óriásit buk fencezek egy lóval, zöld legelőn, sárnak semmi nyoma. Én fejfel egy kőnek repü-

lők, és úgy halok meg, hogy észre sem veszem." Mit tenne most a csikóért? A csikó nélküli? Melyik kőbe verné a fejét?

Vágtató lovak dobogása riasztott föl. Először, révedezőben azt hittem, hogy Guichoud ül mindegyiken, s még mindig abban a nagy bukfenccben reménykedik.

A márki katonái visszajöttek.

– Eltűnt! – ordítják messziről.

Megyünk eléjük. Mind, akik csak ott vagyunk.

– Eltűnt! – kiabálják, ahogy elkapják előttünk a lovuk szarát. – Pedig kötőféken tartottuk! Körbefogtuk! A szemünket le nem vettük róla!

Mi csak bámultunk rájuk.

– Visszaloptátok? – ordít ránk a parancsnokuk. Az arca lila a kétségbeeséstől. – Adjátok vissza! Hogy az úristenbe állunk a márki elé a csikó nélküli?

– Azt tirátok bízzuk – feleli nekik Hunter. Ő is köztünk volt még. Így esténként szeretett lófrálni a katonák között, és kiszagolni, hogy vajon melyik merné sok alázattal meghívni egy kupa borra, ha a jól megválasztottra jókor hunyorít. Őneki ez lett az esti mulatsága; őt a lányok már csak ritkán és akkor érdekelték, ha a testesebbek közül valamelyik hosszú kínálkozás után még a nadrágját is maga húzta le róla, egy oldal szalonnáért, amelynek a kialakított méretére másnap Hunter általában már rosszul emlékezett. Bár, ha végül adta is, a közösből adta.

– Ti vesztettétek el, nektek kell megtalálnotok – folytatta atyáskodó hangon. – Mi áadtuk.

– Hol keressük? Egy csikó nem megy ki csak úgy a nagyvilágból! Hazamegy! A karámját keresi!

– Ha van neki. Ennek nem volt.

– Hogyan! Az anyjához csak visszatál!

– Ennek még az sem volt.

– Ne játszd az ütődöttet! Mije volt, ha anyja sem?

– Varázsa. Ennek a csikónak csak varázsa volt.

Mi is Hunterre bámultunk, nemcsak a márki katonái. *Ezta* Huntert most fedeztük föl. Eddig csak a szállásmestert ismertük, a generális elnyűhetetlen szolgáját, nagydarab, puha öregembert, aki megkopaszodott és elhásjasodott a sok hajlongásban, szemlélődésben, ügyeskedésben; aki húsz év alatt, amióta a táborban szolgált, egyetlen olyan szót sem mondott ki, amelyet ne tudtunk volna jó előre a szájába adni. Hunter azzal vált nélkülözhetetlené, hogy mindent megszerez, mindnyájunkat ellát (vagy zsebre tesz), és mindig tudja, hogy ki előtt milyen mélyen kell meghajolnia. Még a generális is tisztában volt azzal, hogy csaták elvesztését könnyebb elviselnie, mint, Isten mentsen, Hunterét.

S most előáll azzal, hogy annak a csikónak csak varázsa volt! Nemcsak szavakkal mondja, de a tekintetével is, a szemével, amelyet eddig a percig vizenyős-szürkének hittem, november színűnek. De november elmúlt, vagy még messze van: Hunter szemében most augusztusi jégeső szürkélik, vagy búcsúzó jégcsapok halványkékje, tavasz küszöbén.

Csak varázsa volt? Ezt a választ nem képzelte a szájába senki.

Az este körülöttünk egyszerre megváltozott. A levegő éles lett, bár békés maradt, mint a kardpenge, amikor még nem suhint. A márki katonái is ámultan ültek a lovukon. Kettőjük kezében még mindig ott csüngött az elárvult kötőfék.

– Elvárásoltátok! – szólalt meg végül a tisztjük. – Adjátok elő. Vagy egy sereg jön érte. Kétszer nem mondom.

– Mond! Mond akár százszor! – Hunterre nem lehetett ráismerni, ahogy azzal a tiszttel szembenézett. – Arról a csikóról mi is csak annyit tudunk, hogy ha nincs már, akkor elnyelte az éjszaka. Meg azt is, hogy jól tette. Mert ilyen csikóból egy is túl sok ezen a földön.

Ezt már a generális is bizonyára meghallotta. Mert kint állt a sátra előtt. Az egyik testőr

fáklyája az arcába világított. Ez az annyira ismert arc is szokatlanná vált most. Mintha örülne, bár gyászolna is. A szíve mélyéből, mind a kettőt, egyszerre. Mintha örülne egy végre őszintén átélhető gyásznak.

– Keressétek – mondta. Gúnyosan mondta, de parancsolóan is. Nem tűnt el. Csikók nem tűnnek el. Elszabadulnak. Az más. Az több. Keressétek hát! Mind! Ahányan csak vagytok!

Szétfutottunk, hogy fölhajszoljuk.

Csak hogy az éjszaka leszakadt ránk. Annyira, hogy a sötétben keresni nem hogy egy csikót nem lehetett, de még egy csillagot sem az égen. Olyan éjszaka ömlött végig rajtunk, hogy abban már mindegy lett: éles-e a szemed, hunyorgó, hályogos, vaksi, vagy akár vakon születél. Ebben a sötétségben legfőljebb elveszett emlékeket lehetett keresni, amelyek vakító napvilágnál kihullottak a fejünkől, s most talán föllelhetők lettek, mert végre ostoba tanácsokkal nem csaphat be a szemünk.

Mi, mi kerestünk, igen! De mit? Ordítottunk, ahogy kerestünk, de mit is kiabáltunk? A hangok eleinte mind a csikó nevét hajigálták szét a réten, de később olyan zűrzavar támadt, a szaladgáló, kiabáló emberek olyan forgataga, hogy abban a futók apránként már nem keresni futottak, és a kiabálók már nem a csikót próbálták fölverni. Igen: a futók körbe futottak – zárt körben, vagyis bevallottan céltalanul –, és a kiabálók már nem a csikó nevét kiáltották az éjszakának, hanem bármit, amit egyszerre fontossá vált megtalálniok. Én még futottam, tudom szerint értelmes irányban, és kiabáltam is, hogy „Odessza! Odessza!”, de körülöttem már más szavak röpködtek. A fülem jelezte, hogy a kiáltások is elvesztik a kötőféküket, és úgy rohangálnak ők is, mint elszabadult, megvadult csikók; hogy már mindenki azért ordít, amit a legkeservesebb volt elveszteni. Mindenkiért kiabálnak, aki elveszett: azokért, akik – hogy is mondta egyszer Triquet? – áthullottak a rostán, mert „jól jegyezd meg, a földi életben a rosta a lényeges, csak hogy a rosta csak akkor látja el a feladatát, ha van aki rázza, és ilyenkor, ha hullik is belőle, marad is benne valami.” Hát hullott! Mert rázták, sokan és kegyetlenül rázták, és a társak, a komák, a gőgösök és az aranyszívűek egyre hullottak belőle, szüntelenül, számolhatatlanul, maga Triquet is –

– Volmer kapitány úr – hallom magam mellett.

– Onejj, gyere vissza! – Egy másik ordított.

– Guichoud, hé, Guichoud! – Mintha asszonyhang kiáltaná.

– Tiszteletes úr! Tréfa volt az egész!

– Stuby!

– Hol tekeregtek! Hé, Kimon!

– Ripamontil Édes komám, Ripamontil

Mintha még Onejjet is hallottam volna ordítani, pedig hol volt ő már! „Odessza, hol vagy, Odessza!” – zengett a hangja, amiből nem lehetett kitudni, hogy a csikót hajszolja-e, vagy még most is, onnan túlról is azért a vörös asszonyért üvölt.

És én?

Egy házfal visszhangja ébresztett rá, hogy az apám nevét kiabálok. Adjátok vissza az apámat! – hallottam, de úgy, mintha szemből valaki rámkiáltana. A magam hangján.

Elámultam. Azt már éreztem egy ideje, hogy nem a csikóért kiabálok én sem, de valahogy azt hittem, hogy egy gyűrűt keresek, a vándorútra ment gyűrűt akartam ebben a tömör-sötét éjszakában megtalálni; és akkor egy házfal – vagy bástyafal – azt kiáltja vissza, hogy adjátok az apámat vissza.

Megtorpantam és elcsukló hangom megismételtem. De visszajött. Elcsukló hangon. Helyben maradtam, mert a visszhangot nem akartam elveszíteni. Apám! – kiáltottam újra, és a fal felelt. Semmi többet, de most mintha más is ismételné, bőven, bőbeszédűen. Mintha egy visszhang (de honnan is?) a gondolataimat is szétkiáltaná: az apámat, ahogy botorkálva megy a meszesgödör felé! Egy olyan koromsötét éjszakában, mint ez! Botladozva, bár még hűséges lábakon, de hát a pestis nem az izmok roncsolásával kezd. Tántorogva megy

a sötétben a fákyák felé, amelyek a meszesgödör négy sarkán lobognak hívogatón, hogy erre, hogy csak tessék, hogy itt köszönet illet minden haldoklót, aki önszántából jön, és a fekhelyét az oltott mézben a maga erejéből találja meg! Ugrani sem kell, csak előredőlni és egy utolsót lépni: utána egy alig hallható cuppanás következik, és szinte máris az örök üd-
vösség, ahogy írva és a járvány idején hangsúlyozottan ígérve van, ámen...

Az apámat, akartam újra elküldeni, de a hangom elakadt. A házfalé is. Elhallgattunk mind a ketten. Én még megpróbáltam a torkomból egy utolsó ordítást vagy legalább egy hörgést kipréselni, de nem sikerült. Valószínűleg a házfalnak (vagy várfalnak) sem, mert percek teltek el anélkül, hogy odaátról kiáltana valaki. Hallgattunk. De ezt sem volt könnyű megérteni, hiszen a vaksötétben ki tudja azt pontosan elképzelni, hogy hogyan hallgat egy várfal, amikor talán a könnyek határán döbben rá, hogy még egy neve-sincs írónak az apját sem képes ebben a koromsötét éjszakában előkurjantani.

Nemcsak mi: mindenki elhallgatott. Sokan még futkostak, bukdácsoltak, de a hangjuk már fölocsúdott, észre tért és elnémult. A hangjuk a hangok hajszájától kimerülten mintha elvágódott volna a földön, már nem is a fűbe zuhanva, hanem a fűszálak töve alá. Egyszerre csönd lett, könnyörtelen csönd, bár tüdők még ziháltak, szívek még dobogtak, ütőerek még hallhatóan vertek a halántékokon. A csönd csak alul volt igazán sűrű, csak a fűszálak tövé-nél, ott, ahol ájultan nyúltak el a hangok. Mi meg fekdüdtünk – azt hiszem, mindnyájan – és felbámultunk az égre, mintha mindaz, amit itt lent hiába keresünk, már csak ott lehetne.

Ha van.

De akkor – akkor –, akkor úgy kelt föl a nap, mintha csillag volna: parányi, magabiztos és ezüstfém. Mintha egy olyan sötét égen, ahol már a fekete sem látszik feketének, hanem annál is sötétebbnek, csak egyetlen csillag válnék láthatóvá, és ez a csillag a nap volna, bár méretében csillag maradna; attól válnék nappá, hogy csillagként is minden tekintet magá-ra vonz, elvakít, és ezzel adja tudunkra, hogy napfölkelte van, a szokásos, a mindennapi, ámde más dimenzióban, töménységben. Mi meg ott álltunk – mert talpra ugrottunk – a füstöl-gő réten, ebben a pirkadati kábulatban, és ezt értsétek meg! mindnyájan újra a csikót keres-tük, de most már olyan élesen magunk előtt látva, mintha rézmetszők jó előre belénk vés-ték volna, és mind ez ideig csak az alkalom késlekedett, hogy végre a valóság is elénk vetítse: az alkalom, amely a nap-csillag révén im megjelent. Ott van! kiáltottunk föl mind, és mind-nyájan más irányba mutattunk.

Csakugyan: az a csikó ott volt mindenütt. Bámulatosan egyforma csikókkal lett tele a me-ző. Közben az ég is kivilágosodott, de úgy, mintha egyetlen összefüggő nap tágulna a fejünk fölé: mintha az a csillagpontnyi nap az egész szemhatáron szétolvadt volna, és a rét szélén a fák csak sátorcövekek volnának, amelyek ezt a horizont-napot kifeszítve tartják.

Nem mozdult közülünk senki.

Ami erők még maradt, az már csak arra volt jó, hogy várni tudjunk. Kivárni, amíg a dol-gok végre elfogadható formát öltenek. Hogy egy fa végre ne az égboltot tartsa, hanem az ágait: hogy egy madár valóban madár legyen. Mert madár is volt ott, bőven. De azok is mint-ha ellenáramban szállnának, például a csőrükkel szállnának és a szárnyukkal dalolnának; mintha egymásból szállnának ki és a fény szögétől függően repülnének, vagy nem is volná-nak.

Valahonnan nyerítés hallatszott. Nem csikónyerítés. Kancáé.

Főlnéztünk.

De odafönt csak a nap ragyogott, egyszerre napméretben és az ég közepén. Vakító volt, be kellett hunyni a szemünket tőle.

Amikor ki tudtuk nyitni, a réten már egyetlen csikó sem volt. De még csak fű sem.

Mézt háziméz

veri az indulat a fákat
a hosszú házak meg csak nézik
az ujjaimba van a markolászás
a szívemben pedig kis telkeken
lakik kipurciózva minden állat
ember és minden húsevő növény
ott rohad el
MÉRT HÁZIMÉZ A BOLTBAÁRULT ÜVEGEZETT ARANY?
MÉRT NEM VONZZA A DOLGOS MÉHET HOGY
HA KIPERGETEM BRONZ-MÉZ HAJAM?
talán van egy királynő o-d-a-á-t?
amikor bomolnak a fák megórijít
minket? dehát honnan az átható
szaga? honnan tud l-e-n-n-i ez a
szag?
némelykor este, estelente
kihív a szobából, hogy mint egy
nyári kertbe nagyokat lélegezni
kifussak a világból
egy másik bent-be édes állatok
domborzata szórós sötétség
a bújás bőrbarát – ennyit tudunk
vagy ezt se, itt se, semmit,
csak én bírok cselédem lenni
kicsi tót, kicsi zsidó, kicsi cigány
egy hosszú ragacsos élet
középszép tornácán
hát jöjjön el és ne történjen távol
érjen a számhoz ha el akar érni
bár lennék fa vagy lennék
indulat

A rózsaszín füzérből

*a hangomat próbálgatom
nincs kívül szóljak
nincs kire figyeljek
bámul a rendőr*

*

*már a vizet is néha
édesnek érzem és
hányingerem támad
szárazat adj!
fáradt vagyok
a legszikárabb mondat a
:jaj*

*

*majd jön egy olyan Ámor
akinek kardja lesz a hüvelyében
egyszerre szabadító és diktátor
mégsem akarja vérem omlani látni
és ő lesz az aki Minket akar majd
mert addigra himnikus egység lesz
úrrá mibennünk
jön egy olyan Ámor majd
aki csak én*

*

*az már máshogyan friss hús
ami megmaradt délről –
főzött, sütött, megrágott-hányt
az állatoknak odatett, megdermedt, megjegecedett
– SZINTE friss hús
az éhkopp ellen*

*

*nem is AKAROK enni
mindig csak élni meg forró
kakaót!*

Könnyű mélynek lenni – a felszín lényege nélkül

Kedves barátaim, a verseknek szeretném mielőbb átadni a szót és a két fiatal költőt – Babics Imrét és Szilágyi Eszter Annát – olvasói figyelmükbe ajánlani. Ritkán teszem ezt. Nemcsak azért, mert a költészet mérlegelésében nem érzem magamat olyan formában jártasnak szakmailag, mint a próza esetében. Szívesebben vállalom, hogy szenvedélyes olvasója vagyok a költészetnek, s szeretem arra használni, hogy magamat értsem meg jobban általa. Ez könnyen önkényes megértést eredményez. De mivel nem vagyunk így? Ezért nem akarok e pár sorban sem tartózkodó, sem udvarias lenni. Az olvasó mondja azt, amit gondol, megromlott kritikusok dolga, hogy ne így tegyenek.

Úgy érzem, két igen ígéretes költő indulását jelezhetem ezen az estén. Hangjuk és arcuk van már első felbukkanásukkor. Együttes bemutatkozásuk már csak azért is szerencsés, mert kihívóan különböznek egymástól. Bosszantóan felületet és előítéletet sugalmazó az ún. férfi és női líra elhatárolása a köznapi szóhasználatban. Még mindig ott bujkál benne az értékelés, hogy az ún. férfi-líra teljesebb és egyetemesebb képét adja az érzések, gondolatok univerzumának. Erre természetesen nem érdemes reflektálni. Arra viszont igen, hogy ha autentikus egy költészet, akkor valóban kitetszik az igenis érzékelhető arche-pszichologikum különbsége. S erről, az emberi megközelítések szerves kettősségéről csakugyan ámulattal lehet beszélni. A költészet sem más, mint a szerelem mágiája: ugyanazt a hangszert érintjük meg a nemzés és létrehozás más mozdulatával. Igazában még előtte vagyunk annak, hogy az agyon-banalizált, torzított „emancipáció” fogalmában az emberi létezés új szintjének a lehetőségét és ajándékát értsük meg s éljük át: a polarizáltságban a szimbiózis misztériumát.

Ennyi elvontság kellett, hogy egészen röviden szóljak estünk két költőjéről.

Babics Imre világ- és létérzékelése filozofikusan érzéki s ugyanakkor kivételes sűrítő-képességgel rendelkezik, ami ezoterikusan elvonttá tehetné. De nem teszi azzá. Nyelvhasználata is takarékos, lepároltan egyszerű, mentes az akrobatikától. Haiku-sorozata – líránk e rendhagyó területén – a legszebb teljesítmények közé tartozik. De a „hosszabb versek” ciklusába sorolt versei is (az ő műfaj-jellemzése ez) majd kivétel nélkül ennek a keleti, japán-kínai életérzésfilozófiában gyökerező építkezésnek és sűrítésnek oldottabb változatai. Vagyis nem forma-igényről és törekvésekről van szó, hanem ösztönösen működő szemléletről. Meglóduló vers-epikája is ennek a tantrikus jelképiességnek a vonalán halad, többnyire. Szuggesztív gesztus a lírájában, hogy képes úgy megállítani, azaz időtleníteni a jelenségeket, benyomásokat, asszociációkat és érzés-villanásokat, hogy egy kezdete-nincs, vége-nincs folyamat és körforgás érzékien valós, mégis álomszerűen megfoghatatlan közegében helyezi el őket.

Ez meglehetősen hasonlít arra, ahogyan az életet éljük jobb pillanatainkban. Ha a bevezető gondolathoz kapcsolnánk vissza, azt mondanám, ez a sűrítés és megállítás mintegy férfi-talpazatot ad a dolgok kifürkészhetetlen iránytalanságában. Az álom itt megkapja a valóság hitelességét; és a valóság az álom zománcát, amitől megéledni tud. A kötet címe – *A Kék Űtem Lovagrend* – akár egy skizofrénül modern Kék Virág iránti elkötelezettségre is utalhatna. Olyan elkötelezettségre, mely tisztában van a célkitűzés reménytelenségével, de azért nem mond le róla, hogy a költészet véradóját meg ne fizesse. Egy helyütt ezt írja: „Bár kifelé mutató így minden, a dolgok / vágyainak szakadatlan, néma sugallata lét, hol / könnyű mélynek lenni a felszín lényege nélkül...” Nos, az én értelmezésem szerint a lét férfi és női princípiumának más-más menetrendű összekapcsolódásáról is szó van itt, a mélynek és a felszínnek szimbiotikus misztériumáról.

Szilágyi Eszter Anna kötetcíme – *Babagond* – már-már játékos-látványosan utalni is látszik a princípiumok különbözőségére. Ha Babics Imrében a dinamikus és jelképies megállítást gesztusát emeltem ki, Szilágyi Eszter Anna rendkívül éles gomoly-csoportokat ragad meg, szinte a saját test-lélek folyamatos önérzékelésének a közvetlenségével, olvasóval megosztott cinkossággal. Fogalmazhatnék úgy is, hogy atmoszféra-gomolyokat markol egybe, melyek a versmarok szorításában mintegy kénytelenek rendképletté rendeződni. A világban – a világ elemeiből és a költői én megszenvedett alkatrészeiből – így lesz vershossznyi harmónia, elcsitulás, vagy önnön vázára mosdatott kilátástalanság. Ez a költészet nem a filozofikus jelképeség felé utaztat, hanem tisztába teszi, kimossa – ahogy lehet – a pillanatot. Az éppen élt és élhető pillanatot. Nem kell árnyalnom talán ebben a rövid bevezetőben, miért és milyen jellegű szükségszerűség ez a versgesztus. Szívós esettségről, impozáns gyámmoltalanságról ad hírt, olyanról, ami rokonának tudhatja a József Attila-i versvilágot. Távoztatva, közeledve hozzá – ez a költészet ezen az íven szólaltatja meg mégis eredetien a magáét. Szilágyi Eszter Anna külön érdemének érzem, hogy biztos arányérzékkel építi be versbeszédébe a grammatikai avantgarde-nak éppen a lehiggadásban távlatos és nélkülözhetetlen leleményeit. Ami a tobzódás mai fázisában külön figyelmet érdemel.

Inkább rögtönözve, mint elemmezve, ennyit szerettem volna elmondani estünk két fiatal költőjéről. Ismerkedjenek meg velük. És szeressék őket.

(*Angelika Sarokasztal, április 11. Költészet Napja*)

Régészet

A terrakotta szobrocskákat, útjelző szerepükben, nem éri utol az elefántcsont. Az agyag: tátogó, üres száj, beszél, mint a lelettel bélelt barlang. Tégetyt találsz, ivor- és faberakás az oldalán, s tudod, itt van eltemetve a királynő, vagy az úrnő, és a krónikások szerint a király arabs ménjének patáit arany, ivor, ezüst patkó szegte, ám a sírrablók az étket, az italt, az agyagfeleséget s a kerámiaszolgálot a kutatókra hagyták, hadd kísérvék az adatok a holtak útját tovább, a múzeumba. A föld mélyén minden emberszabású. Talpas kelyhek őrzik a vándor kalmárok ujjlenyomatát, térképnek állva: kereskedőutak voltak erre. Méteres agyagfazék süpped a körbevált talajba, alján megőrölt gabona vagy féltett holttest roncsai – volt-e a holttestnek lába, hogy még visszajöjjön kísértetni éjjelente? Vagy lába kelt, amikor lerombolták a Várost? Halotti maszk mutatja, arca volt a holtnak, s tisztelték az Arcát. Kerámiából készült a maszk, mint a dísz, a pipere, hiszen a test kényeztetéséhez tartozott. A kerámiát, díszítő szerepében, nem éri utol a fém. Kerámia fegyver nincs. Elképzelhető, hogy az égetett agyagszobrocskák magát Atlantiszt beszélnek el, valamely görög, római vagy óegyiptomi gyarmatot. S ha mégsem, hát eltelnek a hittel. Ében és kókuszdióhéj berakású fazekakban ott leng az italáldozat, ha oltár alatt vannak földbe ásva; az üreges temetési oszlopokban kong a valahai szertartás, a geometriai minták rejtélyérzékelésre, a virágok, a kígyók s a madarak csendéltre – mint sziklarajzzal egykorú találmányra – utalnak, s a mélyedések vonulata, ahonnét mindez felhullik az ásók és a porhanyós göröngyök találkozási pontján, eligazít, mi volt a vándorlás iránya.

*Hiába van tenger Zanzibártól
Madagaszkárig s Borneóig – egyetlen
heringszálkaminta, háromszög, keretbe foglalt
írásos faragvány, értelmét vesztett rovás
bejelöli az összefüggést, mely több mint
karavánút: azonosság. Az utak csupán
Núbiától s Egyiptomtól dél s kereszt-
irányba mentek, keletről a bantu
népvándorlás hullámain vitték, arab
inváziók nyomán az iszlám terjedését
futtatták sátrak közé, fegyverek csörrenése
ékelődött a dobverésbe hátukon, amint
megjöttek az európaiak, s velük
a mesterséges országhatár, a beton,
a sín, a misszió, az iskola, az oltás,
a kézmosás, az exkluzív klub, a névvel
jelzett költészet, a börtön, a bórszintudat.
Ez lett a felszín, a feledhető. A másik,
az az úttalan út, amit nem lehet
sem magasabb, sem alacsonyabb civilizáció
szintjéről gyarmatosítani, csak tengerlépő
agyagcsizmával járható, szigetről kontinensre,
tagolatlan létezése valamely közös
emlékezetnek, mely ősi, mint a pókháló,
mint a tisztesség, és szálnalmas, és röhögnivaló,
és pusztítható, és befolyásolhatatlan.*

Halálhaiku

*Kaktuszszivogatag.
Mozdulatok terjednek
üres konyhában.*

1988

Végszélvihar tulipánnal

Pattanásig feszítette magát, s valami sziszegő zajt hallott. Mintha megszólalt volna a sötétség, amely rendes körülmények között néma, de most kitűnt, hogy az is élőlény, kiből a fájdalom kikényszeríti a jajkiáltást. Közben a sötétség, amely megszólalt, nem kívül volt, hanem belül. Őbenne.

Pattanásig feszítettem magamat, és valami sziszegő zajt hallottam. Mintha egy sérült labdából kifújna a levegő. Meg mintha tűzhalálra készülő szuvas, vén padlásgerendák sóhajtának.

[Az azonosulás nem ment könnyen, nem is vált teljessé, mindvégig rebbenékeny maradt, mintha szellemképes volna az álom. Csak éppen nem lehetett tudni, mikor ki a valóságos és ki az árnyék. Nem mintha ez a kérdés máskor, akármikor oly könnyen eldönthető lenne. Általában azonban eldöntjük és nem gondolunk vele tovább.]

E sziszegő sötétségben, mely maga volt a feneketlen magány, egyszer csak érzékelttem, hogy nem ez a legszörnyűbb, hanem van itt még valami: a bűz. Talán kapkodó lélegzetvételelem volt az ok, a lélegzetvételben megnyilvánuló ragaszkodás valami megnevezhetetlenhez. A bűz nem a hervadás fájdalmas, de mégis szelíd bűze volt, amelyre, mondhatni, felkészültem, hanem egy másfajta, csípős, ellenséges szag, egy erős és agresszív szag, egyszóval valami méltatlan. Ez elviselhetetlen, mondtam, noha nyilvánvaló volt, hogy ez a szó anakronizmus ott, ahol a végszélvihar zajlik.

Felfogta, hogy valami szűk helyre gyömöszölték, undorító szemét közé, érezte, hogy tennie kell valamit: megfeszítette magát, erőlködött. Bugái fölegyesedtek, a megmaradt száraz virágok lepattogtak róluk, ágai recsegték a megerőltetéstől. Rezgett a szemetesedény az eszelős ellenállástól, amelyben minden sejtje részt vett, még azok is, amelyek már belesimultak az átváltozásba.

A sötétség egyre hisztérikusabb sziszegése közben zöldes fénynyelvek lobbantak, üvöltöttem, hogy NEM, bár a hangom azonnal belefűlt azokba az utálatos anyagokba, amelyek körülvettek. Bekenődtem szennyel, amitől annyira iszonyódtam, és vergődtem mégis tovább, hogy minden mozdulattal újabb és újabb undorító mocskot szedjek magamra. Semmi sem számított már, hiszen minden eldöntetett, akik kilöktek ide, nem törődtek tovább velem, tanúim nem voltak, a világmindenség vattacsöndje beitta cselekedeteimet, mintha meg se születtek volna, és mégis azt kiáltottam, amit gondoltam: hogy tiltakozom. Hogy ezt nem. Inkább... de hiszen épp erről volt szó. Ez már el volt döntve. Úgyhogy nem is volt tét, semmi sem volt. Csak a tiltakozás.

Sejtjei szinte felrobbantak a feszültségtől, de sikerült: a szemétvödörnek kivágódott a teteje, és ő kirúgta magát belőle. Kint fény volt, minden ugyanúgy, mint máskor. Lélegzett. Hervadt leveleiben föléledtek a klorofillmolekulák, magnéziummal a közepükben. Az öntudatlan kémiai folyamatok értelmet nyertek egy pillanatra. Kókadt, lecsupaszodott bugáival körülnézett, mintha látna – szánalmas volt.

Elindult. Léghuzatféle görgette, visszafelé haladt, feltehetőleg arra, ahonét érkezett. Valami húzta is arrafelé, valami ismerős, alighanem egy illat. Lé-

legzett, bukdácsolts tovább, kábán, reszketegen. Csak össze ne essek addig, gondolta.

De nem esett össze, hanem éberré vált inkább, mert a vonzás, az illat fölerősödött. Fortissimóba váltott a fény, akár egy nagyzenekari mű a végkifejlet előtti percekben. Űvegedény állt az asztalon, vízzel, tulipánokkal. A tulipánok vastag zöld szárai többszörös fénytörésben, szinte ezüstösen ragyogtak, és mintha gyöngy nyakfüzéreket viselnének, a buborékok úgy csüngtek rajtuk. Látszott, amint egy-egy parányi gömb leválik a csillogó tenyészetről, fölúszik a víz színére és pukkanva kimúlik. S érződött, ahogy kiengedi a levegőbe a lenről hozott, sűrű, testszagú gázt. Megtántorodott. Elkapta és fejtetőre állította a tavasz délibábja, érezte az összes illatokat. És hallott: a fény hangversenyébe egyre diadalmasabb hangok vegyülnek, föntről zuhogtak lefele, a tulipánok selymes teste vörösen és napsárgán izzott, az már robaj volt, orgia a szemnek, áramkisülés. Hallotta az összes hangokat, a szerelem surrogó, lihegő hangjait, a klorofill hangját és a virágporét, tagjain átvillant a gyönyör emléke, a tulipán kemény, húsos érintése, a rügyek duzzadó feszítése, a növekedés semmihez nem hasonlítható boldogsága, s ugyanebben a villanásban úgy tárult elébe saját szikkadt magánya, hogy a veszteség fájdalma gyilkos dühvé változott: ölni akart. De minden el is múlt azonnal, talán csak egykori pillanatok visszfénye volt, s nem is valódi érzés – már látta a tulipánok sebeit. A sebek úgy heverték lent, a gyöngybuborékok alatt, az edény alján, mintha semmi közük se volna a fenti nászhoz.

Már tudott mindent, s most már nem számított, hogy mi volt eddig, hogy beszennyeződött, hogy fájdalmai voltak. Egy utolsó, száraz és feszítő mozdulattal elszakította magát a pompás színű tulipánoktól, és elindult. Már tudta, hová kell mennie.

Egy légáramlat segített neki, vitte az öreg orgonabokrok felé. Szárnyára kapta egy emlék, megpörgette, megsimogatta: egy fölemelt fejű rigó, egy fényes, zöld bogár és egy esőcsepp szerepeltek az emlékekben. Aztán a léghuzat letette az orgonabokor pókhálós tövébe, oda, ahol az új sarjak között tavalyi fű, rothadó levél, száraz rovar tetem hevert. Megbékélten nyúlt el *a helyén*, ott-hon volt, jól estek a nyers, régi szagok.

Megbékélten nyúltam el a helyemen, s öntudatom utolsó foszlányai azzal biztatnak, hogy amit most sikerült megtudnom a belenyugvás, illetve tiltakozás mértékéről, annak hasznát veszem még, majd a következő életemben, azaz a következő halálom előtt, amire majd mind e tudásom birtokában szépen föl fogok készülni.

FÜST MILÁN EGZISZTENCIALIZMUSA*

„Csak mi legyen avval, aki mindig magános volt, soha kifelé nem tekintett, mindig csak befelé, s végül, aki nem is tartozott sehová...”

(Füst Milán Fülep Lajoshoz)

A szellemi ember és a művész magánya mifelénk mindig súlyosabb és szorongatóbb volt, mint Európa verőfényesebb tájain, mert itt egy közeg van és egy sors. Nincs hová vándorolni, ha elfogy a levegő, ha végérvényessé válik a visszhangtalanság. Jónéhány nyugat-európai nagyváros a századforduló első évtizedeiben fokozatosan sokszínű szellemi közösséggé formálódott, nem kellett tehát annak a művésznek hazát cserélni, aki csak értőbb közönségre vágyott, sőt, néha elég volt egyik kerületből a másikba, egyik közösségből, egyik városból a másikba átsétálni, hogy bárki inspirálóbb légkörre találjon. A végérvényes magány veszélye közel sem fenyegetett oly mértékig, mint hazánkban; az esély pedig sokkal több volt az alkotói és befogadói párbeszédre, mint nálunk.

Somlyó György fogalmazta meg először a „Füst Milán-i szituációt”, ő jellemezte úgy a Füst Milán-i magányt, mint általános művészi léthelyzetet, ami azért volt igazán tragikus, mert az író se külföldön, se itthon nem találta meg szellemi és művészársait, pedig egy időben élt és alkotott Kafkával, Junggal, Saint-John Perse-szel, Eliottal, Pessoaival, Kavafisszal, vagy említhetjük még Gide-et, Camus-t és Sartre-t is. Velük egy időben hozott létre olyan életművet, melynek újdonságértéke a felsoroltakéval vetekszik, de kis nyelvbe vetetten máig el van zárva a világtól, utólag sem lett világhírű, s végül saját hazájában is idegen maradt. A sors különös és furcsa fintora még, hogy az előbb felsoroltak írásait feltehetően nem is ismerte, s ha ismerte volna, akkor sem vonzódként hozzájuk, mert eszményképei a múlt századi nagyrealisták voltak. (Kafka *Átváltozás* című novellájáról 1919-ben hallott, megjegyzése csupán ennyi volt róla: „Én tudom, hogy meg lehet változni egy napról a másikra – tragikusan visszavonhatatlanul”).

De nemcsak szépíróként, hanem gondolkodóként is magányos maradt, itt sem talált rá azokra, akiktől támaszt, erősítést, inspirációt kaphatott volna. Kierkegaard, Heidegger, Jaspers nevét nem is említi, Jungot is csak nagy sérelme kapcsán; az 1921-ben született *Lélektani típusok* ugyanis világhírű alkotás lett, míg az ő tanulmányát, amely ugyanezt a pszichológiai tipologizálást fogalmazta meg 1909-ben (*A belső és külső szemléletről*), még itthon is tökéletesen elfelejtették.

(*A magyar egzisztencializmus – Hamvas Béla és Füst Milán*) Arra talán még akad magyarázat, hogy Füst Milán miért nem ismerte külföldön élő eszmei szövetségeseit, de hogy itthon se talált rá szellemi társaira, az már aligha véletlen, az egy meghatározott kulturális közeg törvényszerű és tragikus velejárója. Talán az egyik legfájdalmasabb „nem találkozás”, az egyik legszomorúbb „létre nem jött szövetség” Hamvas Béláé és Füst Miláné: e két rokon gondolkodású művész egyformán tevékeny részese volt a huszadik századi magyar gondolkodás megújításának, és mégis szinte teljes visszhangtalanságban és elszigeteltségben éltek, egy városban, egy időben, egy kulturális közegben, itt Budapesten; sorsközösségben, de nem társként, nem szövetségesként.

Pedig Hamvas Béla esszéiben, bölcséleti írásaiban sorra megfogalmazza mindazo-

* Részlet egy hosszabb tanulmányból

kat a gondolati minőségeket, amelyek a Füst Milán-i életmű princípiumai voltak; segítségükkel minden Füst-alkotás megérthető és befogadható lett volna saját korában is. Hamvas Béla Füst Milán legértőbb teoretikusa volt, anélkül, hogy erről bárki is tudott volna, beleértve saját magukat is. Elmentek egymás mellett, észrevétlenül, „absztrakt párhuzamosokként”, pedig ahogy Hamvas a *Karnevál*-ban írja: „... még a divergencia és az egymástól elrohanó sorsok is jobbak, mint ezek az absztrakt párhuzamosok.”

Az 1941-ben írt *Szellem és egzisztencia*, az 1943-ban papírra vetett *Kierkegaard Szicíliaiban* már világosan felmutatja Hamvas egzisztencia-szemléletét, és szinte azonos időben, majdnem ugyanezekben az években jelennek meg Füst Milán hasonló szemléletet sugalló nagy művei: 1940: *Negyedik Henrik király, Szakadék*, 1942: *A feleségem története*, majd 1948 és 1951 között megszületik Hamvas Béla összegző könyve, a *Karnevál*. A *Karnevál* harmincöt évig várt a feltámadásra, a *Boldogtalanok* ötven, a *Catullus* negyven, a *Negyedik Henrik király* pedig harminchárom évig. Újra és újra megrendülten elcsodálkozunk, milyen pokolra valóan pazarló ország az ilyen, amelyik így bánik legnagyobbjával. Ki bírja ki, ki éli túl ezeket a több évtizedes, fél évszázados tetszhalálokat, a remekműveknek ezt a gyakran egész vagy több emberöltőnyi lappangási korszakát? És a feltámadás vagy inkább feltámasztás azonos értékű-e az időben megélt sikerrel? Minden egészséges kulturális közeg rögtön, a mű születésekor elvégzi az értelmezés és befogadás felelős munkáját, mert csak azon melegében lehet igazán rögzíteni annak jelentőségét, újdonság-erejét, és csak azonnal lehet, mintegy szabadalmi védjegyként „bejegyeztetni” és „levédeni” a világban, mint valami szellemi közkinccset. De utólag nagyon ritkán lehet perelni és bejegyeztetni.

Valamennyi meghatározó Füst-alkotás a csupasz, védelem nélkül maradt emberi lélekről írt vallomás, és a költőre is érvényes, amit Hamvas Béla mond Kierkegaardról: „az embert minden rejtekeiből valósággal kikorbácsolja”, így hősei kénytelenek „világnevézi burok nélkül megállni”, és akkor az ember egyedül marad, és pedig „kétségbeesetten”, „aggodalomban” és „rettegve”, mert semmibe se kapaszkodhat már, mert elveszett a hit, a morál, az eszme, hazuggá vált a vallás és az összes ideológia, eltűnt a világból a szeretet, a közösségek ereje, s az ember önmagába nézve csak saját démonaival találkozik vagy a semmivel, s ha kinyújtja valami után a kezét, csak magányos tükörképét tapinthatja meg, akitől félni lehet, s ahogy Füst Milán mondja: „...de ha mégis tükörbe tévedt a tekintete, akkor így szólt önmagához: – íme itt látható az én legnagyobb ellenségem. A lelkem ellensége itt látható. Aki legjobban megaláz engem...”

Ha minden kapaszkodó elveszett a világból, egy még mindig megmaradt Füst Milán hőseinek, s ez az akarat szabadsága, a camus-i „abszurd” választás lehetősége; élet-döntéseikben, választásaikban magukra vannak utalva – teljesen szabadok, viszont nincs semmiféle támaszuk, se morális fogódzójuk, ami segítene nekik, akár tiltás, akár támogatás formájában. Autonóm lények, mozgásukat külső tényezők nem gátolják. A rettenet, a veszély főleg belülről fenyeget. Füst tehát „a létbe vetett”, de autonómiáját megőrzött, magánvaló ember krónikása, míg Hamvas Béla – főleg a *Karnevál* korszakában már –, Kafkához hasonlóan, a társadalmi és történelmi folyamatoknak kiszolgáltató, autonómiáját vesztett történelmi ember szenvedéstörténetét írja, akit elsősorban külső erők roppantanak össze. „Bennünket arra, hogy az emberi lét delíriumát megértsük, kívülről és belülről egyaránt kényszerítettek.”

A *Karnevál* szereplőit például titokzatos erők fenyegetik: Bormester Virgilt nem létező személy meggyilkolásával vádolják, és mégis képtelen ártatlanságát bizonyítani. Több szereplő akaratától független, belső erőzők hatására tökéletesen átváltozik. A lelkeknek ez a fordulása mintha a keleti lélekvandorlás eszméjének rémálomszerű európai, pontosabban kelet-európai megfelelője lenne.

Párhuzamos évek, de nem párhuzamos életrajzok. Feltehetően Hamvas Béla és Füst Milán egyéni sorsának alakulása, a szociális meghatározottság is közrejátszott, hogy a két alkotó egzisztencia-szemlélete az egymást kiegészítő és erősítő korszakok után a *Karnevál* megszületésével elkanyarodik egymástól.

Füst Milán mindig megmaradt a démoni belső világok ábrázolásánál; ebben valószínűleg befolyásolta egyéni sorsának alakulása is: néhány fájdalmas kitérőtől eltekintve (a fehérterror zaklatásai, az ostrom megpróbáltatásai, mellőztetés az ötvenes években) a történelem és a politika nem szólt bele drasztikusan az életébe, s végső soron ő

választotta meg *önként* életpályája alakulását; ő maga zárta el magát tudatosan kora valóságától. Hamvas Bélát viszont lidércesen titokzatos erők *akarata ellenére* sorsfordulatra kényszerítették, kiragadták mindennapi, értelmiségi létformájából. Az ötvenes években állását elvesztve földműves lesz, napszámos, majd raktáros Tiszapalkonyán. Őt tehát elsősorban külvilági erők nyomorították meg, Füst Milánt viszont belső démonai. Sorsszerű, de véletlen hasonlósága a két életrajznak, hogy mindkettőjük életműve jóvátehetetlen kárt szenvedett az ostrom alatt: Füst Milán naplójának egy része megsemmisült, Hamvas Bélának pedig majdnem minden kézírata odaveszett, mikor lakásukat bombatalálat érte.

Mindketten az emberi létezés krízishelyzeteit élték és írták, csak a krízis fõcsapását mindketten másutt vélték fölfedezni: az egyik elsősorban a lélekben, a másik pedig a lélekben és külvilágban együttesen. Füst Milánnál az individuum az Univerzum közepe, de autonómiáját és szabadságát senkivel sem tudja megosztani, mert végzetesen magányos. Hamvas teremtményei ugyan sokkal kevésbé szabadok, de nem annyira magányosak, néha osztályrészül jut nekik a szeretet, és egyfajta közösségbe, vagy nevezzük inkább úgy: sokadalomba való tartozás ölemege, kollektív érzése. A szabadság, az autonómia hiányát Hamvas Béla a másik ember jelenlétével, a szolidaritás, az érintés, a bizalom, a szerelem meglétével próbálja kiegyensúlyozni, mert hiszen valamibe kapaszkodni kell: vagy egy másik emberbe, mint Hamvasnál, vagy a belső szabadságba, mint Füst Milánnál, mert ha semmi sincs, ha mindent elvesznek az emberi lénytől, összeroppan, mint a túlterhelt gerincoszlop. Emlékezzünk Füst tükör-monológjára, ahol az ember félt saját magától. Hamvas is belenéz a mágikus tükörbe, de ő ott más lát: „Végül is azt hiszem, hogy én magamat tükörképemben kívülről csak akkor láthatnám világosan és teljesen, ha valamennyi embert egyszerre látnám történeteivel, arcaival, sorsaival, minden változásaival, következetlenségeivel, életrajzával, törésével együtt, egyben az egészet. Énnekem csak az egész emberiség együtt felel meg, mint tükör!”

Füst Milán magánya viszont konzekvens és könyörtelen. Nála a másik ember csak annyiban létezik, amennyiben katalizátorként fellobbantja az egyén válságállapotát. Nála az emberi kapcsolatoknak csak válsághelyzete és diszharmonikus létezése van. Nála nincs jó választás, csak két rossz közötti döntés. A pokol a másik ember – ez a szálalógivé lett sartré-i mondás Füst Milánnál ugyanolyan vérzivataros tartalommal telítődik, mint például Strindbergnél. Hősei gyakran érzik, hogy az élet folytatása nagyobb büntetés, mint az élet befejezése. Ezért, vagyis pontosabban ezért is olyan nyomasztó például a *Boldogtalanok* és a *Catullus*, mert az író nem adja meg sem hőseinek a jó halál kegyelmét, sem pedig a közönségnek a katarzis megkönnyebbülését.

(*A magyar Sztavroginok*) Különleges jelensége színpadi irodalmunknak, hogy miközben a drámai hősök döntő többsége makulátlan jellemével, már-már mesébe illő példás moráljával tűntet, addig a művek számszerint elenyésző, súlyában azonban annál jelentősebb hányadában Sztavrogin magyar leszármazottai szinte példa nélkül álló gátlástalansággal, az anarchikus szabadság örvénylő mámorával próbálják ki saját magukon és környezetükön az Arany János-i mondást: „Lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten!” – vagyis mi van akkor, ha a Rosszat rosszal akarjuk gyógyítani, vagy ha élvezetet találunk abban, amit megvetünk?

Hubay Miklós így fogalmazza meg ezt a jelenséget: „Van a magyar drámai irodalomnak egy olyan vonulata, amelyben a Rossz a dráma középpontjába kerül – és hogy ez a vonulat mintha Shakespeare III. Richárdjának bíborpalástjából bontakozott volna ki, bár nem tudom, hogy nem inkább Ady Ős Kajánjának a bíborpalástjából-e.”

Teleki László, Füst Milán, Sarkadi Imre, Spiró György drámái alkotnak itt folytonosságot, idők és terek távlatából. Íróik mintha mind arra keresnék a választ a létezés bizonyos fajta határhelyzeteiben, hogy az ember belsejéből feltörő démonikus Rossz minek a hatására szabadulhat el, és hogyan pusztítja, rombolja az emberi lényt. A vizsgálat történelmi kulisszák között folyik Teleki László *Kegyencében*; a főhős az abszolút Rosszat az abszolút Jó szolgálatába akarja állítani: a zsarnok császár megölésére készül. Sarkadi Imre Kis Jánosa az *Oszlopos Simeonban* mai környezetben küzd démonaival, s azzal a láthatatlan, de annál keményebb ideologikus hatalommal, mely egyénisége és

művészete megsemmisítésére tör. Spiró György drámájában, a *Csirkefejben* a társadalmi méretű értékvesztés reakciójaként az emberekből feltör az irracionális Rossz, amely értelmetlen gyilkosságban ölt testet.

Mivel magyarázhatjuk ezt a vissza-visszatérő morális gátszakadást a magyar színi-irodalomban? Mi ez a különös jelenség? Talán az időnként feltartóztathatatlanul támadó történelmi, társadalmi káoszra adott kétségbeesett válasz? Esetleg a végső, szorult helyzetben eluralkodó, agresszív tehetetlenség megnyilvánulása? A külső és belső diszharmonia együttes megjelenése?

(*Lét a zátonyon*) Füst Milán mindig és mindenben következetes önmagához; a *Boldogtalanokban* a lélek alvilágából felbukkanó szörnyek elsősorban az ember pusztító, önpusztító ösztöneinek a hívására törnek elő, s nem a külvilág kényszerítésére. „Az embernek az ösztöne nemcsak az, hogy fenntartsa az életet, hanem titkos ösztön munkál benne, hogy azt tönkretegy” – írja Füst. A dráma szereplői nehéz anyagi és emberi körülmények között élnek ugyan, mindez azonban mégse indokolja morális leépülésüket. A szociális környezetet sötét színei, a nyomasztó emberi állapotok tévesztették meg a darab méltatóit, mikoris fél évszázadon át csak naturalista drámaként elemezték a *Boldogtalanokat*. A háború előtt Kassák Lajos vette csak igazán észre, hogy itt többről, másról van szó. Az utóbbi évtizedek elemzései (elsősorban Hermann István, Bori Imre, Somlyó György), és nem utolsósorban Székely Gábor kongeniális rendezése mutatta ki végérvényesen, hogy a dráma formajegyében, eszköztárában kötődik ugyan a naturalizmushoz, különösen a Kosztolányi Dezső által megnevezett tragikus naturalizmushoz, de egyúttal túl is lép rajta, mert a régi formába új tartalmat, az egzisztencialista lét-dráma jelentéstartalmát sűrítette.

Huber Vilmos személyében újfajta hősábrázolást üdvözölhetünk a magyar színpadi irodalomban: titokzatos és megmagyarázhatatlan életundora elszívja belőle az egészséges életenergiát, cél nélküli, nem cselekvő állapotba löki, s ezáltal olyanná válik, aki már a kezdetekben feladta a játszmat. Ez a típus jóval későbbi korok hősképeinek felel meg. Huber drámai energiái abból adódnak – szemben enervált jelenkori utódaival –, hogy ő még felfokozott indulattal, robbanásra kész feszültséggel éli meg azt a drámai műfajban önellentmondásos helyzetet, hogy egy akcióra kihegyezett műfajban a bénytárság legyen a főszereplő alapvető tulajdonsága és „drámai mozgatórugója”. Állandó idegi irritáció, folytonos frusztráltság, a lét értelmetlensége miatt érzett szakadatlan szorongás; ez Huber. Mint egy önjáró motor, pusztítja önmagát, de környezetét is. S mint egy kisvárosi Don Juan, az élet céltalansága elől állandóan az örömtelen szexualitásban, a szeretkezés pillanatnyi mámorába menekül, ugyanúgy, mint Sarkadi Imre Oszlopos Simeonja. Mindkét hős élete zátonyra futott, s ahogy Hamvas Béla mondja: „A jelek szerint azonban az emberi sors legrejtélyesebb egzisztenciális határhelyzete a lét a zátonyon. A zátony az utolsó és a végső, amin túl nincsen semmi.”

A hagyományos naturalista drámában arról szólna a történet, miért futott zátonyra Huber Vilmos élete. Itt csupán halvány utalás van arra, hogy hátrányos családi helyzete, főleg az anyja akadályozta a karrierjét – ennyi az összes információ, s konkrét okok és magyarázatok helyett valamiféle titokzatos pszichés hatalom bénítja őt és a többi szereplőt is, és senki nem tud kiszabadulni abból a delejes sorsrontásból, amely Huberből árad. De hogy mi ez az erő, és miért van mindez, arra nem kapunk választ. Ahogy *A feleségem történetében* is megbontja az író az ábrázolás ősi egyensúlyát, pillanatoknál hosszasan elidőzik, hosszú és fontos életszakaszokon néhány mondattal átrohan, úgy ebben a drámában is nyugtalanítóan nyitva maradnak a döntő kérdések, választ és magyarázatot nem kapunk a rontásra, ugyanúgy nem, mint ahogy évtizedekkel később nincs válasz mondjuk Pinter *Az étellift* című darabjának titokzatos történéseire, vagy arra, hogy miért szabadultak és szaporodtak el a rinocéroszok Ionesco darabjában. A legfontosabb magyarázatok és válaszok homályban maradnak.

Huber Vilmos mindent felperzsel maga körül, s végül kietlen, sivár térre ér, ahol már csak szörnyeteg lények tenyésznek. Ilyen szörnyeteg Huber élettársa, Róza, aki gyermekét hagyja meghalni, szeretőjét pedig meg akarja gyilkoltatni. Ugyanígyen morális véglény Kis János állandó kísérője, Vinczéné, a házmesterné az *Oszlopos Simeon-*

ban. Ahol szörnyetegek vannak, ott áldozat is akad: Vilma, a nyomdászlány, aki a háromszög harmadik tagjaként egy fedél alatt él Huberékkal a *Boldogtalanokban*, mégpedig úgy, hogy ördögi módon maga Róza ajánlotta fel neki ezt a furcsa együttélési formát, később pedig ő az, aki kiszemeli a lányt, hogy ölje meg Hubert, mikor megtudja, hogy a férfi már mindkettőjüket csalja egy harmadikkal. Vilma azonban Huber helyett önmagát lövi. Nem így a Sarkadi-dráma áldozata, Zsuzsa, akit Kis János elcsábít, majd nyilvánosan megalázza; Zsuzsa, ellentétben a nyomdászlánnyal, fellázad a hipnózis ellen, és a férfiba vágja a gyilkos kést.

Sarkadi és Füst Milán bátran felmutatják az emberi létezés deformációit a színpadon, könyörtelenül, illúziók nélkül, a riasztó végkövetkeztetések kimondásától sem visszariadva. Az 1914-ben papírra vetett *Boldogtalanokban* Füst Milán olyan titkokat sejtett meg az emberi személyiségről, amelyekkel akkor, de még később is, kevesen mertek szembenézni. Mindaz, amit Füst Milán mondott a *Boldogtalanokban*, Somlyó György szerint: „voltaképpen csak egy újabb világkatasztrófa után vált feltárhatóvá és megemészthetővé.” A *Boldogtalanok*, az *Oszlopos Simeon* és a *Csirkefej* (ha ez utóbbi nem is az előző két dráma nívoján) szervesen kapcsolódik egymáshoz a magyar színiirodalomban: tragikusan azonos látéletet tárnak elénk; azt a szorongásos felismerést, hogy az emberekből lassan kipusztul a morál, a humánusra való készség, a másik ember iránti felelősség. A tisztesség és az ősi törvények tisztelete fokozatosan érvényét veszti, a családok felbomlanak, az érzelmek elsorvadnak, az anya nem védi kölykét, az apa a fiát, a fiú az anyját, testvér a testvért, és lassan új barbárság kora köszönt ránk. „Hát állatok vagyunk...”, mondja mosolygó könyörtelenséggel Huber a *Boldogtalanokban*, miközben rezzenéstelen arccal figyeli élettársának, hajdani szeretőjének a vergődését.

Huber személye és sorsa azt az idegenségélményt hordozza, azt az idegenséget tárja fel az emberi világban, amelyet először Camus öntött formába a *Közöny* című egzisztencialista alapműben – írja Somlyó György. Majd így folytatja: „Huber azokhoz az idegenekhez tartozik, akik a második világháború után elárasztják az európai irodalom regényeit és színpadait, s közben visszamutatnak régebbi titkos őseikre, Dosztojevskij és Kafka lapjain.”

Füst Milán drámái tele vannak ilyen idegenekkel, akik csődbejutott életükkel a „lét zátonyaira” jutottak, oda, amelyről Hamvas Béla így ír: „Mi történik akkor, ha az ember a létezésnek olyan helyére ér, amely az emberi térképen ismeretlen, és egyedül marad, tökéletesen tanácstalanul és társtalanul egyedül?... Mi történik akkor, ha az ember belép oda, ahová belépni tilos, és mi történik, ha belép a beléphetetlenbe?”

A *Boldogtalanok* hősei is beléptek a beléphetetlenbe, ugyanúgy, mint a *Catullus* szereplői: a mozdulatlanra merevedett háromszög-helyzetből gyilkosságra való felbujtással akarnak mindkét drámában kilépni. S mindkettőben asszony a felbujtó, a halálos bűnre csábító: Clodia a férjét, Róza hűtlen szeretőjét akarja elpusztítani mások által, másokra hárítva a brutális tett felelősségét. Míg azonban a *Boldogtalanokban* a nők a szenvedő felek (ők az érzelmileg kifosztottak), addig a *Catullusban* a férfiak a vesztesek. Catullus, a költő, és Metellus, a polgár egy nőt szeretnek szenvedélyesen, Clodiát, aki egyikük szeretője, másikuk felesége. Az ókori Róma kulisszái között játszódó történet alapképlete itt is, mint az előző drámában: háromszög. De míg a *Boldogtalanokban* Vilma, a fiatal nyomdászlány láthatóan a védtelenebb oldala volt a háromszögnek, addig a *Catullusban* már az egymásnak feszülő erők látszólag kiegyenlítettek, így az alakzat kívülről mozdulatlanok tűnik, belül viszont oly feszültségekkel terhes, hogy bármelyik pillanatban explodálhat, s emiatt nem derül ki például, hogy a darab kezdetén a szereplők erejük teljében vagy erejük végén vannak-e.

Clodia olyannyira pokolnak érzi otthoni életét Metellusszal, a férjével és anyósával, Flaviával, hogy bérgyilkost fogad férje megölésére, de mindezt csak félakarattal teszi. Megszervezi szökésnek beillő utazását a messzi Görögországba, de ezt is csak félszívvel. Metellus tudomást szerez a gyilkos tervről, de nem tesz ellene semmit. A bérgyilkos végül visszalép, mert a háttérben Metellus anyja többet ígért, mint Clodia. Az események fölött pedig mindnyájan napirendre térnek ebben a különös családban, vagyis egymás szimbolikus „gyilkolása” zavartalanul folytatódik tovább anélkül, hogy az iga-

zi gyilkosság lelepleződött terve bármit is változtatna a felálláson és az erőviszonyokon, vagy magán a drámai alaphelyzeten.

Végül meglepő módon Catullus vállalja el a gyilkosságot, mert annyira szereti a nőt, hogy ölni is hajlandó lenne érte. De mikor sor kerülhetne a gyilkosságra, az ellenségből barát lesz, az érzelmek ugyanolyan merész fordulatával, olyan bravúros „lélekfordító” képben, mint amilyen a *III. Richárd* híres asszonykérő jelenete a koporsó mellett. A szélsőséges érzelmeknek, hangulatoknak ez az egymást váltó és kiegyensúlyozó libikókája a végtelenségig folytatódhatna a három ember között, ha Metellus nem billentené meg az erőegyensúlyt, s nem választaná az öngyilkosságot. Az ingamozgás így átalakul egymástól távolodó mozgásokká: Clodia végül mégis elmegy a messzi Görögországba tancosnőnek, és sorsa valószínűleg a biztos züllés. Catullus erőtlenül, eloldozva minden „égi” és földi értéktől, nihilbe és reménytelenségbe zuhan. Egy valaki marad csak mellette, szinte akarata ellenére, a lábainál kucorogva, mint egy hűséges kutya, Tertullia, Clodia barátnője. A dráma negyedik vesztese, a fiát elvesztő Flavia elhagyottan és érzelmileg kifosztva tengeti tovább az életét.

A *Catullus* férfi szereplői a szerelem, „a nőiség” szenvedélybetegei, számukra a szenvedély tárgyának elvonása, mint a súlyos narkománoknál, a pusztulást jelenti. Feltett énjük meggyengült, nem tudnak szabadulni érzelmi kötöttségeiktől, pedig az értelem napvilágánál pontosan látják és mélységes szégyennel élik át megalázó helyzetüket. Racine vagy Schiller hősei például ugyanilyen erővel kötődnek szerelmükhöz, szenvedélyük tárgyahoz, de ha kell, van erejük „férfiasan” úgy dönteni, ahogy lelkiismeretük (vagy koruk erkölcsi parancsa) kívánja tőlük; így önbecsülésüket soha nem vesztik el. Füst Milán viszont különös kegyetlenséggel kigondolt helyzetekbe dobja teremtményeit, amelyekből tisztán nem lehet kikerülni, mert ott mindenki gyengének bizonyul. A férfihős csak önmegvetéssel szabadulhat a csapdahelyzetből, ha egyáltalán tovább tud élni, osztályrésze a büntudat, az undor, az önvád és a sivár magány.

Más minőségű „emberanyag”, újfajta szituációk, újfajta, „méltatlanabb” drámai világok felmutatása lehet a célja a huszadik századi létdrámának. Ezek a meghasonlott individuumok egyszerre szenvedői és okozói a körülöttük és bennük dúló „létrontásnak”. Egyszerre bűnösök és áldozatok, heroikusak és kisszerűek. A *Catullus* szereplői ugyanúgy vergődnek egy helyzet foglyaként, mint a *Boldogtalanok* szereplői, ugyanúgy feladják önmagukat és önmaguk emberségét, de ugyanúgy meg is bűnhődnek érte. Árulói ők a hagyományos értelemben vett szépnek, jónak és nemesnek, de mégis felmenthetők, mert maguk is rajtavesztettek tébolyult játszmájukon. A tradicionális, klaszikus drámák „emberfeletti” hőseivel szemben korunk esendő emberének jelképei ők.

Az évezredek szentesítette férfi- és nő-szerep bomlik meg, cserélődik meg a századelső nagy drámaiban, Strindberg, Wedekind, Füst műveiben. Ezekben a drámákban a férfi a nő mellett alárendeltebb szerepre kényszerül. Trónvesztését, cselekvésképtelenségét, valóságos vagy csak szimbolikus impotenciáját mélységes traumával és szégyennel éli meg. A gyengülő *maszkulin* szereppel párhuzamosan a *feminin* megerősödik, agresszív válik, és démonikus, rontó tartalommal töltődik fel. Wedekind teremti meg ennek a nőnek az őstípusát: Lulut, a sötét, ösztönös, morál nélküli őserőt. Ez az „image” a maga rontó és pusztító vonásával, szenvedélyes bestia mivoltában nem az anyaságot szimbolizálja, nem az élet folytatására és megtartására hivatott, hanem az uralkodásra, a pusztításra született princípiumot. Ő a végzetes nő, a *femme fatale*, aki mindent és mindenkit felperzsel maga körül. Wedekind darabjában és a *Catullus*-ban valóban el is pusztítja, meg is semmisíti a vonzáskörébe került férfiakat, sőt a nőket is (mert Luluban és Clodiában lesbikus hajlamok bujkálnak, nők szeretnek beléjük szenvedélyesen). Ennek a nőtípusnak szelídebb, „szalonképes” változata különben közkedvelt volt a magyar színpadi irodalomban, különösen Szomory Dezső, Molnár Ferenc műveiben (*Györgyike, drága gyermek, Bella, A testőr*).

Füst Milán „Luluja” azonban sokban különbözik Wedekind Lulujától. Clodia rosszkedvű, depressziós Lulu, aki semmi örömét nem leli hatalmában és a sexualitásban. Kielégületlen szorongás úzi-hajtja mindenhová és mindenhonnan, se megnyugvást, se derűt nem talál sehol, semmiben. Metellusszal folytatott pengeéles küzdelme után kéz-

be vesz egy pohár tejet, inni akar, majd összerázkódva leteszi, „undorodom” – mondja. Füst Milán egy érzéketlen pillanatba bele tudta sűríteni a lét teljes undorát. Clodia, az ellenállhatatlan nő ugyanúgy megszenvedi a létet, mint férfi áldozatai.

(„Az emberi lélek nem egység, hanem gyülekezet.”) A Füst Milán-drámák szereplői nem hasadnak ketté láthatóan és rémálomszerűen – mint a doppelgänger-regények hősei –, tudatalattijuk nem ölt külön testet, hanem saját magukban, egy testben és egy lélekben hordozzák tovább ezt a többfelé hasadtságot, mint a rákosan burjánzó sejteket, nem mindennapi kínokat okozva így önmaguknak és környezetüknek is. Füst tehát nem elrejti, hanem felszínre hozza az emberi személyiségben lappangó ellentmondásokat, s így a normálisan csírájukban is elfojtásra kerülő személyiségrészek nála önálló életre kelnek, s ezáltal a személyiségen belül egymásnak feszülő erők harcterévé változtatják az emberi lelket. Ilyenkor fordulhat elő, hogy ezek az erők „hordozójukat”, magát az emberi személyiséget is megbénítják.

Catullus gyilkos szándékú Én-je például majdnem ugyanúgy felszínre tör, mint zülött Én-je, vagy morális Én-je; a jungi árnyékszemélyiségek válnak itt valóságossá vagy majdnem valóságossá, és az eszmék, sejtések állapotából életre kelve „bebocsátást nyernek a létbe”. Az ember gyakran önmaga számára is talánnyá változik, kiszolgáltatva ezeknek az életre kelt árnyékszemélyiségeknek. Catullus, a költő, a humánus letéteményese szerelméért embert is ölné, holott Clodia indokai teljességgel elégtelenek a férjgyilkosságra. Gyakori például, hogy homlokegyenest mást mondanak a szereplők, mint amit éreznek. A harmadik felvonásban Metellus a legszívesebben térdén állva könyörögne, hogy Clodia ne utazzon el, ehelyett megátkozza a nőt, és azt vágja az arcába, hogy gyűlöli. „Az emberek nem saját szenvedélyüket élik, hanem démonjaik örületét” – mondja Hamvas Béla a *Karnevalban*, és ez a jellemzés szinte szó szerint illik a *Catullus* szereplőire is. A világ bizonytalanná és cseppfolyóssá változik, mert nincs szilárd pont sem odabent a lélekben, sem odakint a világban. Kiszámíthatatlanná válik minden lépés és minden kimondott szó, s mint a Vidám Park varázshordójában, minden labilis lesz, mindenki alatt megmozdul a talaj.

„Az emberi lélek nem egység, hanem gyülekezet”, „az emberben különböző független hatalmak garázdálkodnak” – mondja Füst Milán *A feleségem történetében*, de másutt is idézi ezeket a keleti tanokból származó gondolatokat. A *Catullus* férjiszereplőinek „lelki gyülekezetét” növeli, hogy mindketten fejlett intellektusok, s gyótró tisztánlátással, illúziók nélkül figyelik és kommentálják lelkük önállósult részének ténykedését és érzelmi kiszolgáltatottságuk megalázó szégyenét. Füst Milánra majdnem egész életében jellemző volt ez a már-már beteges, skizoid tüneteket mutató kegyetlen önmegfigyelési hajlam, önkritika, az ebből fakadó önbizalomhiány, amely mélyebb gyökereiben súlyos identitás-zavarokra utal. Ezt az állapotot nagyon soká és nagy lelki szenvedések árán tudta csak megszüntetni. A *Nevetőkben* így fogalmaz: „Hátam mögött mindenkor egy nagy szem figyel egész életemet”, a *Naplóban* pedig ez olvasható: „Legfőképpen ez a hasadás érdekel, amely az embert önmaga számára idegenné teszi... Hogy mily iszonyodva nézi az ember cselekvő saját magát néha, mint egy idegent!”

A személyiség, még a legszívósabb is, hosszú ideig nem képes elviselni ezt a betegesen kifeszített állapotot, azt, hogy a végletes ellentétpárok „állóháborúja” folyik a lélekben, anélkül, hogy bármelyik oldal győzni tudna; s ez az állapot végül törvényszerűen vezet a *Catullusban* egy beckett-i véghelyzethez, amelyben a két férfin úrrá lesz az önpusztítás és a halál ösztöne, amely az egyiknél totális fizikai megsemmisüléshez vezet, a másiknál pedig életre ítélt vegetáláshoz.

A *Catullus* színpadi dramaturgiája ugyanolyan nyugtalanítóan újszerű, mint a benne szereplő alakok lelkivilágának ábrázolása: a szereplők gyakran létfontosságú kérdéseket tesznek fel egymásnak anélkül, hogy valaha is választ kapnának rá, vagy néha később, egészen más helyzetben jön csak a felelet. Clodia alapkérdése Catullushoz az első felvonásban: „Mehettem hozzád?” – vagyis miért nem vállalta őt a költő, ha ilyen eszeveszetten szereti, de Catullus erre a kérdésre sem most, sem később nem válaszol. Alapvető információk maradnak így homályban, ugyanúgy, mint a *Boldogtalanokban*. Úgy is mondhatjuk, zaklatott, szeszélyes, kihagyásos a dráma információhálózata. Ehhez a

„nyitott dramaturgiá”-hoz tartozik a másik feszültségfokozó tényező, hogy fontos jelek a forrponon megakadnak, befejezetlenül nyitva maradnak, mert két ember vitáját például sorra-rendre megzavarja egy harmadik személy váratlan megjelenése; például Metellus és Clodia veszekedéseibe mindig belép valaki, így a bennük rekedt sérelmek, a kimondatlan, le nem zárt feszültségek „bioáramok” formájában a levegőben maradnak, tovább terjednek és mérgeznek. A szereplők pedig soha nem térnek vissza a fájó kérdésekre, mert helyettük új és még újabb feszültségek halmozódnak egymásra, ugyanolyan lezáratlanul, mint az előbbiek.

A védtelenség, a nyugtalanság érzetét a tér nyitottsága is fokozza. A második felvonás Clodia szobájában játszódik, de ez a védettnak tűnő hely egy idő után olyanná válik, mint egy átjáróház, látogatók, idegenek és barátok nyitnak rá Clodiára váratlan pillanatokban. Bizonytalanság kívül és belül, a szorongásos, nyugtalan atmoszféra, a vihar előtti csend fenyegetése egyre csak fokozódik, míg végül Metellus öngyilkosságában robban a sok, eddig lefojtott energia.

(*Krizeológia*) A modern dráma immár klasszikussá vált alkotói: Beckett, Harold Pinter, Camus, a lengyel Witkiewicz és Gombrowicz, a belga Ghelderode mesterfokon mutatták fel az individuum radikális válságát, a huszadik századi egyetemes katasztrófizmust, s mi ma már hiába próbálnánk bizonygatni a világnak, hogy volt nekünk egy írónk, aki világhírű társaival egy időben, vagy még jóval korábban sorra írta az emberi lét válság-dramáit. De nem is csak egy volt: hiszen ezt a radikális és általános lét-válságot Hamvas Béla is megsejtette és megfogalmazta, és először elméleti írásaiban, majd a *Karneválban* teljesítette ki azt a válságteóriát, amelyet ő krizeológiának nevezett el. Hamvas a nagy, általános válságról szólva, sötét pontnak nevezte a válság kezdetét, amelynek valamikor el kellett kezdődnie a világban, de ahogy ő írja, „minden válság mélyebbre mutatott” – s végül rá kellett jönnie, hogy hibát követett el, mikor ezt a sötét pontot az emberen kívül kereste.

E mágikus és démonikus sötét pontot ma fekete lyuknak neveznénk. Az emberi lélek fekete lyukai sejlenek fel Füst Milán három nagy drámájában, s tulajdonképpen minden művében, hiszen ő sem tudott másról írni, mint amiről Hamvas Béla is: az emberiség, az emberi személyiség „permanens válságáról”.

(*A nagy szökések*) A *Boldogtalanok* szárnyaszegett hőstét, Huber Vilmost élete mélypontján pánikszerű menekülési láz fogja el, ott akar hagyni mindent, és Vilmával, a szeretőjével ismeretlen helyre akar szökni. Clodia is menekülne sorsa elől, rossz előérzete kényszeríti, hogy elszökjön Rómából, az otthonából és férje elől. Sikerül elutaznia, de már későn és hiába; a tragédiát nem lehetett megakadályozni, Clodiát már csak a dolgok tehetetlenségi nyomatéka sodorja a tökéletesen értelmetlen és céltalan utazásba, aminél csak az volna céltalanabb, ha Rómában maradna: a két rossz közül a kisebbik rosszat választja, de tulajdonképpen teljesen mindegy a döntés; sorsa és démonai legyőzték őt.

A *Szakadék* című Füst Milán-kisregény professzora egy reggel pánikszerű nyugtalanságra ébred, majd elhatározza, hogy elszökik élete és kijelölt sorsa elől. Jól szituált, polgári luxussal berendezett, biztonsággal körülbástyázott, tiszta, rendes, szabályos életéből és családjától elindul, hogy kifürkéssze, mit ér a bátrak, a robbantók, a lázadó szökevények szabadsága, azoké, akik merték vállalni önmagukat, merték elfogadni az életet olyan kaotikusnak, amilyen, akik engedtek ösztöneik hívásának és merték élni a normáktól eltérő, deviáns létezési formákat. Három stáción halad a történet, s mint a *Csongor és Tündében*, három út tárul a főhős elé, s három szabad ember mutatja meg magát neki, pőrére vetkezetten, s három beszélgetésben terítékre kerülnek az individuum korlátainak és lehetőségeinek alapvető lételméleti kérdései; egy „szabados” asszony budoárjában, egy züllött huszárcapitány rendetlen hotelszobájában s egy örült festő kóser törzsvendéglőjének gusztusos ételcsodái között. Füst Milán már 1927-ben megpróbálta megfogalmazni és felszínre hozni korunk néhány fontos egzisztenciális és filozófiai dilemmáját: mi a szabadság, van-e tökéletes szabadság, s ha van, akkor ez egyenlő-e az anarchiával, nem vezet-e ez az állapot önmagunk és mások megsemmisí-

téséhez? Hiszen ahogy Camus is mondja a *Caligulában*: „Az ember mindig valaki rovására szabad. Ez bosszantó, de természetes.” S ha valaki meri vállalni ezt a teljes önmegvalósító szabadságot, ezzel nem kockáztatja-e a belevesztést „a pusztába?” A kérdés azért jogos, mert a három felvázolt életút és sors közeli vagy távolabbi csődöket sejtet. Mindhárom megvalósult szabadság-lehetőség önpusztító tendenciái miatt visszarettenti a professzort, s az anti-fejlődésregény keserű és fanyar konklúziója: minden élet elhibázott, minden ember boldogtalan, az is, aki szabadjára engedi démonait, és az is, aki gyávaságból kordában tartja azokat. A feltétlen szabadság („szétrúgni mindazt, amit a kultúra döglesztett beléd”) és a túlfegyelmezett polgári keretek közé szorított rabszolgalelet egyaránt életcsődöt eredményez, mert az élet megoldhatatlan. A kokottá vált úriasszony kéjes önpusztítása, mámoros „zuhanás a semmibe”, a züllött huszárcapitány szétesett élete, a részeges festő irracionalizmust és anarchizmust hirdető szavai, vagy a professzor szégyenkező visszatérése a „rabszolgaleletbe”, mind-mind zsákutcába torkoltnak. A létezés alapvetően elhibázott, céltalan és abszurd, reménytelenségét pedig nem oldja fel és nem oldja meg semmi – sugallja a regény. Csak két rossz között lehet választani. A nagy szökés regénye ez az írás, de egyúttal a szökési lehetetlenségének a hirdetése is. A főhős ugyanis a regény végén önmaga előtt is tökéletesen megszegyenülten visszakullog a rendezett polgári létbe, és a heroikus-démonikus nagy életszökésből nem lesz más, mint egy görbe éjszaka, „katzenjammeres” ébredéssel és mélységes kínzó büntudattal, s ami ezután történt az életében, az már semmi különös. „Megöregedtem.” – mondja az utolsó mondatban.

Számos Füst Milán-műben felvetődik az életsors előli szökés lehetősége; van, ahol a lehetőségekből valóság is válik rövidebb-hosszabb időre, mint például a *Negyedik Henrik királyban* vagy a *A feleségem történetében*; vagy csak lehetőségként merül fel, mint az *Amine emlékezetében*. Az újra és újra visszatérő motívum Füst Milán személyes élet-traumáira utal.

Meglepő, hogy ezt a felkavaróan modern gondolkodású és tematikájú könyvet még legközelebbi barátai sem értették meg, Déryt, Illyést és Kassákot is taszította. A *Napló* tanúsága szerint Kassák Lajos olyan fajta javítást, változtatást javasolt a befejezésre, amelynek segítségével „nem olyan megalázó a történet mindazok számára, akik a szabadságot szeretik.” Csak azt nem vette észre senki, hogy a szabadság Füst Milán esetében nem mint politikai, tehát történelmi kategória szerepel, hanem mint filozófiai, egzisztenciális és individuális probléma. S azt még kevésbé vették észre, hogy a mű motívumai és mondatai olyan új gondolati, pszichológiai és irodalmi fogalmakat aktivizáltak, amelyek korunk egyik leghatásosabb válságfilozófiáját, az egzisztencializmust hívták elő más, érzékenyebb és az újra jobban rezonáló kulturális közegben.

(*Groteszk egzisztencializmus*) De ami a legfájdalmasabb: mintha a *Szakadék* írásakor Füst Milán ennek a filozófiai regénytípusnak egy különleges, azóta is alig továbbfejlesztett, humorral átítatott válfaját hozta volna létre – olyan unikumot, amelyet itthon a *Karneváliban* Hamvas Béla, külföldön pedig Gombrowicz folytatott tovább; a groteszk egzisztencializmust. (Bori Imre *A feleségem története* elemzése kapcsán érzelmes egzisztencializmust emlegetett, talán akkor a groteszk egzisztencializmus fogalma is használható.)

Mi a groteszk a *Szakadékban*? A különleges gondolatokat ébresztő filozófiai eszmefuttatások, a súlyos szavakat görgető dialógusok a fennkölt eszmékhez méltatlan helyszíneken, mulatságos körülmények között hangzanak el. A szereplők például Rudikámnak, Lajlikámnak szólítják egymást a piszkos és rendetlen hotelszoba falai között, a professzor a lét végső kérdéseivel viaskodik, miközben krigli sörrel a kezében hadonászik részegen bóbiskoló barátja orra előtt, majd a szabadság pillanatnyi mámorában félrekapott cilinderrel a fején énekelni kezd „ott a tág mezőn... a Nagymező utca kelles közepén. Csak úgy áradt belőlem a dal. Szemeim is nyilván boldog és tébolyodott benyomást kelthettek, mert sokan fordultak utánam.”

A mondatok közepén sokszor egy-egy szándékosan ironikus hangzású szó töri meg a lért gondolat szárnyaló, filozófiai mélységeket görgető lendületét, humort, gúnyt és groteszk iróniát sugározva, lefokozva az emelkedettséget, megcsavarva a pátoszt. Ha-

sonló nyelvi és gondolkodásmódbeli jelenséget figyelhetünk meg a költő egyes nagyszabású, filozofikus verseiben és a *Negyedik Henrik király* dialógusaiban is.

A *Szakadék* színhelyei otthonosan budapestiek, „kosztolányisan” lebegők: a szabadságot választó asszony szecessziós belvárosi hálószobája, a ködben úszó Bazilika, az agglegény elhanyagolt szállodaszobája, a bordélyház szeparéja, ahol három „nemtő” veszi kezelésbe a lét komoly kérdéseibe belefáradt férfiút, egy kóser vendéglő otthonos hangulata, a hidegfényű Nagymező utca atmoszférája mind-mind az ismerősség, a realitás érzetét ébresztik fel.

A regény bravúrosan kerüli el néhány később született világhírű egzisztencialista prózarokonának gyakori hibáját: a humortalan tételszerűséget és spekulatív szárazságot, s írója könnyedén von hidat a két legnehezebb életszféra között: a mély és forró életszerűség és az elvont gondolatiság között, továbbá az alantas és a fenséges, a kisszerű és a tragikus, a silány és a heroikus, a reális és az álomszerű között. Ebben a nagyívű filozófiai regényben is el tudta érni Füst Milán azt, amire mindig szenvedélyesen törekedett: „Nem az intellektus ereje hozza létre a művet, hanem a víziója, a hallucinációja, az utánzó képessége, s lelke legértékesebb tartalmának: a gondolatnak csak másodsorban veheti hasznát.”

TAKÁCS IMRE

Alma és alabástrom

*Kukorékol a kakas, de Hajnal-e
Overálban a régi Rózsaujjú?
Vagy csak nyári időszámítás hajnala ez?
Áthúzván kozmikus rendet és szerelmet,
Ciróka-marókázó együttlétet –
Simogatás gyönyörűségét se engedve meg...
Akaratos vagyok még, számárcsődör
Novuma szerint, új dolga szerint;
De kimenekülök már a dőlögomból,
Rendre a korosztályommal, a holtakkal.
Erre való hát az én dicsőségem!
Alma és alabástrom tart össze élő mezőt.*

VONZÁS ÉS VÁLASZTÁS 6.

*Epikus alakítás és/vagy szociologikum**(Tar Sándor: Mért jó a póknak?)*

„Ha én főnök lennék, aki egy dicsérő jelzővel karriereket indít, életutakat, s egy hamuszürke állítmánnyal országos fanyalgást, nagyhatalmú feuilletonista – azaz becsvágyó, gyors, praktikus és tehetséges (mert azért anélkül nem megy... // –, tehát ez a nagyhatalmú feuilletonista úgy kezdené, hogy Magyarországon ma Bodor Ádám után a legjobban novellát írni *Tar Sándor* tud.” – írta a tehetséges és nagy hatású feuilletonista a *Hítel* 1988/3. számában. A bírálat szerzője is már régen valahogy így szeretné kezdeni: Ha ő (édes Istenem, mi is?) lenne, akkor bírálatát olyan aprócska kérdéssel, kérdésekkel indítaná, hogy mi az irodalom, mitől lesz művészi, irodalmi egy szöveg, mi a különbség szociográfia és irodalom között, mi a realizmus (ha van ilyen), mitől jó epika egy prózai szöveg, mitől jó író egy ilyen szöveg szerzője, s lehet, hogy mellékesen még néhány hasonló kérdéssel is előállna, mi több, e kérdésekre világos, szabatos, megfellebbezhetetlen és mindenkit kielégítő határozott válaszokat is adna. E ravaszdi retorikai fogások után azonban a bírálat szerzője szintén nem akar mást, csak annyit, amennyit az idézet szerzője is akart és tett: „a figyelmet fölhívni egy jó íróra”.

Úgy gondolom, Tar Sándor első kötete (*A 6714-es személy*, 1981) megjelenésekor azért figyelt fel a kritika is és az olvasóközönség is, mert írásai olyan mélyvilágról adtak hírt, melyről mindkét tábornak meglehetősen kevés az információja, vagy nem elég-séges és nem megbízható információja volt, még akkor is, ha hasonló irányban Csalog Zsolt addigra már szolgált egynéhány tanulságos művel ebből a típusból. Írásainak anyaga sem abban az időben, sem a későbbiek során lényegében nem változott, s ez bizonyos mértékig – a befogadás oldaláról – írói sorsát is eldöntötte. Így lett Tar Sándor a munkások, a társadalom peremvidékén élők szociografikus írója, s itt jelző és jelzett közül az előbbire került a hangsúly. A szociográfiának a magyar irodalomban meglehetősen nagy hagyományai vannak, már a harmincas évektől kezdve, s bár sok változáson ment keresztül az irodalmi szociográfia, egy-két ponton a műfaj jellegzetes vonásai nem változtak. Egyik lényeges karakterisztikuma, hogy mindig olyan társadalmi kérdésekkel foglalkozott, melyek szociológiai szempontból valóban igen fontosak, sokszor a politikai megítélés szemszögéből nézve kényesek is voltak, ugyanakkor éppen ezért nem kaphattak és nem is kaptak kellő figyelmet a társadalmi lét egyéb aspektusaiból; például nem a szociológia foglalkozott velük. Mindez együttesen szülte magát a műfajt, mely valójában azon túl, hogy ténylegesen rávilágított az adott társadalom neuralgikus pontjaira, sajátos fényt vetett magára a magyar irodalomra is. Jellegzetesen közép-európai műfajnak tartom az úgynevezett irodalmi szociográfiát, mely nem első-sorban irodalmi funkcióival kívánt élni és hatni, hanem sokkal inkább szociológiai tényközlő, informáló, tudósítói, hírt adó funkcióival. Azaz, az irodalom, a magyar irodalom általában vett funkcionális problémáira vet fényt. (Vagy egész pontosan, valójában persze társadalmi funkciózavarokra világít rá, amennyiben egy adott társadalom problémáira az irodalomnak kell felhívnia a figyelmet.) E funkcióbeli eltolódás eredményezte lényegében az egész magyar irodalomnak azt a befogadói felfogását, hogy az irodalom nem művészileg formált különböző szövegek együtteseként hat, hanem mint szociologikum, s mint ilyen, kevésbé vagy kevésbé érdekes a megformáltsága, ellenben jóval fontosabb közlő funkciója, illetve ennek alapjaként az anyaga. Vagyis hát, hogy miről „szól”, mit közöl, s nem a hogyan közöl. Természetesen a műfajnak ma már vannak klasszikus darabjai, s igen sok értéket felhalmozott a múltban is, a jelenben is. Ez azonban – s erről én nem felejtkeznék meg – végül is kényszerűségből történt, abból a

bizonyos, már említett funkció-eltolódásból. A társadalmi funkciózavarok, a társadalmi igazságtalanságok fölmutatása persze egyáltalán nem becslendő le, s megvan e gesztusoknak a maguk értéke, csak hogy mindemellett azért az a kérdés is felmerülhet, hogy vajon mi választja el akkor a tényleges szociográfiát és az irodalmat egymástól, ha végül is mindkettőtől lényegében ugyanazt várjuk. A jelenkori irodalomban a korábbiakkal szemben egy kicsit még bonyolultabb is a helyzet, hisz a magnós interjúk, s az ebből lejegyzett szövegek dokumentariztikájának és az epika fikcionalitásának elvileg teljesen más funkciót kell vagy kellene betöltenie. Irodalmi, művészi lesz-e egy adott szöveg, mely mondjuk dokumentál egy életsorsot ugyan, de kérdés, hogy a maga természetes valóságmetszetében közvetít-e többet, mint önmagát, mely persze lehet ismeretközli, magában foglalhat bizonyos rádöbbenő mozzanatokot is, csak épp e szociálisan értett érzékenységen, szociológiai irányultságon nem mutat túl. Hatása tehát elsősorban társadalmi hatás lesz. Az esztétikailag értett epikus szöveg ettől alighanem egyebek mellett abban különbözik, hogy bár hordozza esetleg ezeket a funkciókat is, de hatása nem egyszerűen erre irányul; ez pedig az anyag szelektív kezelésén és e szelekcióból eredő megformáltságán, alakításán múlik. A szelekció persze már abban is működik, hogy a szociografikus író milyen metszetét választja az anyagnak, ez azonban csak úgy mond az első lépés; azaz, nem a teljes természetes valóságot kívánja felmutatni, hanem csak az abból kiválasztott részletet, melyet esetleg jellemzőnek tart az egészre nézve is. Az igazi művészi szelekció ezen túl van, ott, amikor a kiválasztott anyagból is szelektál a szerző, bizonyos elemeket elhagyva, másokat esetleg éppen máshonnan beemelve a szövegbe, vagy épp mellékesnek látszó mozzanatokot fölerősítve. S ez már alakítás is, formálás; a dokumentariztikától, a naturáliától való elkanyarodás az epikus eljárás módok felé, azaz, a művészi jelentésű, irodalmi hatású epikus szövegek felé, még akkor is, ha ezen alakításmód a legkülönfélébb lehet, és mértéke is egészen eltérő lehet: az éppen csak „leheletnyi igazítástól” a teljes fikcionalitásig.

Tar Sándor szövegeinek nagy része, döntő többsége magán viseli az epikus szelekció és alakítás nyomait, ezért nem egyszerűen szociografikus író ő, hanem valódi epikus. Ez látható volt első könyvében is, és nincs ez másképpen a *Mért jó a póknak?* című kötetében sem. Egész eddigi munkásságának, s mostani könyvének is nagyjából három rétege különíthető el ebből a szempontból. Úgy gondolom, a kisebbik, a poétikailag kevésbé érdekes, esztétikailag kisebb értékű réteg az, amelyben a legkevésbé távolodik el anyagától, viszont leginkább megmarad a szociografikus ábrázolás, dokumentálás mellett, s ez valóban el is dönthető magából a szövegből kiindulva, nem használva föl ehhez más forrást. A második kötetben ilyen mű *A lehetőség* című, mely valóban elsősorban szociológiai értelemben ad hírt egy sajátos társadalmi rétegről, nevezetesen a külföldön, jelen esetben az NDK-ban dolgozó fiatalok életéről, sorsáról. Tar itt valószínűleg felhasználja az interjú műfaját, írásos dokumentumokat, falfirkákat és még sorolhatnám, mi mindent. Ezeket vágja össze e terjedelmes írásban, s bár már ez is szelekció, a vágások valójában csak szociológiai irányultságúak. Tulajdonképpen olyan egyszerű képletre vezethetők vissza, mint elmélet és gyakorlat konfrontációja; azaz arra, hogy mit tűzött ki egy társadalom maga elé, és valójában e célkitűzés megvalósításának gyakorlata mit mutat igazából. Döbbenetes körülményekről, élethelyzetekről tudósít ugyan, s ez egyrészt ebben az esetben valóban nem túlzás, másrészt valóban primér információknak tűnik, tehát információs értéke is nagy. Az írás azonban kissé túlméretezett, egy idő után valójában ismétlésekbe bocsátkozik, s ezen ismétlések – éppen mert nem igazán epikus természetűek, nem ilyen eljárás mód eredményei – nem a fokozáshoz vezetnek, hanem inkább a hatás kioltása felé mutatnak; persze ezért szociografikus írás ez igazán. A *lehetőségről* így nem kívánnék részletesebben szólni, egyetlen aspektusára, a szerzői jelenlevés kérdésére a későbbiek során, más írásokat is elemezve térek majd ki.

A lehetőség tehát az egyik szélső pontja a Tar-művek skálájának. A másik szélső pont (könyvének második rétege) a tisztán fikcionalításra épülő, tisztán epikus eljárások eredményeként születő, sok tekintetben, de elsősorban alapszerkezetüket nézve, klasszikusnak mondható novellák világa. Ilyen a *Csóka*, a *Vízipók*, a *Vasforgácsok* és az *Egyik nap olyan, mint a másik* című mű. A könyvben még nem jelenhetett meg az a novella, melyre Esterházy Péter (most elárultam az indító idézet szerzőjét) utalt, de tulajdon-

képpen itt lenne a helye, s ennek a típusnak Tar pályáján talán a legjobbika, *A te országod* (Alföld, 1988/10. szám), bár a *Vasforgácsok* szintén egészen kiemelkedő novella. Az előbb idézett novellákból három (*Csóka, Vízipók, Egyik nap olyan...*) szerkezetileg is valóban tradicionális novellát mintáz, elsősorban abból a szempontból, hogy kifuttatásuk poénra irányult, zárlatuk csattanóra épül, ez azonban csak igen kevésbé zavaró. Leginkább még a *Csókánál* az, mert a novella teljes szövegével, valamint a majd érintendő néhány epikai elemével ellentétben, túldramatizálja, ellírizzálja a befejezést, mely éppen ezáltal kissé didaktikussá is válik. A didakszis pedig Tar Sándortól mind intencióit, mind szövegeit tekintve igen messze áll. E novellatípusnak érdekessége az *Egyik nap olyan...*, mert ebben még egy abszurd, groteszk epikai elemet is felfedezhet az olvasó, kifejezetten klasszikus mintára, s ez úgy tűnik, szintén nem igazán jellemző Tarra, viszont jellemző arra, hogy Tar Sándor a látszólag egynemű világában nagyon is sokféle próbál tájékozódni, sokféle irányban tágítja ezt az epikus világot.

Könyvének harmadik rétege – szám szerint ide tartozik a legtöbb írás – e két szélső pont között helyezkedik el. Mindegyik ilyen jellegű művön érezhető a szociográfikus indíttatás, de mégsem interjúk, szociográfiák ezek, hanem különböző mértékben alakított, sajátos Tar-novellák. Nem dönthető el általában bennük, hogy mi tartozik a szociológia, a szociográfia tartományába, illetve mi és mennyi a tisztán fikció, illetve szelektíve alakított, formált epika. Ez a réteg önmagában is tagolt, mert egyes művekben (*Hangulatjelentés, Otthonaim, Egy rendes nap, Ványa*) több a szociográfia felé mutató tematikus és szerkezetbeli, külső formai elem, s ezt helyenként a külsőleg értett írásmód – tehát tipográfia, a szövegek tördelése, esetleg idézőjelbe tétele stb. – is erősíti, másokban (*Hegyi beszéd, Mésztelep*, s a kötetzáró három mű: *Mindent megbeszéltünk, Töréspróba, Nincs vége*) ez az indíttatás kevésbé látható, viszont jobban érezhető a szövegek minden elemében az epikus eljárások jelenléte.

Mindhárom réteget két alapvető sajátosság köti össze nagyon szorosan. Az egyik – s erről részletesebben nem akarok szólni – maga az írások anyaga; bármely típusú is az éppen adott mű, az anyag mindig változatlan. (Ezért oly fontos szerintem az, hogy Tar sokféleképpen dolgozza föl ugyanazt.) Poétikailag és világképi értelemben fontosabb viszont a másik összekötő kapocs: a művek elbeszélői nézőpontja, elbeszélésmódja. A legfeltűnőbb, hogy tisztán szerzői szöveggel alig találkozunk, s e kevés is természetesen leginkább a már említett klasszikus szerkezetű novellákra korlátozódik (*Csóka, Vízipók, Vasforgácsok, Egyik nap olyan...*). Sokkal gyakoribb, sőt, a művek döntő többségében a perszonális, első személyű elbeszélésmód az uralkodó. Tisztán első személyű elbeszélésre épül az *Otthonaim*, a *Hegyi beszéd* és a *Mésztelep*; ezekben, úgy mondhatnám, egyfajta önéletmondás érvényesül, egyetlen főhős mondja el az életét vagy életének egy darabját, monológyszerűen, természetesen a saját egyedi nézőpontjából, úgy, ahogy azt ő maga megélte, érezte. Az első személyű elbeszélésmód egy másik változata, amikor is az elbeszélő ugyan a saját nevében beszél, első személyben mondja el a történeteket, de valójában nem ő a főszereplő, illetve a történetnek nincs is egy kiemelt főszereplője, hőse. Ezt a fajta elbeszélésmódot úgy nevezném, hogy az első személyű elbeszélő tulajdonképpen egy közbeiktatott elbeszélő a szerző és az előbbi értelmű perszonális elbeszélő között; valójában egy igazi szemtanú, egy a történet résztvevői közül, azt látja és azt beszéli el, amit ő látott a történetben, más közlésforma nincs. Ilyen a kötet végén a három összefüggő novella, a *Mindent megbeszéltünk*, a *Töréspróba* és a *Nincs vége*. Újabb változat az, amikor igazából nincs a történetnek egyetlen kiemelt elbeszélője, hanem különböző első személyű elbeszélők szövegeinek egymás mellé helyezéséből alakul ki a történet teste. Ilyen egyes részleteiben *A lehetőség* és a *Hangulatjelentés*. Végül egy utolsó változat, amikor is az első személyű elbeszélésbe közbeiktatódik egy közelebről pontosan nem meghatározható, mégis talán leginkább szerzői jellegűnek minősíthető szöveg, elbeszélés, vagy legalább burkolt szerzői elbeszélés. Ide tartozik a *Ványa* című írás „Jegyzetek” feliratú része, s leginkább az *Egy rendes nap*, ahol az első személyű elbeszélő szövegét időről-időre megakasztja egy külső elbeszélésmódból származó szöveg; kérdés, hogy ez valóban szerzői szöveg-e. E részletek teljesen elütnek a perszonális elbeszélésmódtól tárgyiasságukkal, kívülről való láttatásukkal. A két utóbbi típusnál még az is megfigyelhető, hogy az elbeszélők valaki számára mondják szövegüket, erre konkrét utalások találhatók *A lehetőség* egynemű részletében, s végig a *Ványában*

(ilyenek például: „hogyan megérted”, „gondolom, nem fogod mind megjegyezni”, „na látod” [Ványa]; „igaza van”, „nézze”, [A lehetőség]). Mindez természetszerűleg jelenti, hogy a szövegek elbeszélői nézőpontja azonos az elbeszélőével, nincs kívülről, külső rálátás az elbeszélőkre. E tekintetben a legérdekesebb momentum, hogy itt egyetlen kivétel van, a már említett *Egy rendes nap*, ahol is létezik ilyen nézőpont (hogy pontosan kié, az nem dönthető el, s ez egyfelől az egész műnek különös feszültséget ad, másrészt minősítő tónust is; ez az egyetlen olyan elbeszélése Tarnak, ahol valamiféle szerzői, persze burkolt szerzői ítélet is kiolvasható közvetlenül az elbeszélésből). Még érdekesebbek e tekintetben a ténylegesen szerzői szövegekből is épülő klasszikus novellák. Ezekben ugyanis az auktoriális elbeszélés látszólag külső nézőpontja valójában nagyon is közelít az első személyű elbeszélőkéhez; tulajdonképpen inkább a szemtanú elbeszélő nézőpontjának minősíthetném e szerzői szövegrészeket. A *Vízipók* elején például ez olvasható: „A műszak hatkor kezdődik, de háromnegyed hétig nemigen dolgozik senki, akkor jön be a főnök meg a többi, akkor az esztergályosok, marosok beindítják a gépeket, és egy szavát sem lehet érteni senkinek.” (36. o.); vagy: „Kapocsi magában röhögött, mindig ezt csinálja” (36. o.) (kiem. D. P.). E részek egyértelműen arra utalnak, hogy mintha az elbeszélő is ott lenne a történet helyszínén. A *Vasforgácsok*ban viszont a szerzői elbeszélés, közlés bizonytalansága utal arra, hogy az elbeszélő sem igen tud többet, mint a történet résztvevői: „Hetvenegy éves, kiszáradt öregember volt, akinek, mint a műhely egykori esztergályosának *valami miatt* megengedték, hogy amikor akar, bejöjjön esztergálni.” (47.o. – kiem. D. P.). Ugyanezen elbeszélésben fölfedezhető az is, hogy a szerzői és a perszonális elbeszélés – bár persze megkülönböztethető – szinte egybeolvad: „Szerénke a műhely díszje volt, mindenki szerette, ezért aztán dél felé a munkaköpenyének bal mell feletti részén nagy olajfolt árulkodott arról, hogy valaki nem bírt magával, ahogy a művezető szokta mondani, valamelyik már megint nem bírt magával, az isten rühesse meg!” (51. o.).

Mindezzel csak azt kívántam bizonyítani, hogy a novellák világát ez a belső elbeszélői nézőpont határozza meg, s Tar Sándor ezzel az ábrázolt világgal nem kívülről érez együtt, nem szeneveleg fölötte, hogy milyen sorsok vannak, milyen pocskék az élet, és végül egyáltalán nem ítélkezik, nem oszt igazságot, szándékairól pedig – mármint arról, hogy esetleg ezeket az embereket fel kellene emelni stb. – szerencsére végképp nem árul el semmit. Nem avatkozik bele az elbeszélésbe, hagyja, hogy a szöveg önálló beszéde hasson. Ez a szerzői visszavonulás, háttérben maradás egyrészt originális, másrészt poétikailag és világképileg döntő. Az írások e szerint túlnyomóan dialógusokból épülnek föl, szerepük a szerkezetalakításban alapvető ott, ahol nem tiszta első személyű elbeszéléssel van dolgunk. Tar dialógusai egyébként egészen különös hatásokat képesek elérni azzal, hogy tipográfiaiilag nincsenek széttörölve, elkülönítve a többi résztől, ugyanakkor épp ezért tökéletes élőbeszédszerűséget tud elérni velük, melyben a megjelentetett világnak a fanyar nyelvi és egyéb humorát is képes felvillantani. Hiányzik viszont szinte teljesen az epikai elemekből a leírás, mely mindig külső nézőpontot takar. E szerzői visszavonulás azonban mégsem korlátozza az írókat abban, hogy egyértelművé tegye – visszafojgott, olykor kifejezetten tárgyias elbeszélésben is –, hogy itt nem a tudósító tárgyiasságáról van szó. Mindezt epikus eljárásokkal éri el, döntően a nézőpontok alkalmazásának sokféle változatával. Ennek köszönhető az is, hogy Tar novellái, szövegei nem történetek a szó hagyományos értelmében; nem kerek, lezárt művek, még a csattanóra kihelyezett novellák többsége sem. Az epikus komponálás végül nemcsak egyes műveiben érvényesül, de az egész kötetben is, legalábbis abban a vonatkozásban mindenképpen, hogy a kötetzáró három írás – melyek összefüggő eseményeket mondanak el, de nem lineáris időrendben – közül az utolsó a *Nincs vége* címet viseli, s ez itt mindenképp metaforikusan értendő. S itt olvasható az is, ami éppen a történetmondásra is vonatkoztatható: „Szondi, kiáltok át, mért jó a póknak? Szeretnéd tudni, mi, kiáltja vissza. Hát nem fogod!” (260. o.). Maga az írás pedig a következő szavakkal zárja a művet is és a könyvet is: „tudod, mért jó a póknak?”. Mindez epikai rendbe szerveződik, nyitva hagyva a novellát is, a könyvet is; világképi szinten pedig arra utal, hogy Tar Sándor, helyesen és jogosan, nem kíván magyarázatokkal és válaszokkal szolgálni. Az epikailag érvényesített világképből mélységes részvét, tolerancia sugárzik a befogadó felé, anélkül, hogy ez érzélgősséggé, szenvelgéssé változna. Tar Sándor mű-

veiben így fonódik össze egy sajátos szociologikum – amennyiben írásai általában szomorú szegényekről „szólnak”, ha nem is mindig munkásszállók, cigánytelepek számkivetettjeiről – és egy általános létbeli mélyvilág, amennyiben szegény szomorúakról is beszél állandóan. Szociologikum és ontológia így függ össze szervesen a legjobb írásiban. A szegénység e *kettős értelemben* vett közvetítője, artikulálója. Döbbenetes tényeket is feltár, de írásainak szomorúsága ennél még mélyebbről származik; a létezés szomorúságának nevezhetném ezt. Amiről Tar Sándor hősei dadogva, akadozva szólnak, sokszor nem tudván igazán artikulálni azt, amit magukban és maguk körül érzékelnek. Tar egyfelől meghagyja hősei beszédét ebben a szaggatottságban, nézőpontja mindig azonos az övékkel, azaz nem fölülről ábrázol, de azzal, hogy formát ad ennek a szomorúságnak, lényegében helyettük is kifejez valamit, talán már nem is verbálisan, egyes részletekben, hanem az egészben. Mégsem a „helyettük szólás” a lényege e magatartásnak és a műveknek sem. A hősök csak arról beszélnek, hogy „nekünk ez jutott, kinek fáj ez?” (*Mésztelep*, 122. o.); vagy mint az *Otthonaim* elbeszélője: „olyankor csak néznek a szemükkel, mint két szerencsétlen állat, meztelenül, sírnának, sírnék én is sokszor, kutya világ ez” (96. o.). Tar Sándor novellái egészükben ennél többet hordoznak magukban, a *Mért jó a póknak?* egészében sugallja azt az általános létbeli állapotot, melyet a zsoltárok szövegei is kifejeznek, például, *A te országod* befejező mondataiban: „Tehozzád teljes szívűből, kiáltok szüntelen, e siralmas mélységből, hallgass meg, úristen!” Úgy gondolom, ezért írhatta Tar könyvének fűlszövegében azt, hogy „sem parasztíró, sem proletárköltő nem lehettem”, szerencsére, tehetném magam hozzá, mert ezért is lehetett viszont – visszatérve a bírálóat gondolatmenetének elejére – „jó író”. (*Szépirodalmi*, 1989)

ERDŐDY EDIT

EGY ISTENNŐ HAZATÉR

Határ Győző: Anibel

Örvendetes, hogy könyvkiadásunk, irodalmi életünk változásai immár lehetővé teszik, hogy Határ Győző regényei itthon, Magyarországon is megjelenjenek, s ne csak néhány szerencsés olvasó privilégiuma legyen a nehezen (sehogysem) megszerezhető külföldi kiadások ismerete. Kevésbé örvendetes, sőt elszomorító, hogy mindez csak most következett be, évtizedekkel e könyvek megszületése után. Az *Éjszaka minden meg-nő* (Archie Dumbarton), a *Pepito és Pepita* után hazatért hát az *Anibel* is, a Magna Mater, a Hatalmas Istenanya – az író 1953-ban írt, majd magyar nyelven (nyugaton) először 1982-ben megjelent regénye. 1989-ben olvashatunk tehát egy regényt, melynek *előzményként* kellett volna az irodalomtörténeti folyamatba illeszkednie, a nyolcvanas években felvirágzó modern (posztmodern) regény egyik őseként. Hogy az *Anibel* a modern magyar próza egyik úttörő, műfajteremtő kísérlete, az akkor is igaz, ha a szerző a regény utószavában megalkuvás-szülte, nem-teljes értékű műként értékeli, afféle kétes hírű hölgyként mutatja be az olvasónak, akinek nincs is tán helye a „jobb társaságban”. „...újraolvastva – írja Határ Győző – sokhelyütt elégedetlenül zsémbeltem a szöveggel, kivált ahol érezhetőleg engedményeket tettem a provinciális irodalom akkori közszellemének, melyre a sztálinista idők sematikus öröksége olyannyira ránehezedett.”

Kétségtelen: az *Anibel*nek van az olvasó számára nyomon követhető eseménysora; vannak hősei, akikkel ezek az események megtörténnek, a helyszín és idő könnyen azonosítható. „Történelmi regény? Meg se fordult a fejemben. Ördög akart történelmi regényt írni 1950-51-ről – 1953-ban” – idézhetjük tovább a művet rezignáns kommentáló író. Mégis, ha jóvátehetetlenül későn kerül is bele az irodalom vétkeringésébe ez a regény, ha a szétesett, vagy inkább szétdúlt irodalmi folyamat utólag nem rekonstruálható is – az *Anibel* mint korfestő mű, mint szatirikus korrajz hézagpótló lehet. Van-e hiteles, korrajz-értékű regényünk, mely az ötvenes évek társadalmát idézné fel a mai olvasó számára? Bizonyára sorolhatók lennének olyan művek e tárgyban, melyeknek belső hitelessége, azaz a szerző jóhiszeműsége és jó szándéka kétségbevonhatatlan, ám híjával vannak a valódi, a történelmi hitelességnek – így csak kordokumentumként értékelhetők, olyan szellemi megnyilatkozásként, mely maga is része az ötvenes évek hivatalos ideológiája által az agyakra táplált hamis tudatnak. Novellák jutnak csak eszünkbe – Dérytől, Mészöly Miklóstól, Hernádi Gyula kisregénye, s elsősorban Mándy Iván *Előadók, társszerzők* című novellaciklusa – mely valóban hitelesen közvetítette ezeknek az időknek az atmoszféráját. (Igaz, ez utóbbi két mű is évtizedes késéssel jelenhetett csak meg.) Az utólagos visszaemlékezés-szerű, a későbbi tapasztalatokat és tudásokat mintegy visszavetítő ábrázolások ebben az esetben nem jönnek számításba.

Határ Győző e művében valóban tett némi engedelményt a hagyományos irodalom javára, ám arról nincs szó, hogy az *Anibel* hagyományos regény lenne. A mű sajátos, talán egyetlen máséhoz sem hasonlítható vegyülete az éles társadalmi szatírának és a szürrealisztikus jellegű, lírai prózának; e két minőségnek megfelelően a regényben az egyes szám harmadik személyt feltételező külső, objektív ábrázolásmód és az egyes szám első személyben előadott szövegrészek váltogatják egymást.

Allandó nézőpont-váltakoztatás vibráltatja tehát a regény narrációs szövetét: hol kívülről látjuk a főhőst, a hadifogságot megjárt, kezdetben a helyét nem találó, majd szép karriert befutó Sömjén Simont és környezetét, hol pedig az ő nézőpontjából látjuk a külvilágot. Az író a külső nézőpontból előadott fejezetekben sem a hagyományos próza elbeszélő módszereit követi, sőt, tulajdonképpen nem is *elbeszélésről* van itt szó: sokkal inkább megjelenítésről, bemutatásról. Drámai jellegű, jelenetező technikával megelevenített élet-darabokat vetít elénk a szerző: pattogó, eleven, gyakran játékosan köznapias párbeszédformájában, melyeket rövid és lényegretörő „rendezői utasítások” szituálnak.

Az *Anibel* szerkezetére mindennek következtében a (szándékolt) töredékesség és töredezettség lesz jellemző: a különböző helyszíneken játszatott jelenetek, az egyes szövegrészek egymásutánjában kimutatható ugyan az oksági összefüggés, a kontinuitás – ám az egyes részek, fejezetek belső kohéziója ennél erősebbnek tűnik. Ez a fajta szerkesztés leginkább zenei szerkesztésmódra emlékeztet; az *Anibelt* különböző tempójú és hangulatú zenei arabeszkzek láncolataként is olvashatjuk, melyben visszatérő dallam-motívumok is felcsendülnek. Talán nem véletlen, hogy éppen egy dal – a kort és az atmoszférát kifejező tömegdal hangzik fel minduntalan a regény különböző helyszínein: „Drága föld, szülőhazámnak földje...”

Az *Anibel*nek tehát *van* története, nyomon követhető eseménysora; ám ez a történet voltaképpen csak ürügy, hogy az író – valami másról beszéljen. Nem *igazi* történet, csak kvázi-történet ez, mintha-mese, ahogyan azt az író az *Egyetlen Történet* című rövid fejezetben – mely mint önkomentár, a formaalkotás tudatos voltát jelzi – ki is mondja: „Nem mondom el azt a három napot, nem mondom el; életem legnehezebb, zsúfolt három napját; Pedig-pedig!...”

Pedig itt kezdődnek a tulajdonképpeni történet. Minden eddigi csak előzmény volt; csak talpazat, hogy minél magasabba emelje az irgalmatlan Phytont, amely – dugóhúzó-öleléssel – eleven hurokjaival a négybillió laokoon köré tekeredik: nem mondom el, éppen azért, mert itt *történet* kezdődik”. (Kiemelés a szövegben). Nem nehéz felismerni ezekben a sorokban a rokonságot a *Prae* és *Az egyetlen metafora felé* írójának szándékaival; bár kétségtelen, hogy Határ regénye nem annyira radikális, a legvégső konzekvenciák is levonó szakítás a hagyományos elbeszélői módszerekkel, mint a Szentkuthy. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ennek következtében sokkal élvezetesebb is az említett műveknél).

A történet ürügy tehát, hogy az író másról beszéljen – hogy megkezdje annak a nagyszabású, hatalmas leltárnak a készítését, a lét dolgainak számbavételét, amelyet azóta is művel – nem lankadó energiával és kifogyhatatlan invencióval, különböző műfajok mulékony formáit hívva segítségül. Az *Anibel*: a szerelemről és a nőkről készített számbavétel. Sömjén Simon, a főhős emlékezetében sorra-rendre előbukkannak, felidéződnek életének „*menyétasszonyai*”: a trapéz-orrú Ernike, az ideál; a nemiséget megtestesítő ős-anya, az örök szerető, Anibel; a prózai Humayer Ildikó és a testvéries-otthonias szeretet megtestesítője, Hangyálka. Az Ernike-szerelem foglalja el a legnagyobb helyet a regényben: az író a mottóként is megidézett, stendhal-i kikristályosodás-elmélet jegyében húzza meg e szerelem ívét a kezdetektől, a diákkori rajongástól az érett férfi szenvedélyének kiteljesedésén át a végpontig, a csömörrig és kiábrándulásig. Az Anibel-szerelem, ennek mintegy ellentétképpen elemi erejű, lávaszerűen felbuzgó szenvedély, mely nem ismer korlátokat, s Anibel sem földi nő, mint Ernike, hanem társadalmi szabályokon, időn és téren kívül és felül álló, mitológiai magasságokba emelkedő lény, a szépség, az anyai princípium és a testi szerelem letéteményese. S bár a sors, a körülmények otromba és erőszakos beavatkozása elszakítja az egymásra találó szerelmeseket; Anibel nem szűnik meg uralkodni a főhős felett, hatalma – ahogyan azt a lírián szárnyaló befejezés sejteti – örök. Anibel és Ernike mellett inkább csak a leltár-szerűséget nyomatékosító mellékalakként rajzolódik elő az emlékezetből a jobb-híján-szerető, az új időköt ügyesen kihasználó gazdasági felelős, a karrierista Humayer Ildikó – s a kedvesen gyermekes Hangyálka, akinek a főhőssel való házassága a történet megnyugtató lekerékítését, a mese szálainak happy-ending-szerű elvarrását szolgálja.

Vagy talán mégsem róluk van itt szó, a nőkről, hanem csakis és kizárólag a férfiakról, akik nem a Nőt keresik, hanem rajta keresztül próbálnak kapcsolatba lépni valammal – az őselemmel, az elérhetetlennel? Sömjén Simon így emlékezik vissza szerelmeinek egyik, szimbolikus helyszínére, a Hatszikla-Csúcsra: „Minden nőt elcipeltem ide egyszer, legalább egyszer, ide. Dúsgazdag luxusnöket és ágrólszakadt állástalan szeretőimet; szabadságos katonaringyóimat és reszketve-féltett egyetlen szerelmemet a legprózaibb házasság jegyében. Talán-talán – *nem is a nőt szerettem.*

Hozzád, Hatszikla-Csúcs! hozzád maradtam hűséges igazán.”

A regény színpadának előterében szenvedélyes vagy lírai szerelmi jelenetek játszódnak, ám az olvasó figyelmét legalább ennyire lenyűgözi a háttérben zajló, eleven nyüzsgés: a korabeli Budapest, a bürokrácia, a rendőri önkény, a félelem és erőszak, a jelszavak és slogan-ek városa, ahol a felszíni, látszólagos rend, a „békés építő munka” festett kulisszái mögött anarchia dúl, sötét és irracionális erők uralkodnak: virágzik a feketepiac, értékes műtárgyak cserélnek gazdát egy orvosi rendelőben, spiritiszta szépszok borzongatják a résztvevőket, vidáman virágzik, tenyészik az alvilág. Határ Győző biztos kézzel emeli ezt a világot a közvetlen realitások szintje fölé: elsősorban a nyelv, a virtuóz, kifogyhatatlanul leleményes megnevező, névadó-technika eszközeivel. Valóságos „mintha-birodalmat” épít fel, mely kísérteties mása az eredetinek: a helynevek, utcanévek, személynévek és intézmény-elnevezések, a slogan-ek és feliratok, sőt, az idézett versek, műcímek is mulatságosan torz, karikatúra-szerű, parodisztikus máasai a valóságosoknak. Nemcsak a szatirikus ábrázolásmód eszközeiként funkcionálnak ily módon, hanem azáltal, hogy több nyelv karakterisztikumát is magukba sűrítik, egyfajta kelet-európaiságot érzékeltetnek.

A szatirikus látásmód és ábrázolás mellett, sőt, ezzel olykor szemben ható erő, mely a korabeli valóság szövegbeni megjelenését meghatározza: az emlékezés nosztalgiája, az elvágyódás lírája, mely játékosan lebegővé oldja a realitást: „*a valóság ha koldusbőjtre fog / jobb holdálmokban élni mint sehogy*” – vallja az író és hőse. Elvágyódásának részese lesz a kései olvasó is. Hiszen: a Libatopi Láp, a Hamzagárdi Rét, a Kozloncesz-lavszcinszky tér, a Zsibliba és a Hartgucken Kastély, az Upregurán-körút s a többi – mindmegannyi mintha-már-jártam-volna-ott, álombéli tájként jelenik meg előttünk. Ismerősek a jelszavak, a slogan-ek, melyek transzparensokról kiabálva irányítják e mintha-birodalmat; ismerősnek tűnik az Upregurán-Színház, Sömjén Simon munkálkodásának színtere, ahol olyan darabokat láthat a közönség, mint a „Népharag örömei”, a „Partizánlakodalom”, avagy a „Kökömyei Vérferedő”. A szatíra éle nyilvánvalóan nemcsak a sztálini kor frazeológiája, üres és tartalmatlan ideológiai jelszavai s nagy-

hangú irodalma felé vág, hanem az író által olyannyira gyűlölt szűk látókörű provinci-
alizmus felé is.

Az elbeszélés harmadik rétege távolabbi tájakra és a régebbi múltba vezet vissza: a
főhős hadifogoly-émlékei a háborúhoz s a hatalmas Netovábbországhoz kötődnek. A
főhős, aki a hadifogolytáborban „fejtífuszt” kapott, nem tud szabadulni emlékeitől – az
erőszak, a kegyetlenség, az éhség és a halál rémképeitől, s lidérces Csipkerózsza-álmá-
ból a Központi Népóragyár összes vekkere sem tudja őt felébreszteni. A megváltást, az
életet, az ébredést Anibel szerelme hozza meg.

Anibel, miután néhány évtizedig a világban bolyongott, hazatért az ismerős tájakra.
Még szerencse, hogy szépsége romolhatatlan, az évek nem öregítik, hiszen ő a Magna
Mater, a Nagy Istenanya. (*Szépirodalmi, 1988*)

PAPP ISTVÁN

MÉH SZÁRNY ÉS CSERESZNYE VIRÁG

Takáts Gyula: Kövül az idő

Valamivel több mint fél évszázada jelennek meg Takáts Gyula versei. Emberéletnek
sem kevés ez az időtartam, költői pályának mindenképpen figyelmet parancsoló. Külö-
nösen korai tragédiákban gyakori irodalmunkban, ahol kevés alkotónak adatott meg,
hogy „kései műveivel” örvendeztesse meg az olvasót. Takáts több évtizedes jelenléte
költészetünkben hangos sikerektől és divathatásoktól mentes jelenlét. A történelem po-
fonjaiból sem jutott több osztályrészéül, mint bármélyik pályatársának. Csendes és szí-
vós részvétel az övé. Ha az indulástól követjük nyomon e terjedelmes életművet, ha úgy
olvassuk végig köteteit, akár egy széles epikumú múlt századi regényt, akkor nem tu-
dunk szabadulni attól a gondolattól, hogy egy tartós kegyelmi állapot tanúi vagyunk.
Már korai verseiben egyértelműen látszik, hogy Takáts nem versről versre araszol elő-
re kötetekben, hanem minden művében az életművét írja, mintha már fiatalon érezné,
hogy az idő kegyes lesz hozzá: mindig előről kezdheti és az egészet markolhatja. A
szemlélődés lassú léptékű életformája a tágasság horizontját vetíti verseibe, olyan tá-
gasságét, amelynek minden pontja felől az Egészre nyílik kilátás, mert minden szegle-
tében az Egész van jelen. Lírájának ihlető forrása és alapbázisa ez az állandó metafizi-
kai érintettség. Az életmű körkörösen építkezik, olyan körívet és sugártávolságot raj-
zolva a végtelenbe, amelynek biztos középpontja szilárdan tartja és minden pillanatban
besugározza ezt a vég nélküli tágasságot.

Takáts Gyula költészetének lényege és jellegadó színskálája kezdettől fogva a ter-
mészethez való viszonyában érhető tetten. A természet központi helyet vívott ki magá-
nak ebben a lírában. Mégsem állítható, hogy Takáts eddigi életműve természetlíra len-
ne, az pedig a legkevésbé, hogy modern természetlíra. A legegyszerűbb az volna, ha
„sajátos” természet szemléletet mondanánk, és ezzel végül is nem állítanánk semmit.
Természetlíráról azért nem beszélhetünk, mert ebben a lírában az élő és a látható világ
nem szépségéért és nagyszerűségéért, nem kincseiért, nem teremtő és pusztító hatalmá-
ért, még kevésbé az évszakok sokszínű öltözetének és a lélek tájainak közvetlen vagy

metaforikus áttételű azonosításáért van jelen, hanem az Egész látható részeként. Ami a költőt érdekli, az nem a fű és a virág, nem a fa és a naplemente, hanem a természet látható jelei mögött meghúzódó és munkálkodó titok mint a teljesség emanációja. Ennyiben modern sem lehet ez a szemléletmód, mivel teljes egészében nélkülözi a természetből kiszakított ember hazavágyását és nosztalgiáját. Takáts nem otthont keres a természetben, hanem *otthon van* benne. Alapállása a szemlélődés mint felfokozott aktivitás, amelyben a teljesség, a „rejtett Egész” jut szóhoz. A vers mintegy lekottázza a látható világ rejtőzködő titkait:

*a Teljes érinti kezem...
Már néha mintha vallana
s fénylik, mint a csillagok mögött
a Kéz s egy Túl... De kinek a szava?*

Takáts lírájában a múzsák nem az Olymposzon laknak, hanem a környező világból üzennek: „Az én múzsám lehet farönk / amelyen menyét végzi dolgát...”, „Lehet szömörce, / a rózsaszín és sose fekete...”, „Papíron, ágyban így lesznek szonett”. A dolgokban rejtőzködő láthatatlan lényeg így válik költeménnyé, a titok megközelíthetővé. Ebben a folyamatban nem a vers szólítja meg és mutatja fel a világban megbúvó metafizikumot, hanem a metafizikum nyílik meg a műben. Költészete így lényegében a *szolgálat ars poetica* talaján áll.

Takáts szemléletmódja az archaikus hagyomány természetfelfogásához áll közel, így hiányzik belőle az idill és a „helyi szín” jellegzetes modern színe. Gyakran elegeti a kritika e költészetet kapcsán a pannon idill meghatározó jelenlétét. A költő egy korábbi versében joggal határolja el magát a felszínes megállapítástól:

*Hát még, Csánki, ha látnád, mekkora zöld koronával
dőlt az ezüst fügetörzs pincetetőre vadon.
Ez sem idill, de közönséges látványa a kertnek.
Ám hogy a sok dallár még sose látta meg ezt,
Csánki ne szídj, gyere, szedd a liláshasu bő fügetermést.
S nézd, mi öröm versben s szívben is épp ami új!*

Az öröm Takátsnál nem idill, hanem *derű*. Az idill centruma és kiindulópontja a természettől eltávolodott individuum túlfűtött nosztalgiája, a derű centruma és kiindulópontja a világ metafizikai rendjét *átélő* személyiség, az a személyiség, aki „önmagán az egészet átereszt” (Hamvas Béla). A derű, természeténél fogva, nem a boldogság szinonímája, hanem a bölcs melankóliáé inkább. Azé a helyzeté, amelyben a „kín vad anyagai közt” is a kikerics virág lángja kíséri a költőt. A *Helyettük szóljál* (1981) kötettől egyre inkább felerősödik költészetének e kezdettől fogva jelenlévő melankolikus, elégikus karaktere. Az az életérzés, amelyet a *Helyettük szóljál* egyik darabjában már-már fokozhatatlanul így fogalmaz meg:

*...e ponttá se sűrült
geometriában az Egésszel, lassan testébe nőve,
már-már egy vagyok!*

Új verseiben is meghatározó ez a szemlélet, de az eddigieknél mélyebb és érettebb színeket mutat. A „hold íve” már nem csak éjszaka érinti a költőt, minden sora mögött ott világít, éles vonalú árnyékot rajzolva az üresen kongó tó vizére. „Fekete madár szállt az én verseimbe” – írja Takáts, s ez a jelenlét megérleli a magányt a „kövülő idő” szorításában. Ez a magány mégsem riasztó és elviselhetetlen, „szép és gyönyörű rettenet” inkább. Egyik oldalon az „iszonyú kardú éles űr” képe, másik oldalon az „itt állok kint és itt a kikerics” helyzetjelentő józansága. Lírájának uralkodó színe a kék volt korábban, ma a fáradtabb lila, kedvenc szava, a kő, most is jelen van ugyan, de ez hidegebb és súlyosabb jelenlét. Halottak arcát fürkészi a költő, szonetteket ír a halott hitveshez a „folyón túlra”, elhunyt mesterek és pályatársak emlékét idézi. Illyés, Kálnoky,

Weöres, Babits és Kosztolányi, Jékely és Gulyás Pál arca elevenedik meg ezekben a költeményekben. Az elköltözöttekhez írt versek nem halottsiratók, a gyász színe mellett meghatározóbb a végtelen rendjének tudomásul vétele, hisz Takáts szemléletmódjában a halállal az egész lesz gazdagabb:

*A zöld helyett a barna táj világa
közös veled és általad nagyobb
s így küldi levelek csokrát az ágra.
Új színnel frsz, ahogy suhog a lomb.*

Költészetéről szólva szinte kötelező érvényű Takáts Gyula somogyiságát emlegetni. A pannon táj sokszínű jelenléte és meghatározó szellemisége egész lírájában letagadhatatlanul jelen van. Ez a földrajzi kötődés azonban kezdettől fogva több volt, mint „helyi szín”. A hely varázsa ugyan kitapintható, de mindig egy tágabb összefüggés részeként van jelen. A pannon jelző jelentésmezője is meglehetősen egysíkú Takáts Gyula méltatóinál. Legtöbbször a harmónia színónímájaként szerepel, kimondatlanul azt sejtetve, hogy a szép táj a boldogság csíráját ülteti a lélekbe. Azt csak a felvilágosodás naiv szemlélete gondolhatta, hogy a természetben otthon lenni a harmónia és a problémátlanság állapota. Takáts derűje ennél mélyebb és hitelesebb otthon. Az életmű egésze felől vizsgálódva azt kell mondanunk, hogy a költő szűkebb hazája nemcsak lankás dombjaival, kék és sárga színeivel van jelen költészetében, hanem gógös és makacs szellemével is. Mert ez a mediterrán mégiscsak „északra tévedt” mediterrán. A „sötét magyar egyszerű” és a „sötét Somogy” sem hiányzik ebből a lírából. Romantikátlan mindez, „mint a veytan”.

A költő nevéhez hűséges epitetonként a „becehegyi görög” tapadt, immár osztozva az állandó jelzők makacs természetében. A *Kövvül az idő* verseiben megjelenik Csú Fu, Drangalag szülőtte, Takáts Gyula alteregója. „A költő neve irodalmi lexikonokban nem szerepel. Szülőföldje Drangalag, amely Na Conxy Pánnal határos. Furcsa módon egy személyben mesterem és tanítványom is” – írja a költő alakmásáról. Nem mondanám, hogy igazi meglepetés ez az alakváltás, hisz első kötetének nyitó versében már Buddha nevével lép színre, s azóta is számtalan keleti motívum szövi át költészetét. Az azonban némiképp meglepetés, hogy Csú Fu önálló ciklusban közel harminc verset ajándékoz a költőnek. Takáts derűje igazi otthonra lel a kelet világában, a *Tao Te King* szakrális tudását árasztó verssorokban. Mondani sem kell talán, hogy ez az alteregó nem a lét romjaiból emelkedik elő modern alakmásként, hanem a lét centrumából, az eredendő és elfeledett normalitásból. Csú Fu nem kíván se bölcsebb lenni, se gazdagabb. Írni sincs semmi kedve. Ha a forráshoz lép, meghajol, és derűsen néz fel a tiszta égre. Mert „Az egyszerű olyan összetett, / hogy kimondani ritkán lehet, / mert azzal egy, ami tartja / az egészet a semmi-magasba.”

Túl az alkati és a szemléletbeli adottságokon, mély oka is van annak, hogy költőnk az európai kultúrkörön kívül találja meg végső mondandójának hiteles szöcsövét. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy Takátsot lényegében nem érintette meg a kereszténység, erre egész költészete bizonyosság. Amennyiben a kereszténységre utaló vagy arra célzó motívumokkal találkozunk lírájában, az többnyire az erudíció vagy a tágabb értelemben vett műveltség jelenléte inkább, mint hiteles hang. A kereszténység individuális szemlélete idegen tőle (vagy talán csak kevés?), ezért talál otthonra a görögségben és a keleti hagyományokban. Mint ahogy a görögség is kelet felől érthető igazán, úgy mondhatja ki Csú Fu a Takáts Gyula-i költészet esszenciáját:

*Gyakran, mikor a tollat vette,
ujján tündöklött s látta, a világ
a verse és a kép között remeg,
mint méh szárnytól a cseresznye virág.*

(Szépirodalmi, 1989)

BÁBU VAGY ÁLDOZAT?

Hallama Erzsébet: A bábu

Bábu vagy áldozat? Ez a kérdés óhatatlanul felmerül Hallama Erzsébet legújabb művének olvasásakor, ha a kisregény hősnőjének sorsán tündödnék. Mert a cím megerősíti ugyan Anna kétségbeesett önjellemzését, hogy ő csak öntudatlan „szalmabábu”, a történet egésze viszont e lefokozó minősítést egyszersmind átértékeli: a védtelen asszonyi sorsban a keserű eszmélést és a lázadást hangsúlyozza. Nem véletlen, hogy a mű *kompozíciós perspektívája* is a kifosztott életút határhelyzetéből nyílik. Az elbeszélő onnan és akkor kezdi a „visszaszámlálást”, amikor a történet hőse a zsákutcás reménytelenség katartikus mélypontját és magasságát szinte egyidejűleg éli át: a műtét utáni kábulatban „meggyilkolja” volt férjét. Ez a képzeletbeli bosszú végérvényes leszámolás a megalázó múlttal, hiszen mindazok a sérelmek, amelyek végigkísérik Anna eddigi életét, Erik kíméletlen önzésében összpontosulnak. A gesztus-mozzanat éppen ezért nem valamiféle „action gratuite”, hanem a vergődő lélek narkózisban felszabadult elszánt-sága – „halálugrás” az ismeretlen jövőbe. Bár csak kvázi-tett, mégis több a pótcselekvésnél: az elfojtott indulat – gátjait szakítva – önmagát is megsemmisíti, s ez esély arra, hogy a személyiség megtalálja autonómiáját. A hősnő életében először csak most érezheti magát szabadnak, „mintha egy alagútból nézne vissza: mindazok, akik pusztá lé-tükkel is ránehezettek, agyonnyomással fenyegették, óriásból törpévé vedlettek, s az alagút távoli, megvilágított torkolatában – egy megfordított nagyító alatt – nyüzsgöttek összetöpörödvé”.

Míg a kórházi keretszituáció ezt az „alagút-perspektívát”, a felülemelkedés lehetőségét teremti meg, maga a narratív visszatekintés a sorsszerű fordulat előzményeit veszi számba. A mozaikszerűen kirajzolódó életút mindennapiságának a hangsúlyozásával válhat egy egész nemzedék paradigmájává. Hiszen Anna életében semmi rendkívüli nem történik. Mégis, az emlékképek epizódjai együttesen az oksági láncolat személyiségsorvasztó erejét bizonyítják. A lélektanilag finoman kimunkált és szociológiai vetületükben is hiteles jelenetek ugyanakkor a sorstragédiák véltensége helyett a sors meghatározó vétségeket mutatják fel. Mert az emlékezés tudósító pillanataiban a távoli múlt és a jelenbe nyúló évek élményei csak egymást erősítik: a szégyen és szorongás stigmáit hordozzák.

Igy például a kórházban fekvő asszony „újból végigélte azt a régi dolgot, amikor becsinált, és megverték, és beleesett a saját ürülékébe”. S bár a hősnő nem érti, „mi köze hozzá, hogy jön ez ide”, és csak azt tudja, hogy „olyan érzés, mintha egy láthatatlan zsinór feszülne ki mostani önmaga és a között a bömbölő, szaros gyerek között”, az elbeszélő láthatóvá teszi a mélyben húzódó összefüggéseket. Hiszen a kisgyermek öntudatlan kiszolgáltatottságától „egyenes út” vezet a felnőtt ember rezignált-engedelmes függőségéhez. Előbb az anya, majd pedig a férj állandósítja Anna számára az igazi szeretet nélküli „babaházat”. Nusi, aki egy „omlatag mártír” és egy korlátozott zsarnok groteszk keveréke, kispolgári illúziók és lélektelen gyakorlatiasság hálójával keríti be lányát. Érzélgős „mártíriumával” zsarolja, tapintatlan durvaságával pedig frusztrálja a sérülékeny lelket. Amikor a varrónő szemével méricskéli lányát, s kedvetlenül megjegyzi, minden úgy áll rajta, „mint tehénen a gatyá”, tudatlan szülőként nem is sejtethi, hogy Anna még asszony korában sem képes megszabadulni az így belénevelt gátlásoktól, s gyámoltalanul kérdezi majd férjétől: „nagyon ronda vagyok?”. De az önbizalom hiánya a történet hőstét nemcsak mint nőt csonkítja: a személyiség egészét vereségre ítéli. Bár gondolkodó ember, aki a társadalom torz „képleteit” átlátja, sem ereje, sem pedig bátorsága nincs ahhoz, hogy felismeréseinek – akárcsak szűk körben is – érvényt szerezzen. A „bábu”-lét címbeli minősítése tehát csak annyiban igaz, hogy Anna képtelen sorsát irányítani, hétköznapi drámájában azonban semmiképpen sem a „naíva” szerepét

játssza. Sokkal inkább a „sértődött emberét”. Mert a távlat nélküli robotos elszürkülésben megfáradt nő keserősége – az elbeszélő távolságtartása ellenére – mindvégig jelen van.

Ez a kortárs magyar irodalomban korántsem ritka „elégikus alapélmény” Hallama művében témáját tekintve azért nem válik szentimentális önsajnálattá, mert Anna – Brechtre utalva – abban a „szerencsétlen országban” született, melynek „hősökre van szüksége”. A kisregény központi alakja pedig minden más, csak nem „hős”. Átlag értelmiségi, akinek a szüleit a háború előtti „félfeudális” Magyarország formálta, őt magát pedig a közelmúlt ismert torzulásai is „nevelték”. A történet ugyan nem hangsúlyozza, az epizódjelenetekből azonban óhatatlanul kirajzolódik dicstelen társadalmunk embert silányító miliője. Mert aligha kétséges, e „gerincét tört nemzedék” távollatlanságát az is magyarázza, hogy 1956 reményeit (demokrácia, pártok, parlamenti viták) – miként Anna az egyetemisták „főhadiszállásán” – csak szavakban ismerhette meg, a valóságban soha nem tapasztalhatta. Helyette az un. konszolidáció évtizedeinek látszatnyugalma következett, amiben az értelmiség többsége arc nélküli életet élt: fizikai és szellemi energiáit a fizetést kiegészítő napszámos munka örölte fel, a munkahely kisszerű csatározásai silányították, s ebből a levegőtlen sorsból csak a gondosan helyezkedőknek nyílt látványos „felemelkedés”. Annának és munkahelyének, a középiskolai tantestületnek valamint Eriknek a példájából többek között ez is kiolvasható. Ugyanakkor egyoldalúság lenne, ha Anna elvetélt sorsáért csak a társadalmi környezetet okolnánk. Miként P. Müller Péter – Hankiss Elemért is idézve – bizonyítja, a személyiség csődje közvetlenül arra az *infantilizmusra* vezethető vissza, amely egyaránt individuális és szociológiai (társadalmi-politikai) eredetű. (*Dunántúli Napló*, 1989. V. 6.)

Innen érthető, hogy a szerző a „körülmények fogságában” vergődő hősét csak részben menti fel. Erről tanúskodik az elbeszélői magatartás sajátos ambivalenciája, az azonosulás ösztönös igényének „epikus megtagadása”. Ugyanakkor az elbeszélő kívülálló pozíciója a műben csak ellensúlyozza, de semmiképpen sem szünteti meg a hősöd „szubjektív jelenlétét”. Ellenkezőleg: épp a tudósító fegyelme és visszafogottsága szerez érvényt Anna valós és vélt sérelmeinek, amikor az önsajnálattól sem mentes iszonyt és a rejtett „világfájdalmat” a függő beszéd kontrollja alá helyezi. Így tartalmában jórészt megőrzi ugyan a belső monológok tudatmegjelenítésének lehetőségét, az összetett nézőpont alkalmazásával viszont a szerző nem csupán lélektanilag, hanem hangvételében is árnyalni tudja történetét.

A nézőpontok perspektívái azonban korántsem egyenrangúak, mivel a szereplők többségét Anna szemével látjuk. A következő szövegrészből is kitűnik, hogy az elbeszélő és a főhős látószöge megtévesztő módon fedheti egymást. „Erik magyarázott, latolgatott, például hogy mit adjon ajándékba valakinek, aki szívességet tett neki. Zelma bólogatott, aprólékos tanácsokat adott, vigyen például Erik az illetőnek termelői bort, hallott egy olcsó lehetőséget, a demizsont vigye, úgy többnek látszik, aztán a demizsonért el lehet menni, akkor az illetőnek megint eszébe jut, hogy milyen hálás lehet Eriknek (...)”. Ezek a szövegben gyakori egybeesések nem csupán a „semlegességéből kilépő” beszédmódot jelzik, hanem Annának a környezetével szembeni „megszenvedett fölényét”, kívülállását is. Másképp fogalmazva: az elbeszélőnek és Annának csak a szerephelyzete alapvetően különböző, kettőjük értékítélete azonban sokszor megegyezik. Az életet kritikusan szemlélő történetmondó és az élettől elidegenült hős ezért találkozhat egymással.

A kisregény művészi kidolgozottságát bizonyítja, hogy e kettős nézőpontú ironikus leleplezés gyakran magának a szuverén nyelvhasználatnak a következménye. Amikor például Nusi és Zelma pletykázó összejöveteleit, a bárgyú szózuhatagot az élő beszédet imitáló szóösszevonásokkal karikírozza az elbeszélő: „Últek a zöld ernyős lámpa alatt, és jól érezték magukat, repkedtek a szegényjóuramok a kupicák és kiszikkadt sütemények fölött, a voltegytüllruhámok, az elképesztőhogy milyen emberek vannak-kezdetű történetecskék (...)”. Másutt viszont ugyanez az ironikus stílusesszék a hőst is kicsúfolja. „Tanult, egykedvűen és szófogadóan bemagolt mindent, amire felszólították, amit feladtak, ami az útjába került, onogyülszjatüszjacsavószemzot, az ízeltlábúakhoz tartoznak még, versében vörösszínjelzi proletárhajnalfelvirradását.” Hogy mennyi ebben a finom gúnyban a megértés és a „bábu”-lélet megbocsájtani nem akaró szigorú ítélet – ennek eldöntése az olvasóra vár. Az viszont aligha kétséges, hogy ez a kisregény a mai magyar próza jelentős alkotása. (*Magvető*, 1989)

RIPORTNAPLÓ ÉSZAKRÓL

Különös útikönyv, emberek emlékezetén vezet keresztül az ágas út, a célba vett fehér folt eltüntetéséhez: miért tudták a dánok megmenteni a koncentrációs táboroktól a dán zsidókat, mi a szerepük ebben a svédeknek, s hogyan viselkedtek a norvégok.

A könyv mégis rólunk szól: közép-európaiakról, akik nem tudtuk, nem akartuk megmenteni a német, lengyel, magyar, ukrán zsidókat. Kollektív felelősségvizsgálat az író szemérmes, személyes megnyilatkozásain és azon a rengeteg időt igénylő, szellemi s fizikai energiát emésztő anyaggyűjtésen keresztül, amelynek végeredménye a divathullámokat elkerülő, szokatlan műfajú könyv. Szociográfiai, szépirodalmi, sőt szociológiai megközelítések szolgálják a lényegét: emberi arcokon, a mából visszatekintő emlékezetben, elhallgatott és kimondott szavak feszültségében, egymásnak ellentmondó történetekben megtalálni a magyarázatot, különbek voltak-e, mint mi, kevésbé égeti, égetheti-e őket a szégyen, mint minket a liberális, demokratikus, humanizált európai kultúrában eltüntetett milliókért. „Maga az antiszemitizmus egyébként nem önálló jelenség, hanem jelkép; aki antiszemita, az antimindenféle is lehet” – hangzik el a könyvben.

Gergely Ágnes oknyomozásai során – négy év alatt! – megkérdezett norvég nyugdíjas vezérőrnagyot, geológust, kisvárosi borbélyt, drámai színészt, sebészorvost, olajmérnököt, halászt, történettudóst, írókat, volt dán minisztert, ügyvédet, kőművest, zenetanárt, rádióriportert, svéd közgazdászt, volt külügyminisztert, régészt, ideggyógyászt, műfordítót, tengerészkapitányt, könyvtárost, főként férfiakat, de nőket is, különböző korosztályhoz tartozókat: szinte teljes a társadalmi panoráma, s szabályszerű mintavétel nélkül is hiteles típusokat eredményez a társadalmi tudatban, a kollektív emlékezetben a négy és fél évtizeddel ezelőtt történetek rögzülési módjának elemzése. Kínlódó vizsgálódás, a tárgyilagosságra való szenvedélyes törekvés, kényszeres önismeret mondatja ki, hogy a náciizmus vonzotta a kisszerű embereket. Ahogy a kötetben egy norvég filozófus Quislingről fogalmazza meg: „jó tulajdonságainak és fogyatékoságainak végösszege mégis egy eléggé átlagos forma ember. A náciizmus egyik elrémisztő vonása t. i. az a képessége volt, hogy épp ezt az emberfajtát vonzotta”.

Az író könyvében egy másik íróval mondatja ki: „elborzadok az emberi természettől, milyen könnyen áldozatul esik a hamis képzetek-

nek, a véleményterrornak, a hazugságnak”. Vajon mi itt miért nem végezzük el a hazugságoktól mentesített önvizsgálatot történelmünk közelítően fél évszázados teherételeiben? A divat nem segít, a felszínes büntudattal való mellőngetés nem helyettesíti a korrekt választok megadását, az oknyomozást. Gergely Ágnes verseiben, regényeiben kelemetlen kérdéseket fogalmaz, és nem közép-európai modorban mondja ki véleményét. E különös útikönyvben, az észak-európai emberek lelkéről, gondolkodásmódjáról és történelmi tudatuk, felelősségérzetük színvonaláról készült útirajban megerősíti, amit munkássága sugall: ki kell tudni mondani az igazságot és az igazságtalanságokat. Táragszerű dokumentátor, aki hisz a kimondott szó hatásában. Lehet-e annál pontosabban vallani erről, ahogy ő teszi: „a mondat, ha jó helyen talál el, olyan lehet, mintha idegvégződést érintene. Olyan lehet, mint az akupunktúra”.

S mottója is lehetne művének, amit R. U. norvég író így fogalmaz meg: „a szabadság fontosabb, mint a szeretet vagy a kímélet”.

Mondjuk ki: van mit tanulnunk dánoktól, svédektől, norvégoktól: toleranciát mindenekelőtt, megértő mérlegelést, tisztességet előítéleteink és a megtörténtek felülvizsgálatára. Kalauz ez a könyv: Gergely Ágnes példákat kínál az emberi magatartások tárházából, és olyan térképet rajzol, amelynek domborzati viszonyait a morális értékek jelölik ki. A modern Odüsszeia ilyen is lehet. S talán mégsem Kasszandra-szerepre kényszerül az író. (*Szépirodalmi, 1988*)

S. NAGY KATALIN

Török Sophie

CSONTIG MEZTELEN

Bár századunk irodalmát hajlamosak vagyunk a második aranykornak nevezni, utalva arra, hány nagyszerű kezdeményezést bocsájított útjára, hányféle, olykor egymástól eltérő szemléletű, kivételes hatású alkotót nevelt föl, azért ennek a nagyszerű korszaknak is voltak áldozatai. Közéjük tartozott Török Sophie.

Áldozata volt a saját személyiségének. Kicsit hisztérikus alkatáról, kiegyensúlyozatlanságáról nagyszerű és elhithető erejű képet rajzolt a tanítványából áldozatos barátjánévű váló Koháry Sarolta *Flóra és Ilonka* című könyvében. Végletek között élő és gondolkodó személyiségét nagy tapintattal ugyan, de a tényeket pontosan sejtető írásban elevenítette fel nem

egyszer Keresztury Dezső. Valóban „zsákmányának” tekintette a szeretetet, kétségbeesetten harcolt a megszokás unalma ellen, s ugyanakkor az őt féltő és óvó szeretettel körülvevő Babits Mihály mindent megtett, hogy életük szabályos keretek között teljék, igyekezett nyesegetni az asszony szabálytalanságait, s eközben újra meg újra drámai küzdelmet vívtak egymással.

Török Sophie ennek a kapcsolatnak is félig-meddig áldozata volt. Ez esetben persze nagyfokú óvatossággal fogalmazhatjuk csak meg e véleményt, hiszen Babits ösztönző közelsége, folytonos tanácsai nyilván alapvetően határozták meg felesége íróságát. Ugyanakkor azonban a kritika részéről olyan tapintat nyilvánult meg művei iránt, mely nem mindig segítette a tehetség kibontakozását és önértékelésének kialakulását. Babits „teleaggatta ajándék édes szeretettel”, de ismerünk olyan eseteket, amikor az „édes szeretet” súlyos terhet jelent, s belerokkan, akire kiárad.

A pályáját kezdő Török Sophie sokféle hatás iránt volt készséges és nyitott. Versei áradásában érezni lehet az avantgarde ihletését éppen úgy, mint az asszonyi lélek kitárulkozásának vágyát. Nem lehet pontosan megállapítani, mit és mennyit nyesegetett ezen Babits, aki nyilván nemcsak a helyesírás hibákat javígtatta Török Sophie költeményeiben. S azt is csak találgathatjuk, vajon az óvatos klasszicizálás nem az asszony eredendő költői hajlamai ellenében hatott-e, elapasztva benne az ihletnek olyan ömlését, amely pedig meg-megmutatkozik jobb verseiben. Ezekben kendőzetlen nyíltsággal mutatja meg magát egy a szabadságra és korlátatlanságra termett személyiség, aki már-már végletes nyíltsággal fogalmazta meg arra a jóságra és megértésre való éretlenségét, amelyet pedig élete során egyre többször és egyre tragikusabb élethelyzetekben kellett gyakorolnia: „Ha egyszer elrúgnálak magamtól! / ha minden hazugságot elrúghatnék magamtól! és / álarcot tépve sikolthatnám a kerítő / Égboltig: meneküljtek! / Én lelkem fenekéig gonosz vagyok.”

Mi hiányzott hát Török Sophieból, hogy igazán nagy költő lehessen? Ebből a néhány sorból – még ha érezni bennük lírai szerepjátszást is – talán sejteni lehet: körülményei olyanok lettek, hogy hiányzott belőle a teljes szakítás merészsége, azt a mozdulatot nem tette meg, amely megvolt az avantgarde íróiban, s amely nélkül általában az ihlet két pólusa között ingadozott: a teljes és radikális személyiség-megvallást szüntelenül ellenpontozta benne valami riadalom, hátha túl sokat mutat meg magából, hátha nem felel meg annak a képnek, amit környezete – ebbe a fogalomba irodalmi

környezete is beleértendő – elvár tőle. Nagyon jellemző e vonatkozásban az eddig kiadatlan versek között olvasható *A mozdulat* nyitánya: „A mozdulat láthatatlan volt, karom / csak gondolatban lendült, / mégis / az ajtó, amint becsaptam akkorát csattant, / hogy megingott tőle fekvőhelyem”.

Koháry Sarolta, aki a *Csontig meztelen* anyagát összeállította, nagy tapintattal, szeretettel végezte munkáját, arra törekedve, hogy e valóban tehetséges lírikust visszaállítsa irodalmunknak abba a folyamatosságába, amelyből szinte teljesen kihullott. (Hadd jegyezzem meg: a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet tanulóival 1986-ban közreadták Téglás János vezetésével – neki egyébként felmérhetetlenül sokat köszönhet a Babits-filológia – egy bibliofil remeket, a *Török Sophie verseit* tartalmazó kötetet, amely a kiadatlan versektől eltekintve teljesebb, mint a most megjelent válogatás.) Némi képp maga mentségére mondja el az utószóiban, hogy minden válogatás szubjektív, minden válogatott kötetet ki lehet egészíteni abból kimaradt vagy kihagyott fontos költemények címszávaival. Ez esetben az olvasó valóban szívesebben fogadott volna olyan válogatást – ha már a rostálás tényébe bele kell nyugodnunk –, amely még kendőzetlenebbül mutatta volna meg azokat az önemésztő belső harcokat, melyeket Török Sophie vívott költői és emberi megkötöttsége helyzetéből lírai és személyes szabadságáért. Fájdalmasan kell nyugtáznunk azt is, hogy a válogatás meglehetősen csonka képet ad az 1948-ban megjelent *Sírató*-ról, amely talán a költőnő legegységesebb, legdrámaibb gyűjteménye volt, s amely a leghívebben mutatta meg, hogy a szeretet börtönéből kiszabadulva sosem tudott többé gyökeret eresztetni a valóságban. Helyesen látta annak idején Makay Gusztáv: a *Sírató* egységes kötet, palinódia „versekre tördelt lánc”, s ha e láncot megszakítjuk, a rajta lévő szemek szétgurulnak.

„A versek is vándorolnak – írta Török Sophie költészetéről nagy megértéssel Lesznai Anna –, a szabadságból a kötöttségbe, a kötöttségből a szabad kifejlődés felé.” *A Csontig meztelen* nemcsak egy drámaivá hangolt személyiség önvallomása, hanem egy korszak legjellemzőbb költői törekvéseinek a foglalata is. Ki ne érezné egyes versekben az anyag-szerűségnek azt a pontosságra törekvő, mégis eufórikus megjelenítését, amely Szabó Lőrinc világát jellemezte? S milyen érdekesen ellenpontozza az új tárgyiasságra való törekvést egy új-klasszikus ízlésvilág szelídebb és hagyományosabb ihletése! Mennyire jellemző az asszonyi lélek érzékenységére, hogy Török

Sophie át is élte ezeket az olykor ellentétes ösztönzéseket, s némi keserőséggel mondta el *Fényképek előtt* szemlélődve: „Elszakadni lázadó ifjú erőssel, / ÉN-nel kezdeni az életet mit ér? / Az ifjúság egyén, / az öreg csak fajta! / Amit magát építő ifjúságom haraggal / elsőpört / a silány idő pókhálóujja most / kaján gonddal mind visszarajzolja rám...”.

Miközben a kortársi tisztelet szívesen rajzolta Török Sophie feje köré az áldozatosság glóriáját, neki folytonos és szenvedélyes küzdelmet kellett vívnia a mind félelmetesebb magány szorítása ellen. Babits lenyűgöző és fojtogató társa lehetett, s ő gyakran, kétségbeesetten sóhajtott féltett naplóként rejtegetett verseiben az egyszerű, megértő, emberi szó vigaszáért, máskor pedig szinte jajveszékelve vallja meg ennek a hétköznapi emberségnek a hiányát: „...Hangok szikráznak bennem / mint gyémánt, s vak szemem mögül / a világ zengő fényekkel adott hírt / végtelenről és örökkévalóságról... / És ember, ember aranyos partjai-

mon / ember nem volt egyetlen-egy se.”. (*Napfürdő*)

Az emberség, az emberiség hiánya is kollektív élménye volt a kor költészetének. Török Sophie azonban nem általánosságban szembeült ezzel a kérdéssel, hanem önmagában, folytonos igenek és nemek között vívódva. „Legalább percekre” szeretett volna nem tartozni senkihez! Sorsa azonban e kor egyik legnagyobb személyiségével fűzte egybe. Hozzá tartozott, s amikor e kötést elszakította a halál, Török Sophie az élet racionalitásával is elvesztette kapcsolatát.

Valóban csontig meztelenedett le, s a maradék szeretetet is megtagadta tőle az irigy idő. A harc, amelyet mind elesettebben vívott, mégis igazi költői vállalkozás volt, s épp e dráma kivetítésével és rejtegetésével lett nemzedéke értékes költője. Köszönet jár Koháry Sarnoltának, hogy visszaadta líráját nekünk. (*Magvető, 1988*)

RÓNAY LÁSZLÓ

MÉSZÖLY MIKLÓS

A PILLE MAGÁNYA

*„Ki vagy, miért vagy, hol lakol? És kinek
Szavára mozgasz? S végre mivé leszel?
Míg ezt ki nem vizsgálod, addig
Por vagy, az is leszel ...”*

E kérdések jegyében indítja hetilapját októberben a Magyar Írók Szövetsége. A **MAGYAR NAPLÓ** célja a kultúrateremtés, a szellemi értékek újrafelfedezése, hogy elősegítse a társadalmi önismerttet és megértést. Közli az egyetemes magyar irodalom és művészet új alkotásait, értelmezi a hazai valóság tényeit, és tudósít az európai szellem eseményeiről. Arra törekszik, hogy visszaszerezze a műbírálat, a bölcséleti és a közéleti esszé hitelét. A **MAGYAR NAPLÓ** a szellemi élet tisztaságáért indult küzdelemben kíván hasznos, mértékadó szerepet vállalni.

Főszerkesztő: Kulin Ferenc. Helyettesek: Kis Pintér Imre és Reményi József Tamás. Állandó munkatársak: Csalog Zsolt, Illia Mihály, Konrád György, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Szócs Géza.

Megjelenik minden pénteken 16 újságoldalon. Ára: 18,50 Ft. Előfizetési díj: 1 hónapra 80 Ft, negyedévre 240 Ft, félévre 960 Ft. A szerkesztőség címe: 1062 Budapest, Bajza u. 18.